

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

AHMED CEVDET PAŞA'NIN MA'RÛZÂT İSİMLİ
ESERİNDE KAMU PERSONELİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Namık Kemal AYVAZ

KOCAELİ 2021

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

AHMED CEVDET PAŞA'NIN MA'RÛZÂT İSİMLİ
ESERİNDE KAMU PERSONELİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Namık Kemal AYVAZ

Danışman: Doç.Dr. Oktay KOÇ

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 29/01/2021-04

KOCAELİ 2021

ÖNSÖZ

Kamu personeli, devletlerin kamu hizmeti üretme ve sunumunda en önemli araçtır. Bir devletin gelişimi kamu personelinin durumu ile doğru orantılıdır. Bu nedenle bir ülkedeki vatandaşların devletten beklentilerini en üst düzeyde elde edebilmesi de kamu personelinin durumuna bağlıdır.

Günümüz modern devlet yapısının temellerinin atıldığı Tanzimat Dönemi, özellikle incelenmesi gereken devredir. Bu kapsamda mevcut çalışmayla Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamı, vakanüvis, hukukçu ve eğitimcisi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın padişah II. Abdülhamid'e sunduğu "Ma'rûzât" adlı eserinde kamu personeli incelenmiştir. Bu dönemdeki kamu personeli görünümü günümüz kamu personeline de ışık tutmaktadır.

Öncelikle bugünlere gelmemde ve tez çalışmamda teşvik ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim. Çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın hazırlanmasında bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanlarını ayıran danışmanım ve hocam Sayın Doç.Dr. Oktay KOÇ'a, kendisinden çok şey öğrendiğim saygıdeğer hocam Prof.Dr. Ramazan ŞENGÜL'e ve savunmamdaki katkılarıyla önemli bir derinlik kazandıran Prof.Dr. Mustafa Çolak'a teşekkürü bir borç bilirim.

Namık Kemal AYVAZ

Kocaeli, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR	viii
TABLOLAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI İDARESİNDE KAMU PERSONELİ.....	4
1.1. KLASİK DÖNEM KAMU PERSONELİ.....	5
1.1.1. Klasik Dönem Kamu Personel Yapısını Etkileyen Faktörler.....	6
1.1.1.1. Osmanlı Toprak Sistemi	6
1.1.1.1.1. Miri Arazi.....	7
1.1.1.1.2. Mülk Arazi	8
1.1.1.1.3. Vakıf.....	9
1.1.1.2. Kul Sistemi	9
1.1.1.3. Ulema	10
1.1.2. Osmanlı Merkez Teşkilatı.....	10
1.1.2.1. Padişah.....	10
1.1.2.2. Divan-ı Hümayun	11
1.1.3. Osmanlı İdaresinde Yönetici Sınıflar	12
1.1.3.1. İlmiye Sınıfı	13
1.1.3.1.1. Şeyhülislam	14
1.1.3.1.2. Kazasker	14
1.1.3.1.3. Kadı.....	15
1.1.3.1.4. Müderris	16
1.1.3.2. Kalemîye Sınıfı.....	16
1.1.3.2.1. Reisülküttap	17
1.1.3.2.2. Defterdar	17
1.1.3.2.3. Nişancı	18
1.1.3.3. Seyfiye Sınıfı.....	18
1.1.3.3.1. Kapıkulu Ordusu.....	19
1.1.3.3.1.1. Acemi Ocağı	19
1.1.3.3.1.2. Yeniçeri Ocağı.....	20

1.1.3.3.1.3. Cebeci Ocağı.....	21
1.1.3.3.1.4. Topçu Ocağı	22
1.1.3.3.1.5. Top Arabacılar Ocağı.....	22
1.1.3.3.1.6. Kapıkulu Süvarileri.....	22
1.1.3.3.2. Eyalet Askerleri	23
1.1.3.3.3. Donanma	25
1.2. TANZİMAT FERMANI SONRASI KAMU PERSONELİ	26
1.2.1. Tanzimat Dönemi Kamu Personeli.....	29
1.2.2. Kanun-i Esasi Dönemi Kamu Personeli	31
1.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Kamu Personeli.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAMU PERSONELİ HAKKINDAKİ İÇERİKLERİ YÖNÜYLE NASİHATNÂMELER	34
2.1. NASİHATNÂMELERDE İDAREYE İLİŞKİN UNSURLAR	37
2.2. NASİHATNÂMELERDE PERSONEL TEŞKİLATLANMASI.....	40
2.1.1. Devlet Başkanı	40
2.1.2. Vezir	42
2.1.3. Ordu.....	43
2.1.4. Saray Görevlileri	44
2.3. NASİHATNÂMELERDE PERSONELİN ÖZELLİKLERİ	45
2.2.1. Hükümdar	46
2.2.2. Vezir	48
2.2.3. Hacıp	49
2.2.4. Komutan	50
2.2.5. Kapıcıbaşı.....	51
2.2.6. Elçi	51
2.2.7. Kâtip	52
2.2.8. Hazineci	53
2.2.9. Nedim.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHMED CEVDET PAŞA'NIN MA'RÛZÂT İSİMLİ ESERİNDE KAMU PERSONELİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA	56
3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	56
3.1.1. Araştırmanın Sorusu, Amacı ve Yöntemi	56

3.1.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	58
3.1.3. Veri Toplama Aracı.....	58
3.1.4. Verilerin Analizi	59
3.2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA	62
3.2.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı	63
3.2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Eserleri	67
3.2.2.1. Tarih Alanındaki Eserleri.....	67
3.2.2.2. Hukuk Alanındaki Eserleri	70
3.2.2.3. Eğitim Alanındaki Eserleri.....	71
3.2.2.4. Şiir, Edebiyat ve Dilbilgisi Alanındaki Eserleri.....	72
3.2.2.5. Din ve Fen Bilimleri Alanındaki Eserleri	73
3.2.3. Ma'rûzât İsimli Eser ve Kamu Personeli Yönüyle İncelenmesi.....	74
3.2.3.1. Ma'rûzât İsimli Eser.....	74
3.2.3.2. Ma'rûzât İsimli Eserin Kamu Personeli Yönüyle İncelenmesi	76
3.2.3.2.1. İdari Yönden Kamu Personelinin Durumu	76
3.2.3.2.1.1. Osmanlı Devleti'ndeki Memur Sınıflandırmaları	76
3.2.3.2.1.2. Askeriye, İlmiye ve Kalemîye Sınıfları Arasında Görevlendirme ile İlgili Farklılıklar	80
3.2.3.2.1.3. Bir Memura İlk Defa “Yaver-i Ekremlik” Unvanı Verilmesi... 83	
3.2.3.2.1.4. Görevlerini Layıkıyla Yapamayan Memurlar	84
3.2.3.2.1.5. Memurların İdari Tecrübesizliği	87
3.2.3.2.1.6. Bosna-Hersek Bölgesinde Zabtiye Teşkilatının (Jandarma) Düzenlenmesi ve Askeri İslahatlar.....	90
3.2.3.2.1.7. Ordu mensupları için Askeri Ceza Kanunnamesi Hazırlanması	93
3.2.3.2.1.8. Vilayet Nizamnamesinin Hazırlanıp Uygulamaya Konulması.. 94	
3.2.3.2.1.9. Askeri Memur Unvanlarında Değişiklik Yapılması.....	96
3.2.3.2.1.10. Maraş'ta Kötü Yönetim Sergileyen Memur	98
3.2.3.2.1.11. Şûrâ-yı Devlet Dairesinin Kurulması	99
3.2.3.2.2. Siyasi Yönden Kamu Personelinin Durumu	102
3.2.3.2.2.1. Devlet Memurluğunda Kayırmacılık ve Tayin ile Görevlendirmelerde Liyakate Bakılmaması.....	102
3.2.3.2.2.2. Bazı Üst Düzey Memurların Padişahların Tahta Geçiş Sırasına Müdahalede Bulunma Çabaları.....	109
3.2.3.2.2.3. Üst Düzey Devlet Memurları Arasındaki Anlaşmazlık Neticesinde Devlet İşlerinin Aksamaması.....	112

3.2.3.2.2.4. Bazı Memurların Görevde Hızlı Yükselmesi ve Düşmesi.....	115
3.2.3.2.2.5. Bazı Ağa ve Beylere Maaş ve Rütbe Verilerek Memur Yapılması	116
3.2.3.2.2.6. Vezirlik Değerlendirmesi	118
3.2.3.2.2.7. Yüksek Kademeli Devlet Memurlarının Siyasi Çekişmeleri ve Otorite Oluşturma Hırsları	120
3.2.3.2.2.8. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın Kararsızlığı ve Bu Durumdan Memurların Zarar Görmesi	123
3.2.3.2.3. Mali Yönden Kamu Personelinin Durumu	127
3.2.3.2.3.1. Devletin Borçlanması ve Memur Maaşlarının Ödenmesinde Oluşan Sıkıntılar	127
3.2.3.2.3.2. Bosna-Hersek'te Vergi Memurlarının Vergi Toplanmasında Yaşadığı Sıkıntılar	132
3.2.3.2.3.3. Fırka-i Islahiye'nin Masrafı Tartışması	135
3.2.3.2.3.4. Tasarruf Gerekeciyle Vilayet Teşkilatında Düzenleme Yapılmak İstenmesi	136
3.2.3.2.3.5. Rüşvet ve Yolsuzluğa Karışan Memurlar	139
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA	152
EKLER.....	174
ÖZ GEÇMİŞ.....	181

ÖZET

Devletlerin başarılı ve uzun ömürlü olabilmeleri sağlam teşkilat yapısına ve kamu personel sisteminin liyakate dayalı olmasına bağlıdır. Bunu çoğunlukla başarmış birçok devlet tarihteki yerini almıştır. Osmanlı Devleti de etkin bir kamu personeli sayesinde altı asırdan fazla bir sürede büyük bir coğrafyada varlığını sürdürebilme başarısını göstererek tarihe geçmiştir. Osmanlı Devleti bekasını sağlayabilmek ve kötü gidişatını engelleyebilmek için çağın gereklerine göre ıslahatlar yapmıştır. Modernleşme hareketinin yaşandığı 19. yüzyılda, devlet her alanda olduğu gibi kamu personel sisteminde de köklü değişikliğe gitmiş ve bu devreye Tanzimat Dönemi denilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamı, vakanüvis, hukukçu ve eğitimci olan Ahmed Cevdet Paşa'nın Sultan İkinci Abdülhamid'e Tanzimat Dönemi'ndeki tarihi ve siyasi hadiseleri arz ettiği "Ma'rûzât" adlı eserindeki kamu personeli bu çalışmada incelenmiştir. Çalışmanın amacı; Ahmed Cevdet Paşa'nın "Ma'rûzât" isimli eserinde dönemin kamu personelinin durumunu, nasıl ve ne şekilde ele alındığını ortaya çıkarmak ve modern personel sisteminin temelini atıldığı dönemdeki kamu personelinin durumunu değerlendirmektir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerine dayandırılmış, veri toplama aracı olarak ise doküman incelemesi/arşiv araştırması yönteminden yararlanılmıştır. "Ma'rûzât" tan elde edilen veriler, metin analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Nihayet yapılan kodlamalarla Ahmed Cevdet Paşa'nın "Ma'rûzât" isimli eserinde kamu personeli ile alakalı bulgular "İdari Yönden Kamu Personelinin Durumu", "Siyasi Yönden Kamu Personelinin Durumu" ve "Mali Yönden Kamu Personelinin Durumu" olmak üzere üç başlık altında kategorize edilerek toplam yirmi dört alt başlık altında incelemeye tabi tutulmuştur. Araştırmanın sonucunda, Tanzimat Dönemi'nde Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât'ta belirttiği kamu personelinin birçok sorunları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Cevdet Paşa, Maruzat, Kamu Personeli, Tanzimat.

ABSTRACT

The success and longevity of states depends on a sound organizational structure and the merit-based public personnel system. Many states that have mostly achieved this have taken their place in history. The Ottoman State also made history by showing the success of surviving in a large geography for more than six centuries thanks to an effective public personnel. The Ottoman State made reforms according to the requirements of the age in order to ensure its survival and to prevent its bad course. In the 19th century, when the modernization movement was experienced, the state made a radical change in the public personnel system as in every field and this period was called the Tanzimat Period.

The public personnel in the work "Ma'rûzât", in which Ahmed Cevdet Pasha, who was an important statesman, historian and jurist of the Tanzimat Period, presented to Sultan Abdulhamid II the historical and political events during the Tanzimat Period, was examined in this study. Purpose of the study; To reveal the state of the public personnel of the period in Ahmed Cevdet Pasha's work named "Marûzât" and to evaluate the state of the public personnel in the period when the foundation of the modern personnel system was laid. The study was based on qualitative research methods, and document analysis / archive research method was used as a data collection tool. The data obtained from "Ma'rûzât" were analyzed by text analysis method. Finally, with the coding made, the findings related to public personnel in Ahmed Cevdet Pasha's work named "Ma'rûzât" were categorized under three headings: "Status of Public Personnel in Administrative Aspects", "Status of Public Personnel in Political Aspects" and "Status of Public Personnel in Financial Aspects" and examined as a total of twenty four sub-headings. As a result of the research, it was determined that the public personnel stated in Ma'rûzât by Ahmed Cevdet Pasha during the Tanzimat Period had many problems.

Key Words: Ahmed Cevdet Pasha, Maruzat, Public Personnel, Tanzimat.

KISALTMALAR

Çev.	:Çeviri
DPB	:Devlet Personel Başkanlığı
Ed.	:Editör
Haz.	:Hazırlayan
IRCICA	:İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İSAM	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
Sad.	:Sadeleştiren
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TEPAV	:Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TTK	:Türk Tarih Kurumu
TÜSİAD	:Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
t.y.	:Tarih Yok
UNDP	:Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
Vb.	:Ve benzeri
Vd.	:Ve diğerleri
Vs.	:Vesaire
Yay.	:Yayınlayan

TABLÖLAR

Tablo 1 : İdari Yönden Kamu Personelinin Durumu Örnek Kod Tablosu	61
Tablo 2 : Siyasi Yönden Kamu Personelinin Durumu Örnek Kod Tablosu	61
Tablo 3 : Mali Yönden Kamu Personelinin Durumu Örnek Kod Tablosu	62
Tablo 4 : Tanzimat Dönemi Askeri Rütbeler, Günümüz Karşılığı ve Unvanları	97

GİRİŞ

İnsan ihtiyaçlarını ve isteklerini tek başına karşılayamaz. Bunun için yardımlaşmaya ve iş birliğine ihtiyaç duyan insanoğlu, bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birlikte yaşamaya ve örgütlenmeye gereksinim duyar (Özdemir ve Cemaloğlu, 2017:1). Bu gereksinim devlet oluşumunun ilk adımını ifade etmektedir. Devlet; kendisini oluşturan halkın eğitim, sağlık, savunma vb. ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilmek ve kamu hizmeti görmek için personel istihdam eder. Personel kelimesi, Fransızca “personnel” kelimesinden dilimize girmiştir. Kelime olarak, “*Bir hizmet veya kuruluşun görevlileri, bir iş yerinde çalışanların tümü*” veya “*Devlet ve diğer kamu kuruluşlarında çalışan, etkinliğe çeşitli görevleriyle katılan gerçek kişiler*” anlamlarına gelmektedir (sozluk.gov.tr, t.y.(a)). Kamu personeli teriminin ise geniş anlamda ve dar anlamda olmak üzere iki tanımı yapılmaktadır. Geniş anlamda kamu personeli, kamuda görev yapan ve hukuki durumuna bakılmaksızın devlet başkanından işçiye kadar herkesi ifade etmektedir. Dar anlamda kamu personeli ise devletin siyasal organlarındaki görevlilerle, özel hukuk hükümlerine tabi olarak çalışanlar dışında kalan ve bu işi meslek olarak yapan kamu görevlilerini belirtmektedir (Yıldırım vd 2020: 262; Günday, 2013: 579-580; Gözler ve Kaplan, 2018: 559). Devlet çalışanı olan kamu personelinin durumu tarihi süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. Tarihimizin önemli bir devresini oluşturan Osmanlı Devleti’nde kamu personelinin niteliği kamu personel sistemi açısından klasik dönem ve Tanzimat sonrası dönemde farklı olmuştur. Tanzimat Dönemi’ne kadarki süreçte devletin kötü gidişatı Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa gibi devlet adamları tarafından eserlerinde dile getirilmiş, devlet ise gidişatı değiştirmek için birtakım ıslahatlar yapmıştır. Ancak modern anlamda köklü değişikliklerin yapılması Tanzimat Dönemi’nde gerçekleşmiştir. Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti için modernleşme ve yenileşme hareketinin yapıldığı; mülki, askeri, hukuki, mali ve eğitim gibi alanlarda köklü değişikliklerin uygulandığı dönemdir. Bu cümleden de anlaşıldığı üzere; Osmanlı Devleti her açıdan olduğu gibi personel açısından da değişikliklere giderek bu alandaki ıslahatlarda geri durmamıştır. Bu dönem günümüz Türkiye Cumhuriyeti’nin mevcut sisteminin temellerinin atıldığı devre olması bakımından çok önemlidir (Koçi Bey, 1972: 3-53; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 8-120; Akyıldız, 2011: 1-10; Akgüner, 1988: 3).

Tanzimat Dönemi'nin meydana geldiği 19. yüzyılda yaşamış Türk devlet adamı, vakanüvis, hukukçu ve eğitimci olan Ahmed Cevdet Paşa; devletin çeşitli kademelerinde görev almış bir kamu personeli olarak bu döneme tanıklık etmiş olmasından dolayı araştırılması gereken mühim bir şahsiyettir. Ahmed Cevdet Paşa'nın tarih alanına kazandırdığı çeşitli eserler dönemi araştıranlar için kaynak niteliği taşımaktadır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 443-449). Nitekim Arıkan'a göre: "*Tanzimat dönemi tarihçiliğinden söz edilince hiç şüphesiz ilk akla gelen tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'dır.*" (Arıkan, 1985: 1584). Ahmed Cevdet Paşa hukuk, eğitim ve ıslahat alanlarında büyük başarılar göstermiş devlet adamı olmasının yanı sıra Osmanlı tarihçiliğinin en önde gelen eserlerinden biri kabul edilen Târîh-i Cevdet'i, Tezâkir'i ve Ma'rûzât adlı eserleri neşretmiş bir tarihçi olmuştur (Uzundal, 2013: 108; Arıkan, 2011: 75; Türkmen, 1994: 29).

Ahmed Cevdet Paşa'nın tarih alanında yazdığı eserlerden biri olan ve 1839-1876 yılları arasını kapsayan tarihi ve siyasi olayların özetinin yazılmasını Sultan II. Abdülhamid'in sözlü olarak emretmesi üzerine sade bir dil kullanılarak kaleme aldığı Ma'rûzât adlı eseri (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448; Arıkan, 1985: 1586) bu çalışmada incelenmiştir. Ma'rûzât "*Mevki, makam veya yaş bakımından büyük birine sunulan, bildirilen dilek veya bilgi, sunuş*" (sozluk.gov.tr, t.y.(b)) anlamına gelen Arapça bir kelime olması ve dönemin padişahına arz edilmesinden dolayı eser Ma'rûzât adını almıştır. Eser, anı niteliği taşıdığından geniş ölçüde yazarın Tezâkir adlı eserine dayanmakta ve cüzdan denilen 5 kısımdan oluşmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan birinci cüzdanla, Tanzimat'tan sultan Abdülmecid'in saltanatının sonlarına kadar olan dönemi (1839-1856); ikinci cüzdanla 1856 yılından Abdülaziz'in ilk dönemlerine kadar olan kısmı (1862); üçüncü cüzdanla 1862'de Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatinden 1864 yılında Fırka-i Islahiyye'nin İskenderun'a çıkışına kadar olan dönemi; dördüncü cüzdanla 1864'ten 1866 yılına kadar olan hadiseleri; beşinci cüzdanla ise 1866 Halep Zaptiyesi'nin kuruluşundan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk dönemlerine kadar olan (1876) olaylar aktarılmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448-449; Arıkan, 1985: 1586; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 12-13).

Bu çalışmada geniş anlamda kamu personeli kavramı yerine kamu personeli tabiri kullanılmış olup Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât adlı eserinde kamu personeli yönüyle nitel bir araştırma yapılmıştır. Günümüz kamu personelinin durumunu anlayabilmek adına mevcut kamu personel sisteminin temelini atıldığı dönemin bir tarihçisi olan Ahmed Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan Ma'rûzât isimli eserinin araştırılması ve söz konusu eser üzerinde daha önce kamu personeli yönüyle bilimsel araştırma yapılmamış olması, bu çalışmanın da mezkur eserdeki değerlendirmeleri açığa çıkartarak o günden bu güne ışık tutmaya, kamu personeli yönüyle Ma'rûzât'ı takdim etmeye ve ilgililerine fikir vermeye matuf olması çalışmayı önemli kılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın sorusu; *“Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde kamu personelinin görünümü nasıldır?”* şeklindedir. Çalışmanın sorusu araştırmanın temel amacını yansıtmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı; Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde dönemin kamu personelinin durumunu, nasıl ve ne şekilde ele alındığını ortaya çıkarmak ve modern personel sisteminin temelini atıldığı dönemdeki kamu personelinin durumunu değerlendirmektir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir Çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi/arşiv araştırması yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi ise metin analizi yöntemiyle yapılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, eser Osmanlı Devleti'nde geçtiği için o dönemki mevcut düzeni daha iyi anlayabilmek adına Osmanlı kamu personeli anlatılmıştır. Osmanlı idaresinde kamu personeli incelenirken kamu personel sistemi açısından kuruluşun Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadarki dönem klasik dönem olarak, Tanzimat Fermanı ilanı sonrası ise Tanzimat Fermanı sonrası dönem olarak iki kısım halinde kamu personeli ile kamu personel sistemindeki değişim ve dönüşüme değinilmiştir. İkinci bölümde, Ma'rûzât'ın padişaha sunulması, dönemin tarihî ve siyasî olaylarını, devlet düzeni içerisindeki aksaklıkların tespiti ve çözüm önerilerine yer vermesi nedeniyle nasihatnâme-siyasetname türü eserler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde kamu personeline yönelik nitel bir araştırmaya yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI İDARESİNDE KAMU PERSONELİ

Osmanlı Devleti, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin (İnalcık, 2014: 4) 1299 yılından 1922 yılına kadar (Ayhan vd 2015: 296) 623 yıl hüküm sürdüğü bir imparatorluktur (Altunoğlu, 2020: 18). Bu imparatorluğun 400 kişilik [400 çadır veya aile (Namık Kemal, 2005: 89)] bir aşiretten (Mehmed Neşri, 1949: 63) büyük bir cihan devleti olmasında ve Yıldırım Beyazıd'ın Ankara Savaşı'nda yenilmesi sonucu şehzadeler arasında taht mücadelesi olan yaklaşık 11 yıllık fetret devri ile 6 asırlık sürede başta haçlı seferleri olmak üzere çok sayıda savaş görmesine rağmen devletin ayakta kalmasında en önemli rollerden birini Osmanlı idari teşkilatı oynamıştır (İnalcık, 2014: 69-70). Osmanlı Devleti, ileri bir devlet teşkilatı ve personel yönetim sistemi oluşturmuştur (Devlet Personel Başkanlığı [DPB], (t.y.)). Nitekim Belçikalı tarihçi Henri Pirenne, “*Osmanlı başarısının iki sebebi, devlet teşkilatındaki mükemmellik ve askeri teknikteki üstünlük idi*” (Pirenne, 1936: 390) değerlendirmesinde bulunmuştur.

Devletin karar alma ve alınan kararları uygulama noktasındaki en önemli aracı olan kamu personeli, Türk yönetim tarihinde de idarenin en önemli işlevsel aygıtı olmuştur. Zira devletin büyümesinde, siyasi ve askeri başarıların kazanılmasında gelişen personel yapının etkisi büyüktür (Şavkılı ve Aydın, 2013: 67). Osmanlı Devleti'ne özgü personel geleneğinin; etkinliği doğrultusunda, devlete zaman zaman olumlu yahut olumsuz yansımaları olmuştur. Olumlu veya olumsuz sonuçların müsebbibi olaraksa Osmanlı personel sisteminin merkezîyetçi, patrimonyal ve hâkim dinle yakın bir birliktelik içinde olan karakteri esas ölçütler olarak ortaya çıkmaktadır. Yüzyıllarca varlığını devam ettiren imparatorluğa ve 36 farklı padişaha rağmen, yöneten sınıf paradigmasında çok büyük değişiklikler ve sapmalar yaşanmamıştır (Eryürek, 2018(a): 402).

Devletlerin ve idarî mekanizmaların geleceği, idarenin sürekli olarak gözden geçirilerek değişen şart ve ihtiyaçlara uydurulmasıyla sağlanabilmektedir (Aslaner, 2006: 53-54). Osmanlı Devleti de kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede değişen nüfus, yüzölçümü, ekonomi, yönetim, kültür ve toplumsal yapıya göre idari teşkilatı büyüterek ve de değişerek kendisine has bir idari yapı oluşturmuştur. Bu yapının oluşumunda Osmanlı Devleti'nin köklü geçmişinin yanı sıra devletin yaşadığı sorunlara yönelik üretmeye çalıştığı çözümlerde etkili olmuştur (Eryürek, 2018(b): 602). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyıla kadar ki süreçte, Osmanlı personel idaresi aynı doğrultuda varlığını sürdürdüğünden dolayı kamu personel sistemi açısından klasik dönem olarak adlandırılmıştır (Akbal, 2011: 62). 1839 Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı personel idaresinin batılı anlamda düzenlendiğinden Tanzimat Fermanı bir nirengi oluşturmuştur (Demirel, 2011: 97). Bu kapsamda, bu çalışmada Osmanlı idaresinde kamu personeli incelenirken kuruluştan Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadarki dönem klasik dönem olarak adlandırılmış olup, klasik dönem ve Tanzimat Fermanı sonrası dönem olmak üzere iki kısım halinde kamu personeli ile kamu personel sistemindeki değişim ve dönüşüme değinilmiştir.

1.1. KLASİK DÖNEM KAMU PERSONELİ

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi, kamu personel sistemi açısından kurulduğu yıl olarak kabul edilen 1299 yılı ile Tanzimat Fermanı'nın ilan tarihi olan 1839 yılları arasındaki dönemi ifade etmek için kullanılmıştır. Klasik döneminde Osmanlı Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Osman Gazi'den (1299-1326) Tanzimat Fermanı'nın ilanında dönemin padişahı olan Sultan Abdülmecid'e (1839 – 1861) kadar 30 padişah hüküm sürmüş olup 1402 ile 1413 yılları arası Fetret Devri denilen 11 yıllık taht mücadelesi de bu dönemde yaşanmıştır (İnalçık, 2010: 5; Türk Tarih Kurumu [TTK] (t.y.)).

Osmanlı Beyliği'nin ilk teşkilatlanması aşiret geleneğine dayanmaktadır (Yıldız, 1991: 139). Osmanlılar daha sonra bağımsızlığını kazanınca siyasi, idari, askeri ve kültürel alanlarda kendisinden önceki İlhanlılar, Memlukler ve Selçuklular gibi devletlerden etkilenecek devlet yapılanmalarını oluşturmuşlardır (Köprülü, 1986: 200). Özellikle Anadolu Selçuklu devlet adamlarının Osmanlı hizmetine girmesiyle

idari konularda bilgi ve tecrübelerini aktararak devletleşmede Osmanlılara büyük fayda sağlamışlardır (Ünal, 1997: 1-2).

1.1.1. Klasik Dönem Kamu Personel Yapısını Etkileyen Faktörler

Klasik dönem olarak adlandırılan süreçte, Osmanlı bürokratik yapısı ve memurluk rejimi aynı doğrultuda devam etmiştir (Akbal, 2011: 62). Osmanlı Devleti'nde esas olarak merkezi bir yönetim buna bağlı olarak da sıkı bir otorite egemen olmuştur. Bunun sonucu olarak tımar, kul sistemi gibi kurumlar, ulema gibi sınıflar ve feodal düzene benzer bir yapıya dayalı kamu personel yönetimi göze çarpmaktadır (Akgüner, 1988: 4). Tımar sistemi olarak özdeşleşen Osmanlı toprak sistemi, kul sistemi ve ulema sınıfı merkezden yönetimin kaynaklarını oluşturan kurumlardır (Başaran, 1989: 50).

1.1.1.1. Osmanlı Toprak Sistemi

Osmanlı Devleti'nin kamu personel yapısını anlamak için öncelikle toprak sistemini incelemek gerekir. Çünkü Osmanlı devlet sistemi toprak rejimine dayanmaktadır (Ortaylı, 2007: 18).

Osmanlı toprak sisteminin asıl kaynağını İslam hukuku oluşturmaktadır. İslam'ın getirmiş olduğu toprak düzeni benimsenmiş olmakla birlikte topraklar genişledikçe fethedilen yerlerdeki toprak düzenleri de benimsenmiştir. Osmanlı Devleti kendisinden önce var olan Bizans, Arap, İran, Memlûk ve Selçuklu devletlerinde görülen toprak sistemlerinden etkilenmiştir (İnalçık, 2014: 250; Ortaylı, 2007: 124; Acun, 2002: 899; Kurt, 1999: 59). Osmanlı toprak sistemi, Osmanlı Devleti'nin en köklü ve en temel müesseselerinden biri olup klasik dönemde tarım ekonomisine dayanan devletin sadece zirai düzenini değil; ekonomik, askeri, sosyal ve vergi düzenini de içermektedir (Yayla, 2001: 59). Bu toprak düzeni ile Osmanlı Devleti, memurlara ve askere para ödemeyerek hem personel ihtiyacını karşılamış hem de toprağın işlenmesini sağlayarak üretimden vergi tahsili ile hazineye gelir sağlamıştır (Aydın, 2001: 67).

Osmanlı Devleti'nde toprağın hukuki düzeni miri arazi, mülk arazi ve vakıf olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Uzunçarşılı, 1988(c): 443).

1.1.1.1.1. Miri Arazi

Miri kelimesi sözlükte “*devlete-hazineye ait, hükümet malı*” anlamına gelmektedir (sozluk.gov.tr, t.y.(c)). Osmanlı Devleti'nde ise devlete ait toprakları ve bu topraklardan elde edilen vergileri ifade eden bir mana kazanmıştır. Fetih sırasında ele geçirilip mirî olarak reayaya yani köylüye devredilen topraklarla, mirasçısı olmayıp vefat eden kimselerden devlet hazinesine intikal eden, sahibi belli olmayan araziler ve tarıma elverişli değilken devlet başkanının izniyle işlenerek tarıma kazandırılan bu arazilerin çıplak mülkiyeti devlete aittir (Kenanoğlu, 2005: 157).

Miri arazi genel olarak askeri görevlere bağlı kişilere, devlet adamlarına verilmekte ve büyüklüklerine göre “*has*”, “*zeamet*” ve “*tımar*” olarak ayrılmaktadır. Tüm bu düzen ise tımar sistemi olarak da adlandırılmaktadır (Sencer, 1962: 145-146). Has, zeamet ve tımarlara genel olarak “*dirlik*” adı da verilmektedir (Ergun ve Polatoğlu, 1988: 71).

Has, yıllık geliri 100.000 akçe ve daha fazla olan toprağa denirdi (Şeref, 2005: 194). Haslar padişaha, hanedan mensuplarına, sultanlara, vezirlere, beylerbeylerine, sancakbeylerine vs. verilirdi. Padişah ve hanedana mensup kişilere verilen haslar dışındakiler, vazifede buldukları süre içinde kendilerine ait olup azillerinde veya ölümleri halinde bu toprağı kaybederlerdi. Has sahibi gelirlerinin her 5000 akçesi için devlete bir cebelü adı verilen silahlı ve zırlı bir asker beslemek zorundaydı (Halaçoğlu, 1991: 82-83).

Zeamet, yıllık geliri 20.000 ile 100.000 akçe olan ve irsi olarak babadan oğula geçen (Ortaylı, 2007: 129) toprağa denilmekteydi. Zeamet orta dereceli devlet memurlarına ve sipahi subaylarına verildiği gibi bazı yörük beyleri, müselleme beyleri, defter kethüdarları, tımar defterdarları, sancakbeyi ve beylerbeylerinin oğullarına da verilebilmektedir. Ayrıca dirliğe geçmek isteyen kapıkulu mensuplarından çavuş, müteferrika, kapıcı ve divan hatiplerine de zeamet verilebilirdi. Zaim denilen zeamet

sahibi, tımarlı sipahiler gibi, dirliğinin bulunduğu yerde ikamet etmek ve sefere çağırıldığında cebelüsü ile iştirak etmek zorunda idi. Zaimler sefere gitmediği takdirde dirliği elinden alınmaz sadece bir yıllık geliri müsadere edilirdi (Ünal, 1997: 176-177).

Tımar, yıllık geliri 3.000 ile 20.000 akçe arasında olan askeri görevlere bağlı olarak sipahi denilen kişilere verilen toprağa denilmektedir. Tımar sahipleri yıllık gelirlerinin her 3.000 akçesi için bir cebelü denilen yaya asker beslemek zorundadır (Ergun ve Polatoğlu, 1988: 70-71). Tımar sistemi toprak mülkiyetinin devlete ait olduğu ve yalnızca kullanım hakkının kişilere ait olduğu bir düzendir. Tımar sahipleri devlet memuru statüsünde olup görevlerini yerine getirmedikleri zaman azledilme tehlikesi içerisinde olmuşlardır. Haklarının veraset yoluyla mirasçılara geçmesi de söz konusu değildir. Bu dönemde memurlar, makamlarının karşılığını devletten maaş olarak değil, tımar gelirleriyle elde etmişlerdir (Acar, 2009: 84-85). Tımar sistemi; vergilerin toplanmasını kolaylaştırmış, düzenli bir orduyu beslemiş, aynı zamanda ülkenin asayiş ve güven içinde yaşamasını sağlamıştır. Bu nedenle tımar sistemi, askeri örgütlenmenin olduğu gibi, yönetim örgütünün de temeli olmuştur (Keskin, 2007: 86-87).

1.1.1.1.2. Mülk Arazi

Mülkiyeti gerçek şahıslara ait olan topraklara mülk arazisi denilmektedir. Mülk arazisi ya padişahın miri arazilerden bir kısmının kişilere vermesiyle, ya da fethedilen yerlerde önceden beri mülk olarak tasarruf edilen yerlerin, hükümdarın sahiplerine mülk olarak bırakmasıyla oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nde mülk arazilerinin genişliği büyük bir yer tutmamıştır (Ceylanlı, 1991: 149).

Mülk arazide arazinin kullanma hakkı, reayanındır. Reaya; toprağı kullanabilmekte, hukukî ve tabii semerelerinden faydalanabilmekte, araziye satabilmekte, kiralayabilmekte, vakıf, vasiyet gibi her türlü hukukî işleme konu edebilmektedir. Bu arazinin miras yoluyla intikal etmesi de mümkündür. Sahipleri mirasçı bırakmadan vefat ederse mirî arazi haline gelmektedir (Kenanoğlu, 2006: 540).

1.1.1.1.3. Vakıf

Vakıf arazinin kaynağı mülk arazi oluşturmaktadı idi. Hayırsever mülk sahipleri, kendi mülkleri olan arazilerden elde edilen geliri, cami, mescid, imaret, medrese, zaviye gibi sosyal amaçlı kurumların masraflarının karşılanması için vakf ederek mülkiyetlerini vakfa geçirirlerdi (Ünal, 1997: 122). Vakıfların işletilmesi, kadı tarafından düzenlenen ve saklanan vakfiyye ile saptanarak vakfın amacı, gelir kaynakları, gelirin nasıl kullanılacağı belirlenmekteydi. Vakfiyye belirlendikten sonra bunları hükümdar bile değiştiremezdi (İnalçık, 2014: 261).

1.1.1.2. Kul Sistemi

Klasik dönem Osmanlı memurluk düzeninde padişaha kişisel bağlılık, kamu personel rejiminin temel ilkesi olmuştur. Memurların padişaha kişisel bağlılıklarını tanımlayan kavram “kul” düzenidir. Kul düzeninde padişah, kul-memurun hizmete alınmasından hizmetle ilişkisinin kesilmesine kadar bütün aşamalarda söz sahibidir. Kul-memurlar, padişaha her koşulda itaat etmekle yükümlüdür (Acar, 2009: 85).

Osmanlı bürokrasisinin temelini ve kaynağını oluşturan kul sistemi (Tarhan, 2010: 36), köleleri özel bir eğitime tabi tutarak devlet ve ordu yönetiminde kullanma usulüne denilmektedir (Ünal, 1997: 20). Kulların kaynağını en çok savaş esirleri oluşturmakla birlikte, esir pazarından alınan esirlerden, sultana armağan olarak sunulan kişilerden, yerel soyluların rehine olarak tutulan oğullarından ve devşirme usulüyle Hristiyan ailelerden alınıp Müslüman yapılan çocuklardan meydana gelmektedir (İnalçık, 2014: 207).

Küçük yaşlarda alınarak padişahın hizmetine verilen devşirmeler için padişah hem ana hem de baba olmuştur. Sahip oldukları her şey padişahın sayesinde. İşte bu nedenle de bu yapı, “*patrimonial*” olarak tanımlanmıştır. Bu kişiler padişah ne emrederse yerine getirmektedir. Çünkü padişaha ve devlete minnet borçları vardır. Bu durumu oluşturan kul psikolojisi devlet görevlilerini padişaha daha bağlı ve sadık yapmaktadır (Özdemir, 2013: 22-119).

1.1.1.3. Ulema

Ulema, Osmanlı Devleti'nde klasik ve yerleşmiş İslâmî eğitim kurumu olan medresede tahsil gördükten sonra eğitim, hukuk, fetva, başlıca dinî hizmetler ve nihayet merkezî bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla da Türkler'den oluşan bir meslek grubuna verilen isimdir (İpşirli, 2000: 141).

Ulema bir yandan şeriat kurallarını topluma açıklayarak toplumun İslam ilkelerine göre yaşamasını aynı zamanda hükümdarlara mutlak itaatlerini sağlamakta, diğer yandan da hükümdarın da şeriat kurallarına uygun hareket etmesini denetlemektedir. Diğer taraftan ulemanın toplumda eğitim ve yargı fonksiyonları hatta bazı yönetsel görevleri de bulunmaktadır (Şahin, 1998: 110).

1.1.2. Osmanlı Merkez Teşkilatı

Klasik dönem olarak adlandırılan Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen sürede Osmanlı merkez teşkilatı anlatılırken öncelikle devletin başı olan padişah ve devlet üst yönetimi ile devlet idaresinin istişare ve karar mercii olan Divan-ı Hümayun'a değinilmiştir.

1.1.2.1. Padişah

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devlet'inde eski Türk âdet ve gelenekleri tatbik edilmiş olup ailenin reisi olan ve "*Ulu Bey*" ismini taşıyan kişi, aynı zamanda devletin yöneticisi konumundadır. İlk zamanlarda Osmanlı hükümdarları Bey ve Han gibi unvanlar kullanmışlardır. I. Beyazid'dan (Yıldırım) itibaren Osmanlı padişahı profili oluşmakla beraber asıl padişah tipini oluşturan hükümdar, koyduğu kanunlar, protokol esasları ve kişiliğiyle Fatih Sultan Mehmed'dir (Ortaylı, 2007: 169). Osmanlı Devleti'nde asıl olan, patrimonyal yönetim şeklinin benimsendiği diğer bir deyişle saltanatın babadan oğullarına geçmesi şeklidir (Halaçoğlu, 1991: 1). Orta Asya'dan beri süregelen Türk hakimiyet anlayışına göre, devlet hükümdar ailesinin malı olmakla birlikte hükümdarın hanedanın erkek üyelerinden olması şarttır (Ünal, 1997: 5). Bu

anlayış nedeniyle bu dönemde kurulan beyliklerde kurucusunun adını almıştır. Osmanlı Devleti de kurucusu olan Osman Bey'den adını almıştır (İnalçık, 1999: 40).

Osmanlı merkez teşkilatının en başında gelen kişi padişahın kendisidir. Padişah olabilmek için hanedan mensubu olmak gerekirdi. Osmanlı hanedanı geleneksel devletlerde görüldüğü gibi hakimiyetinin meşru kaynağını Allah'a dayandırmaktaydı. Padişahlar, şehzadelik zamanlarında devlet işleyişini öğrenmek ve yönetim tecrübesi kazanmaları için sancaklara tayin edilirdi (Ortaylı, 2007: 169-172).

Osmanlı padişahı devletin mutlak hâkimi ve birleştirici bir sembolüdür. Yasama, yürütme ve yargıya ait yetkiler padişahın şahsında toplanmıştır. İdari, askeri, mali ve hukukla ilgili her konuda söz sahibidir. Ancak bu yetkiler onun her istediğini yapabileceği anlamına gelmemekle beraber padişahın otoritesini sınırlayan hem şer'i hem de örfi birçok husus bulunmaktadır. Kanun ve nizamlara, örf, adet ve geleneklere uymak zorundadır. Osmanlı padişahı hem devlet başkanı hem divan-ı hümayun denilen hükümetin başkanı hem de ordunun baş komutanıdır. Padişahın geniş yetkilerinin yanında, birçok sorumluluk ve görevleri de bulunmaktadır. Onun en başta gelen görevi şer'iatın tatbiki ve muhafazasıdır. Ayrıca o, devletin hükümdarı olarak, öncelikle devletin birliği ile milletin can ve mal güvenliğinin sağlanmasından ve de halkın refah ve saadetinden sorumludur. Padişahın bir diğer önemli bir görevi de fetihler yaparak ülkeyi genişletmek ve geliştirmek olduğundan devlet kurumları, zafer ve fetih esasına göre teşkilatlanmıştır (Koç ve Mülazımoğlu, 2018: 153; Ünal, 1997: 10-12).

1.1.2.2. Divan-ı Hümayun

Eski Türk toplumlarında beylerin önemli konularda karara varmak için toplandıkları “*kurultay*” adı verilen meclisleri; İslam inancı kabul edildikten sonra İslam dininde yer alan danışma, görüşme anlamına gelen “*meşveret*” sistemiyle birleştirilerek “*divan*” denilen organ oluşturulmuştur. Divan, devlet adamlarının, birinci derecede devlet işini gözden geçirmek ve halkın dilek ve şikayetlerini dinleyerek yürütme ve yargı kararları almak üzere toplanmaktan mesul bir organdır (Sencer, 1984(a): 25).

Osmanlı Devleti'nin idaresi, başkentte güçlü bir bürokratik sistemle sağlanmıştır. Devlet işleri önceleri Divanı Hümayun'da yürütülmüştür (Çetin, 1995: 271). Osmanlı sisteminde en önemli ve yüksek divan, padişahın katıldığı Divanı Hümayun'dur (Sencer, 1984(a): 25). Divan-ı Hümayun birinci ve ikinci derecedeki siyâsi, idarî, askerî, örfî, şer'î, adlî ve malî işler, şikâyet ve davaların müzakere yapılan ve karar alınan yerdir (Halaçoğlu, 1991: 9). Bunun dışında divan-ı hümayun adli yönden en yüksek temyiz merciidir. Aynı zamanda bu divan tayin, terfi ve denetleme konularında en yüksek karar organıdır. Osmanlı padişahları divan denen bu toplantıları II. Mehmed devrine kadar bizzat iştirak etmiştir. Ancak Fatih Sultan Mehmed'den itibaren padişahlar divana katılmayarak kafes arkasından toplantıları izlemişlerdir. Divan-ı Hümayun kararları Sadrazam tarafından görüşme bitiminde arz odasında padişahın tasdikine sunulur ve padişahın onayından sonra *Mühimme Defterleri* denilen deftere kaydedilirdi. Divan-ı hümayun sabah namazından sonra toplanır, öğleye kadar devam ederdi (Koç ve Mülazımoğlu, 2018: 155; Öztuna, 1998: 57-59).

Divanda padişaha arzı gerektirmeyen ve bitmeyen resmi ile gayri resmi işler veziri azamın kendi sarayında toplanan ikinci divanı olarak adlandırılan divanda müzakere edilirdi. Divan-ı Hümayun'un bütün görevlileri üç grupta toplanabilir. Bunlar Divan-ı Hümayun'un asil üyeleri (erkan-ı devlet), Muamelat hizmetleri ve divanda düzeni sağlayan memurlardı. Divan-ı Hümayun'un asil üyeleri yüksek rütbeli devlet adamları olan Vezir-i azam, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ile Beylerbeyleri, nişancı, defterdar ve Kubbealtı vezirleridir. Bu divana maliyeyi temsilen baş defterdar olan Rumeli defterdarı katılırdı. Bunların dışında reisülküttab, kapıcılar kethüdası, çavuşbaşı da dîvân toplantılarına iştirak ederdi. Ancak bunlar dîvân hizmetkârı sayıldığından oturmazlar ayakta dururlardı. Kaptan-ı derya ve yeniçeri ağası vezaret rütbesindeyse divan üyesi olurlardı (Ortaylı, 2007: 210-219; Halaçoğlu, 1991: 10).

1.1.3. Osmanlı İdaresinde Yönetici Sınıflar

Osmanlı Devleti'nde, klasik dönem olarak tasvir edilen kuruluşun Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadarki süreçte toplumsal yapı genel olarak yöneten ve yönetilen olmak üzere iki sınıf halindedir. Bu iki toplumsal sınıftan yönetenleri oluşturan zümre

“askeriler”, yönetilenler zümresi ise “reaya” olarak adlandırılmaktadır (İnan, 2004: 23).

Reaya kavramı Osmanlı Devleti’nde seyfiye, kalemiye ve ilmiyeden oluşan yönetici sınıf dışındaki tüm tebaa için kullanılmış, sadece tarımla uğraşan kırsal kesimde yaşayan kimseler için kullanılmamıştır. Kasaba ve şehirlerde oturan, ticaret ve sanayi ile uğraşan kişilerle göçebeler de reaya sınıfına dahil edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti’nde reaya sınıfı; geniş bir coğrafyaya yayılan bir ucunda kırsal alanda üretim yapan köylüler, öbür ucunda ise şehir ve kasabalardaki tüccar ve zanaatkarlar olan kesimi ifade etmektedir (Öz, 2007: 490; Akyılmaz, 2004).

Askeriler kavramı Osmanlı’nın kuruluş döneminde hakim olan fetihlerle yeni topraklar ele geçirmek ve İslam dinini yaymak anlayışı nedeniyle devlet yönetiminde askeri görevler daha ağır geldiğinden yönetici sınıf için kullanılmıştır. Askeriler o dönemde sadece asker kökenli yönetici sınıfı değil, asker-sivil tüm yönetici sınıfı ifade etmek için kullanılmıştır (Akyılmaz, 2004).

Klasik dönemde kamu personelinin yapısını oluşturan yönetici sınıf kendi içerisinde ilmiye sınıfı, kalemiye sınıfı ve seyfiyye sınıfı olmak üzere üç kısma ayrılmıştır (Ünal, 2014: 277).

1.1.3.1. İlmiye Sınıfı

İslâmî eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun tahsilden sonra icazetle mezun olup eğitim, hukuk, fetva, başlıca dinî hizmetler ve nihayet merkez bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla da Türklerden oluşan bir meslek grubunun oluşturduğu sınıftır. Şeyhülislâm, kazasker, kadı, müderris gibi ulemâ camiasının ve bunların oluşturduğu kurumunda genel adıdır. Bu sınıf zamanla güç ve etki alanları zayıflamakla birlikte Osmanlı Devleti’nin yıkılışına, hatta Cumhuriyet’in ilk dönemine kadar geleneğini devam ettirebilmiştir. Osmanlı Devleti’nde yönetici zümre içinde en fazla imtiyazlara sahip sınıfı oluşturmuştur (İşpirli, 2000: 141-142).

İlmiye sınıfının eğitim, fetva ile yargı ve yönetim olmak üzere üç temel görevi vardır. Bu üç görevi de sırasıyla müderrisler, müftüler ve kadılar yürütmektedir. Müftülerin içinde en önde geleni başkent müftisi olan aynı zamanda ilmiye teşkilatının reisi Şeyhülislam'dır (Ortaylı, 2007: 230-231).

1.1.3.1.1. Şeyhülislam

Şeyhülislam, padişahın din işlerindeki yardımcısı, şeriatın koruyucusu ve yorumlayıcısı olan padişah tarafından atanan fetvalarıyla devlet işlerinin din ilkelerine uygun olarak yürütülmesinden sorumlu görevlidir (Sencer, 1984(a): 25). Şeyhülislam İstanbul'da oturur ve diğer kazalardaki müftileri de o tayin ederdi. Şeyhülislamın görevi, Müslümanların şer'i konularda veya dinle ilgili diğer mevzularda karşılaştıkları sorunlara çözüm bulmak, sorulan suallerle ilgili dinin görüşünü açıklamaktır. Şeyhülislam'ın yazılı olarak açıkladığı görüşlerine fetva denilmektedir. (Ünal, 1997: 99).

Osmanlı Devleti'nde ilk şeyhülislâm olarak II. Murad devrinde Molla Şemseddin Fenarî görevlendirilmiştir. Bu zat müderris ve Bursa kadısı iken 1424'de "*Müftiyü'lenâm*" olmuş ve üç vazifeyi birlikte yürütmüştür (Danişmend, 1971: 110). Şeyhülislâmlar devletin kuruluş dönemlerinde "kayd-ı hayat" yani ömür boyu bu makama tayin edilirler, ancak istifa etmeleri halinde mevkilerinden ayrılırlardı. İlmî eserleri ve şahsiyetleriyle kendilerini kabul ettirirler, bu suretle icabında en sert padişahları bile tesirlerine alarak, onlara doğru yolu göstermek için de en sert sözleri söylemekten çekinmezlerdi (Halaçoğlu, 1991: 132). Meselâ Bursa kadısı ve Manastır medresesi müderrisi Molla Fenarî Yıldırım Bâyezid'e karşı koymuş, Karaman'a gitmiş, fakat Yıldırım Beyazıd Molla Fenari'nin gönlünü alarak Bursa'ya geri getirtmiştir (Adıvar, 1982: 17).

1.1.3.1.2. Kazasker

Kazasker (kadıasker), ordu kadısı manasına gelmektedir. İlk zamanlarda sadece ordunun şer'i ve örfi davalarına bakmakla görevli iken zamanla sivil halkında davalarına bakmışlardır. Kadılık makamının en yüksek payesi olan kazaskerlik ilk kez

1361 yılı I. Murad devrinde kurulmuştur. İlk kazasker döneminin en büyük alimi olan Bilecik, İznik ve Bursa kadılıklarında bulunmuş Çandarlı Kara Halil'dir. Fatih devrinin son yıllarına kadar bir kazasker bulunurken bundan sonra Anadolu ve Rumeli olmak üzere sayı ikiye çıkarılmıştır. Kazasker divanın tabii üyesidir. Anadolu kazaskeri terfi edince Rumeli kazaskeri, Rumeli kazaskeri terfi edince Şeyhülislam olmaktadır. Kazaskerler, divan toplantılarından sonra önce yeniçeri ağasına sonra padişaha arza çıkarlardı. Salı ve çarşamba günleri hariç diğer günler kendi konaklarında divan kurarak sorumlu oldukları bölgelerde ilgili işleri yürütürlerdi. Kazasker, orduda dini temsil eder, padişahın sefere çıkması halinde sefere katılır, padişah gitmiyorsa onlarda gitmez yerine ordu kadısı tayin edilirdi (Uzunçarşılı, 1988(c):541; Ortaylı, 2007: 233; Alkan, 2012: 39-40).

1.1.3.1.3. Kadı

Kadı, kelime olarak "*hükmeden*", "*yerine getiren*" manalarına gelmekte olup, Osmanlılarda şer'î ve hukukî hükümleri tatbik eden, ayrıca devletin emirlerini yerine getiren mülki amir ve hakimdir. Osmanlı Devleti'nde şer'î ve hukukî bütün meseleler şer'î mahkemelerde Hanefî fikhî üzere çözüme bağlardı. Bu vazifeyi yerine getiren kadılar, aynı zamanda, buldukları idarî bölgede şehir ve kasabaların mülki, beledi, askeri, mali ve noterlik konularında hizmet verirdi. Osmanlı kaynaklarında kadı kelimesine ilk defa Osman Gazi devrinde rastlanmaktadır. İlk kadı, Karaca Hisar'a kadı ve hatib tayin edilen Osman Gazi adına hutbe okuyan Tursun Fakih'tir (Halaçoğlu, 1991: 109-112; Ortaylı, 1994(a): 4).

Kadılar, en yüksek dereceli medreselerden mezun olurlardı. Mezuniyetten sonra kazaskerliğe müracaat eden kadı adaylarına hemen görev verilmez ilk önce boş bulunan en küçük bir kazaya padişah beratı ile atanırdı. Böyle birkaç küçük kazada görev yaptıktan ve tecrübe edindikten sonra zamanla terfi ederek sancak ve vilayet kadılıklarına getirilirdi. Görev yeri büyüdükçe gelirleri de artardı. Geniş bölgelere tayin edilen kadılar, nâib adıyla yardımcı kadı tayin ederdi. Kadılar için en yüksek mercî Kazaskerlik idi. İlmiye sınıfı mensubu olan kadının tayin, azl ve nakil gibi özlük işlemlerini Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri dairesi yapar ve ruzname denin deftere kaydedilirdi (Ünal 1997: 106; Atar, 2001: 67; Ortaylı, 1994(a): 13).

1.1.3.1.4. Müderris

Müderris, Medreselerde eğitim veren öğretmene denilirdi (Öztuna, 1998: 157). Müderrisin derslerini tamamlayıp izah edenlere müderris yardımcısı manasına gelen mu'id denirdi (Ortaylı, 2007: 235). Mu'idler müderrisin dersini tekrar ederler ve talebelerin disiplini ile meşgul olurlardı. Daha sonra icazetname olarak medreseyi bitiren müderris adayları, isimlerini ruzname'ye kaydettirirler ve nevbet denilen sıraya girerlerdi. Bir yerin müderrisliği boşaldığı zaman kayıt sırasına göre atama yapılırdı. İlk önce en düşük dereceli medreselere tayin edilirdi. Aynı kadılarda olduğu gibi, belli bir süre görev yaptıktan sonra, azledilirler ve tekrar görev almak için sıraya girerlerdi. Buna mülazemet (bekleme) dönemi denirdi. Zamanla çalışmalarında başarılı olan müderrisler, yüksek dereceli medreselere tayin olunurlardı. İlimiye sınıfı mensupları kadılıktan müderrisliğe, ya da müderrislikten kadılığa veya müftülüğe geçebilirlerdi (Ünal, 1997:104; Ortaylı, 2007:235).

1.1.3.2. Kalemîye Sınıfı

Osmanlı Devleti'nin gaza anlayışı gereği fethettiği toprakların tahririni yaparak idaresini sağlamak, dış dünyada yabancı hükümdarlarla, devlet içinde ise padişah ile devlet ricali ile yapılan yazışmalarda, ahitname, ferman, buyruk gibi belgelere tuğra çekmek ve gerekli belgelerin hazırlanması ihtiyacı kalemîye sınıfını meydana getirmiştir (Reyhan, 1998: 3). Kalemîye sınıfı genellikle Divan-ı Humayun ile Hazine-i Âmir'e'de görev yapan ve imparatorluğun idari-mali bürokrasisini oluşturan sınıftır. Kalemîye sınıfı, Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf arasında yer almasına rağmen sınıf içindeki konumu dönemsel olarak değişiklik göstermiştir (Heper, 1983: 295-296).

Osmanlı Devleti'nin ilk yarım asrında resmi olarak örgütlenmiş, profesyonel bir kalemîye sınıfı yoktu. Devletin genişlemesi yazılı kayıtlara ihtiyacı doğurmuş bu durum ise kalemîye sınıfının gelişmesine, katiplik örgütünün oluşmasını sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren bürokratik teşkilat olarak kurulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman dönemi ise, bürokraside bürokratik ve ekonomik

uzmanlaşmanın başladığı dönem olma özelliği taşımaktadır (Özdemir, 2013: 146; Kömür, 2010(a): 17).

Reisülküttablık, Anadolu Defterdarlığı, Rumeli Defterdarlığı ve nişancılık Kalemiye sınıfının en yüksek makamlarıdır. Bu sınıftan beylerbeylik ve vezirlik rütbelere yükselen memurlar olmuştur (İstanbul Defterdarlığı, t.y.).

1.1.3.2.1. Reisülküttab

Reisülküttab, katiplerin reisi manasına gelir (Alkan, 2012: 43). Görevi divan toplantılarının düzen içerisinde yapılması, gereken evrakların toplantıdan önce hazırlanması ve alınan kararların uygulanması için gereken işlerin yapılmasıdır. 17. yüzyılın ortalarında divan'ın işlevi paşa kapısı'na kayınca Reisülküttab'ın yetkileri artmış ve siyasi meselelerde, murahhaslıklarda ve yabancı elçilerle müzakerelerde bulunmak onun asli görevi olmuştur. Devletin harici işleri Reisülküttab'a verilince hariciye nazırlığı görevini üstlenmiş, her türlü diplomatik faaliyet ve yazışmalar onun tarafından yürütülmeye başlanmıştır (Ünal, 1997: 45-46.).

1.1.3.2.2. Defterdar

Defterdar, padişahın malının vekili konumundaydı. Görevleri arasında hükümdarın malını muhafaza etmek, hazineyle ilgili işler için maliyeden hüküm yazmak, hükümdara arz etmeden iki akçeye kadar zam yapabilmek gibi görevleri vardı. Devletin ilk zamanlarında bir defterdar varken ülke sınırlarının genişlemesi ve ihtiyaca binaen defterdar sayısı artırılmıştı. Rumeli'de hazineye ait işlere bakan defterdara Rumeli Defterdarı veya baş defterdar denilirken Anadolu'da hazine işlerine bakan defterdara ise Anadolu Defterdarı denilerdi. Baş defterdar vezir ve kazasker gibi padişaha bizzat maruzatta bulunabilirdi. Hükümdar haslarının idaresi defterdarın görevlerindendi (Uzunçarşılı, 1988(a):326-327; Köprülü, 1986:66).

Hazineden Defterdarın müsaadesi olmadan tek bir akçe çıkarılmasına dahi izin verilmemekle beraber defterdarın harcamaları danışmadan yapacağı anlamına gelmemekteydi. Malî konularla ilgili davalar baş defterdar tarafından görülür ve

hükümlerin yazılması için gerekli buyruklar onun tarafından verilirdi. Baş defterdarlar, verecekleri kararlarda ve padişaha sunacakları hususlarda daima sadrazama danışarak rızasını almak mecburiyetindeydi. Başdefterdarın ordu ile sefere iştiraki halinde Anadolu defterdarı ona vekâlet ederdi. Defterdarlar divan üyesi olarak vezirlerle birlikte salı günleri arza girerlerdi. Bütçeyi yılda bir defa padişaha sunarlardı; daha sonra da kendilerine hil'at giydirilirdi (Kütükoğlu, 1994: 95).

1.1.3.2.3. Nişancı

Nişancı, divandaki kalemlerin şefi idi. Arazi işleri, has, zeamet, tımar tevcihleri buna havale olunup tapu defterlerine kayıt ve değişiklikleri ile bu husustaki kanunların tertip ve tanzimi nişancıya aitti (Uzunçarşılı, 1988(c): 439). Nişancı divan-ı hümayun üyesi olmasına rağmen arz günleri vezir rütbesine sahip olmadıkça padişahın huzuruna kabul edilmezdi. Nişancılar 16. yüzyıl sonuna kadar ilmiye sınıfından seçilirdi. Sahip oldukları selahiyet bakımından birinci derece memur sayılırlardı. Nişancı padişah adına yazılan fermanlara, beratlarla ve nanelere padişahın imzası anlamına gelen tuğra çekme görevi olduğundan kendilerine “*Tuğrakeş-i ahkam*” da denirdi. Nişancının en mühim görevlerinden biri de Tahrir Defterleri denilen devlet arazi kayıtlarının tutulduğu belgelerde düzeltme ve değişikliklerin yapılması işiydi. Bu görevi ifa divan heyeti huzurunda yapılır ve divanda hazır bulunan vezirlerin isimleri defterin kenarına yazılırdı. Nişancılık görevi 1836 yılında kaldırılarak bu mevcut görev defter eminine verilmiştir (Halaçoğlu, 1991: 17-18; Alkan, 2012: 43).

1.1.3.3. Seyfiye Sınıfı

Sözlük anlamı bakımından seyf, Arapça bir kelime olup “*kılıç*” (Pakalın, 1972: 198) demekken; seyfiye ise “*kılıç ehli*” demektir. Seyfiye, Osmanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı için kullanılan bir ifadedir (Kömür, 2010(b): 14). Genel itibariyle Osmanlı'da askerlikle uğraşan yönetici sınıfı ifade eden seyfiye sınıfı, kapıkulu askerleri denilen ve ulufe adında üç ayda bir maaş alan askeri kesim ile eyalet askerleri denilen ve tımar ile giderleri karşılanan askerler olmak üzere ikiye ayrılırdı (Ortaylı, 2007: 240).

1.1.3.3.1. Kapıkulu Ordusu

Osmanlı Devleti'nin daimî ordusunu oluşturan kapıkulu ordusu Avrupa kıtasının ilk daimî düzenli ordusudur (Ortaylı, 2007: 240). Kapıkulu ordusu kaynağını ilk zamanlarda pençik sistemi denilen ve harp esirlerinin beşte birinin asker olarak yetiştirilmesinden daha sonra ise bu sistemden geliştirerek devşirme usulü denilen düzenden sağlardı. Kapıkulu ordusuna bağlı ocaklar; Acemi Ocağı, Yeniçeri Ocağı, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacılar Ocağı ve Kapıkulu Süvarilerinden oluşmakta idi. Yeniçeri Ocağı, kapıkulu ocakları arasında zamanla ayrı bir önem kazanarak ayrı bir güç oluşturmuş, diğer ocaklar ise yardımcı güç haline dönmüşlerdi (Yediyıldız, 2002: 351-353).

1.1.3.3.1.1. Acemi Ocağı

Acemi Ocağı, 14. yüzyılın sonunda Çandarlı Kara Halil Paşa ile ulemadan Konyalı Molla Rüstem'in girişimleriyle I. Murad zamanında Yeniçeri Ocağına eleman yetiştirmek üzere ilk olarak Gelibolu'da tesis edilmişti (Uzunçarşılı, 1988(b): 5). Osmanlılar ilk zamanlarda acemi ocağına muharebede esir düşen Hristiyanlardan beşte birinin alınmasıyla asker ihtiyacı karşılanmakta ve bu da pençik sistemi olarak adlandırılmaktaydı (Bilgi, 2016: 21). Bu kişiler önceleri Gelibolu, Çardak ve Lâpseki arasında hizmet görmekteydiler. Ancak esirler fırsat buldukça kaçtıkları için bu usulden vazgeçilmişti. Yeni usule göre savaşta esir düşen küçük yaştaki Hristiyanlar, öncelikle Anadolu'daki Türk köylülerinin yanına verilerek burada Türk-İslam adet ve geleneklerini öğrendikten sonra acemi ocağına kayıt olunur ve burada da bir müddet hizmetten sonra yeniçeri ocağına alınırlardı (Uzunçarşılı, 1988(c): 446).

Yıldırım Beyazıt döneminde yaşanan Ankara savaşından sonra fetret devrine girilmesi ile savaşlarda esir alınamadığından ihtiyacın karşılanması için devşirme usulü denilen ve ilk zamanlarda Rumeli'deki Hristiyan ailelerden uygun miktarda çocuklar alınmaya başlanmıştı. Devşirmeye görevli memur, fermanla kendisine devşirme bölgesi olarak gösterilen sancak ve kazalara gidip, mahalli kadıların ve sipahilerin yardımıyla çocukları devşirirdi. Devşirme memuru kendisi itimat edilir kişilerden seçildiğinden vazifesinde serbestti. Ferman çerçevesinde kazalara göre

tespit edilmiş miktarda çocuk devşirirdi. Her kırk hanede bir oğlan devşirmek kanun gereği idi (Halaçoğlu, 1991: 39). Kanun ile yapılan devşirmede bir oğlu olanın çocuğu alınmaz, birden fazla olanın bir tanesi alınır. Devşirilen çocukların yaşı sekiz ile on sekiz arasında olmaktadır. Her bölgeden devşirilen çocuklar, yüz elli, ikişer yüz kişilik kabileler halinde devlet merkezine gönderilerek iyice muayene edilip hüviyetleri tespit edildikten sonra öncelikle Anadolu'da Türk köylülerine verilirler daha sonra acemi ocağına alınır. Burada kendilerine *acemi oğlanı* denilirdi. Devşirilen çocuklardan güzel, akıllı, iyi huylu ve fiziki olarak iyi olanları saray hizmetlerinde kullanmak üzere ayrılırlardı (Uzunçarşılı, 1988(c): 447).

Acemi Ocağını idare eden kişiye *acemi ocağı ağası* denirdi (Akdağ, 1979: 420). Acemi ocağında bulunan acemi oğlanlarına ulufe denilen ve üç ayda bir verilen maaş verilir (Halaçoğlu, 1991: 27). Ayrıca acemi oğlanların giyim ve kuşamları da devlet tarafından karşılanırdı. Acemilikleri biten acemi oğlanlarının Yeniçeri Ocağına geçmelerine kapıya çıkma (*bedergâh*) denirdi. Acemi ocağı sadece yeniçeri ocağına eleman yetiştirmezdi. Yeniçeri ocağının dışında cebeci, topçu ve tersane hizmetleri gibi diğer kapıkulu ocaklarına da verilerek oraların ihtiyaçları da giderilirdi. Acemi Ocağının varlığı, 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla son bulmuştur (İlgürel, 1988: 325).

1.1.3.3.1.2. Yeniçeri Ocağı

Yeniçeri Ocağı, I. Murat döneminde Edirne'nin fethinden sonra kurulmuştu. Bu yüzden ilk yeniçeri kışlası Edirne'de yapılmıştı. Yeniçeri Ocağı, kapıkulu ocaklarının en nüfuzlusuydu. Ocak kendi içinde *yaya*, *sekban* ve *ağa* bölüklerine ayrılırdı. Her bölüğünün kendilerine mahsus oda denilen kışlaları, matbahları ve nişan denilen orta damgaları (alâmetleri) vardı. Yayalarda her bölükte çorbacı adında bir bölük kumandanı bulunuyordu; sekban ve ağa bölüklerinde bu kumandana bölükbaşı denilirdi (Uzunçarşılı, 1988(c): 448).

Yeniçeri ocağının en büyük amiri yeniçeri ağasıydı. Yeniçeri ağasının başkanlığında ocak ağalarının katılımıyla muayyen günlerde Ağa divanı kurulur ve

burada ocağa ait işler görüşülürdü. Yeniçeri ağası aynı zamanda İstanbul'un önemli bir kısmının asayişinden de sorumluydu. Yeniçeriler paralı askerler olduğu için devletten ulufe adında üç ayda bir maaş alırlardı. Padişahların tahta oturduklarında kapıkulu ocaklarına cülus bahşisi ismiyle bir ikramiye verildiği gibi hükümdarın ilk seferinde de yine bunlara sefer bahşisi denilen bir para verilmesi de kanundu. Yeniçeri ocağının kendi bayrağı ve mızıkası vardı. Kıyafetleri de devlet tarafından verilirdi. Yeniçeriler, uç bölgelerinde kendilerini halktan ayırt etmek için başlarına giydikleri börk adı verilen beyaz keçeden başlık giyerlerdi. Ayrıca yeniçerilerin her sene devlet tarafından verilen iç çamaşırlar ile yerli çuhadan yapılma kaputları vardı. (Özcan, 1999: 551-552; Uzunçarşılı, 1988(c): 449-450).

Yeniçeri Ağası maiyetindeki yeniçerilerle beraber padişahın Cuma namazına çıkışında selâmlıkta bulunurlardı. Seferde ise padişahın en yakın askeri birlik olmaları münasebetiyle padişahın koruyucusuydular. Yeniçeri ağası seferdeyken yerine sekbanbaşı bakardı (Halaçoğlu, 1991: 43).

1.1.3.3.1.3. Cebeci Ocağı

Cebeci Ocağı, silah yapım, bakım ve onarımıyla görevli olan, savaşta ordunun silah ve cephanesinin intikalini sağlayan kapıkulu ocağıydı (sozluk.gov.tr, t.y.(ç)). Cebeci ocağı yeniçerilerin ok, yay, kılıç, zırh, tüfek, barut, kurşun, barut, fitil, kazma, kürek gibi silâh ve savaş malzemesi temini, bunların yapımı, tamiri ve korunması ile uğraşır, savaş zamanı cepheye intikalini sağlardı. (Kılıçarsan, 1993: 182).

Ocağın asker ihtiyacını acemi ocağı karşılardı. Cebeci ocağının başında cebecibaşı olup onun altında dört kethüda, cebeciler başçavuşu, kâtip ile orta ve bölük kumandanları bulunurdu. Başkent İstanbul'da Hocapaşa, Ayasofya ve Ahırkapı semtlerinin asayişi cebecibaşıya aitti. Cebeci Ocağının İstanbul dışında bazı stratejik noktalarda silah depo ve imalathaneleri bulunur ve bunlara cebehane denirdi (Özcan, 1999: 552).

1.1.3.3.1.4. Topçu Ocağı

Topçu Ocağı, kapıkulu ocaklarının yaya kısımlarından biri olup top dökmek, top mermisi imal etmek ve top atmak için teşkil edilmişti. Topçu ocağının top döken bölümü ile top kullanan bölümleri ayrı bölük halinde teşkilatlanmışlardı. Toplar sadece ocağın merkezindeki imalathanelerde değil savaşın yapılacağı kale önünde veya muhtelif yerlerde dökülebilirdi. Topçu ocağının başında topçubaşı denilen zabıt bulunur, topçu ocağının asker ihtiyacı da acemi ocağından tedarik edilirdi. Topçubaşı İstanbul'un tophane ve Beyoğlu (Özcan, 1999: 552) semtlerinin asayişinden sorumluydu. Topçubaşının altında dökümcübaşı, kethüda ve çavuş bulunurdu. Topu ilk defa 1389 yılında Kosova Savaşı'nda kullanan Osmanlılar da topçu bölükleri, savaş zamanlarında yeniçerilerin önlerine sıralanıp buraya koydukları toplarla düşman hücumuna karşı orduyu korurdu (Uzunçarşılı, 1988(c): 452; Özcan, 1999: 552).

1.1.3.3.1.5. Top Arabacılar Ocağı

Top Arabacılar Ocağı, yaya kapıkulu ocaklarından biri olup topların zamanla deve gibi hayvanlarla taşınamayacak kadar büyük imal edilmesi üzerine vasıtalarla taşınması amacıyla kurulmuştu. Topçu ocağına bağlı olarak 15. yüzyılda kurulmuş ve asker ihtiyacının asıl kaynağını acemi ocağı sağlamaktaydı. Top arabacıları ocağının top arabası yapmak ve top arabaların savaş alanına taşınmasını sağlamak üzere iki görevi bulunuyordu. Ocağını İstanbul başta olmak üzere stratejik yerlerde kışları bulunurdu. Ocağın başında top arabacılarıbaşı bulunur onun altında ise kethüda, başçavuş, kethüdayeri, ocak katibi ve bölük zabetleri vardı (Özcan, 1999: 552).

1.1.3.3.1.6. Kapıkulu Süvarileri

Kapıkulu Süvarileri, altı bölükten oluştuğu için altı bölük halkı diye de anılırlardı. Yeniçerilerden daha itibarlı ve daha yüksek maaş alan bu bölükler seferde padişahın yanında bulunur ve onun tuğ ve silahlarını taşır aynı zamanda padişahın güvenliğini sağlardı. Kapıkulu süvarileri ocağı Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'nın tavsiyesi üzerine I. Murad tarafından kurulmuştu. İlk önce sipah ve silahdar

bölükleri kurulmuş daha sonra, ulufeciler ve gureba bölükleri ihdas olunmuştu. Bunlar sağ ve sol ulufeciler, sağ ve sol garipler olmak üzere 4 bölük, sipah ve silahdar bölükleriyle birlikte toplam 6 bölük ediyordu. Bu ocağa yüksek dereceli devlet adamları ile kapıkulu mensuplarının çocukları alınır ve terfi eden bir kısım yeniçeri subayları da sipahi ocağına intisap ederdi. Buna bölüğe çıkmak denirdi (Ünal, 1997: 66). Kapıkulu süvarilerini oluşturan altı bölükten her bir bölüğün başında ağaları vardı. Bunlar sipah ağası, silâhdar ağası, sağ ulûfeciler ağası, sol ulufeciler ağası, sağ garipler ağası ve sol garipler ağası idi. Bunların derece itibarıyla en yükseği sipah ağası idi; ayrıca her bir bölüğün bölükbaşları vardı (Uzunçarşılı, 1988(c): 453).

Yukarı bölüklerin sefer zamanında başlıca görevi padişahın otağını korumak, orta bölüklerinki hazineye bakmak, aşağı bölükler ise genellikle sancak muhafızlığı yaparlardı. Sefer zamanında vezîriâzam ve devlet büyüklerini korumakla da görevli olan kapıkulu süvarileri ayrıca maliyenin çeşitli kâtipliklerini yapar, yaverlik yaparlardı (Özcan, 1989: 531).

1.1.3.3.2. Eyalet Askerleri

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde ordunun asıl gücünü eyalet askerleri oluştururdu. Eyalet askerlerinin esas gücünü ise tımarlı sipahiler teşkil ederdi. Bir de yardımcı eyalet askerlerini oluşturan yaya, müselleme, yürük, cerehor, canbaz, akıncı, deli, azeb, gönüllü ve beşliler vardı (Özcan, 1999: 553).

Tımar sistemine dahil olan dirlik sahipleri, arazinin senelik gelirine göre masrafları kendilerine ait olan cebelü denilen atlı askerler yetiştirmek zorundalardı. Has ve zeamet sahipleri 5000 akça, tımar sahipleri 3000 akçayı kılıç hakkı olarak kendisi alır sonraki her söz konusu miktar için bir cebelü yetiştirir; her üç cebelü için bir çadır bulundururdu. Kendilerine verilen arazilerin vergilerini toplarlardı, sefer zamanı savaş için hazırlanan cebelülerle beraber sefere katılırlardı. Her 1000 tımarlı sipahi bir alay beyinin kumandası altında sefere gider, subaşı, çeribaşı, bayraktar ve çavuş gibi küçük rütbeli zabıtlar alay beyine bağlı olarak hizmette bulunurlardı. Bunlar barış zamanında, buldukları kazada asayişin sağlanmasıyla görevliydi. Sefer zamanı

sefere mazeretsiz katılmayan tımarlı sipahinin dirliği elinden alınır hatta idam ile cezalandırılır, savaşlarda başarılı olanların ise dirliklerine zam yapılırdı. Her eyaletteki tımar ve zeamet sahiplerinin ve dirliklerinin bilgilerini içeren defterler tutulur, sefer sırasında yoklamalar bu defterlere göre alınırdı (Özcan, 1999: 553; Öz vd 2012: 67; Koç ve Mülazımoğlu, 2018: 181; Ortaylı, 2007: 129-130).

Kanuni Sultan Süleyman zamanında en iyi dönemini yaşayan tımarlı sipahi teşkilatı 16. yüzyıl sonlarından itibaren bozulmaya başlamıştı. Bunun başlıca sebebi, kanun dışı tayinler yapılması, tımar sahiplerinin birbirlerinin arazilerini gasp etmesi, savaşa gitmedikleri halde dirliklerinin ellerinden alınmaması ve rüşvet karışmasıydı. Bu yüzden önemi iyice azalan tımarlı sipahiler geri hizmete alınmışlar, yerlerini derme çatma nizamsız kuvvetlere bırakmışlardı. 18 ve 19. yüzyıllarda yapılan ışlah çalışmalarıyla düzeltilmeye çalışılan tımarlı sipahi teşkilatı 1847 yılında lağvedilmiştir (Özcan, 1999: 553; Ortaylı, 2007: 130).

Yardımcı eyalet askerleri ise asıl orduya yardımcı olan ve kendi içinde öncü, geri hizmet ve kale kuvvetleri şeklinde üç grupta ele alınabilen birliklerdi (Özcan, 1999: 553; Halaçoğlu, 1991: 47-52). Öncü kuvvetler azeb, akıncı, deli gibi birliklere ayrılabilmele beraber bunlardan azebler öncü piyade birliklerindendi. Azeb bekar manasına gelmektedir. Bunlar, Anadolu'dan toplanmış dinç, kuvvetli, savaşabilecek bekâr Türk gençleriydi. Akıncılar Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanından beri mevcut olup daimî ordunun kurulmasından önce, tamamı atlı olan askerler akıncı olarak anılırdı. Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından sonra, sınır boylarında görev yapmaya başlamışlardı. Akıncıların başlıca görevleri ordunun keşif, istihbarat ihtiyacını görmek, düşman topraklarındaki araziye keşfederek orduya yol açmak, bu nedenle düşmanın pusu kurmasını engellemek, ordunun geçeceği yerlerdeki mahsulün muhafazasını sağlamaktı. Deli denilen atlı öncü birlikler, delice cesaretlerinden dolayı bu adı almışlardı. Bunlar iri yarı cüsseli, şecaat ve cesaretleriyle ün salmış olup düşmana korkusuzca saldırmaları ve gözlerini budaktan esirgemediklerinden deli olarak anılmışlardı (Uzunçarşılı, 1988(c): 455-456; Halaçoğlu, 1991: 50-51; Özcan, 1999: 553).

Geri hizmet birlikleri yaya, müselleme, yürük, cerehor, canbaz ve şatır gibi birliklerden oluşmaktaydı. Yaya ve müsellemlerin başlıca görevleri sefer zamanında ordunun geçeceği yolları açmak, top ve gülle nakli yapmak, hendek ve siper kazmak, cephedeki askere erzak taşımaktı. Barış zamanı ise kale tamiri ile uğraşırlar; maden ocaklarında ve tersanelerde çalışırlardı. Öteki geri hizmet birliklerinden olan canbazlar, tatarlar ve garipler de ordunun işçi sınıfındandı (Halaçoğlu, 1991: 49-50)

1.1.3.3.3. Donanma

Osmanlı Devleti, 1324'te Karamürsel'i fethederek ilk defa denize ulaşmış ve donanmaya ihtiyaç duymuştu. Donanma Karesi Beyliği gibi denizci beyliklerinin Osmanlıya katılmasıyla gelişme sürecine girdi. İlk donanma komutanı olan Karamürsel Alp komutasında Osmanlı donanması oluşturuldu ve 1327'de Karamürsel'de ilk tersane kuruldu. Fetihlerle beraber donanma merkezi önce İzmit'e akabinde Gelibolu'ya taşındı (Öz vd 2012: 72-73).

Donanma, II. Murad zamanında Karadeniz'de Trabzon-Rum İmparatorluğu'nu tehdit edecek bir duruma ulaştı. II. Mehmed ise donanmanın güçlenmesine bilhassa önem verdi. Yeni başkent İstanbul'da tersaneler açtı (Öz vd 2012: 73). Özellikle II. Bâyezid döneminde Akdeniz'de korsanlık yapan Kemal Reis'in Osmanlı Donanmasının hizmetine girmesinden sonra donanmaya yeni bir hareketlilik gelmiş ve Türk gemileri İspanya sahillerinde görünür olmuştu (Halaçoğlu, 1991: 53). Yavuz Sultan Selim ise özellikle Mısır seferi desteğini gördüğü donanmanın önemini daha iyi anlayarak, donanmanın geliştirilmesi için yeni tersaneler kurulmasını emretti. Nitekim Gemlik tersanesinden başka Haliç'te de bir tersane kurulmuş ve gemiler yapılmıştı. Donanma en parlak dönemini Kanuni zamanında yaşadı. Bu dönemde Barbaros Hayrettin Paşa'nın Osmanlı hizmetine girmesiyle de Türk denizciliği en yüksek noktasına ulaştı. Barbaros tersaneleri ıslah edip genişlettiği gibi, korsanlıktan kazandığı tecrübelerle de dayanarak, o sırada Avrupa'nın en büyük amirali Andrea Dorya'yı emrinde bulunan Haçlı donanmasını 1538 yılında Preveze'de büyük bir bozguna uğratarak, Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirdi. (Halaçoğlu, 1991: 52-54; Öz vd 2012: 73; Koç ve Mülazımoğlu, 2018: 181).

17. yüzyılda Osmanlı donanması eski gücünü kaybetti. 18. yüzyılda Mezomorta Hüseyin Paşa'nın girişimleriyle donanmada reforma gidilmişse de donanmayı eski gücüne kavuşturmak mümkün olmadı. 1773'te Bahriye Mektebi ve 1776'da Tersane-i Amire yakınlarında Bahriye Mühendishanesi açıldı. Fakat bütün bu girişimler, umulan faydayı sağlayamadı. II. Mahmud döneminde 1827'de Navarin'de imha edilen Osmanlı donanmasının yerine yeni bir donanma inşasına girişildi. Sultanın ölümü üzerine, bu çabalar yarım kaldı. Sultan Abdülmecid döneminde 1840'da Bahriye Meclisi kuruldu ve donanmayı modernleştirme çalışmaları devam etti. Şirket-i Hayriye denen ilk denizcilik şirketi de bu dönemde kurulmuştu. 1867'de, Sultan Abdülaziz döneminde 1867'de Kaptan-ı Deryalık tamamen kaldırılarak Bahriye Nezareti kuruldu; yabancı ülkelerden çok sayıda modern savaş gemileri alındı (Öz vd 2012: 73; Ortaylı, 2007: 249).

Donanma idaresi, donanma ve tersane-i amire olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Bütün Osmanlı donanmasının ve tersanenin askeri ve mülki yöneticisi Kaptan-ı Derya idi. Kaptan-ı Derya vezir olduğunda Divan-ı Hümayun'a katılabilirdi. Kaptan-ı Derya, kendisine verilen eyaletin yönetiminin dışında donanma inşaatından sorumlu idi. Tersane Kethüdası, Kaptan-ı Derya'dan sonra tersanenin ikinci amiriydi. Tersane ricalinin önde gelenleri ise, tersane emini ve maiyetindeki görevlilerden oluşurdu. Bunlar, katip, ruznamçeci, mahzen eminleri, liman katibi, zindan katibi, defter emini ve defter kethüdasıydı (Yayla, 2001: 138).

1.2. TANZİMAT FERMANI SONRASI KAMU PERSONELİ

1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 6 asır vuku bulan süre zarfında bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu antlaşmadan sonra devlet Avrupa devletleri karşısında eski nüfuzunu kaybederek gerileme dönemine girmiştir. 17. yüzyıldan itibaren ekonomi başta olmak üzere, seyfiye ile ulema sınıfında ve yönetimde bozulmalar görülmeye başlanmış ve bunun etkisiyle devlet bu dönemden itibaren ayaklanmalar ve isyanlarla mücadele etmiştir. 18. yüzyıl Avrupa'da mali, askeri ve idari modernleşmenin yaşandığı merkezi yönetimin güçlendiği dönem olmuştur. Buna karşın Osmanlı Devleti 19. yüzyılda başlayan köklü

modernleşme hareketi olan Tanzimat Dönemi'ne kadar klasik dönem olarak adlandırılan düzende faaliyetini sürdürmüştür (Ortaylı, 2007: 348; Poyraz ve Arıkan, 2004: 6).

Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme, yeniden yapılanma ihtiyacının temelini bakıldığından 16. yüzyıldan itibaren süregelen ve layiha ya da risalelerle tespit edilen birtakım olumsuzlukların sebep olduğu görülmektedir (Tekin ve Okutan, 2012: 21). İlk olarak; 1603 yılından itibaren padişah adayı olan şehzadeler, tahta çıkmadan önce tecrübe sahibi olmak için gittikleri taşraya gönderilmemiş, bunun yerine sarayda kafes usulü olarak bilinen özel dairelerinde tecrit edilmiş bir ortamda yaşamak zorunda bırakılmışlardı (Koç ve Mülazımoğlu, 2018: 153). Tahtı miras alan bir şehzade, böyle bir ortamda hem tecrübesiz hem de genellikle akli dengesi bozulmuş olarak çıkabiliyordu (Alderson, 1998:70; Ortaylı, 2007:173). Bu dönemden sonra padişahların ordunun başında sefere çıkmadıkları gibi lale devri olarak adlandırılan dönemde olduğu gibi lükse ve ihtişama olan düşkünlüklerinin arttığı görülmüştü. Yapılan harcamaların artmasından dolayı hazine zor duruma düşmeye başlamıştı. Devletin yönetim kademesinde yer alan memurların liyakatlerine bakılmaksızın keyfi biçimde göreve getirilmeleri sonucunda, sistem daha on altıncı yüzyılda zayıflamaya yüz tutmuş; rüşvet idari sisteme iyice sızmıştı. Kamu görevlerinin parayla alınıp satılabilmesi hem memurların yozlaşmasına neden oluyor hem de atamalarda liyakatin dışındaki etkenleri geçerli kılıyordu (Davison, 1963: 26-27).

Uzun bir süre Osmanlı ordusunun en gözde askeri teşkilatı olan Yeniçeri Ocağı zamanla yozlaşmaya başlamış ve devlet için tehlike odağına dönüşmüştü. Bunun yanında devletin hem askeri hem mali hem de idari düzenini oluşturan tımar sisteminde de bozulmaların baş göstermesi modernleşme ihtiyacını arttırmıştı (Ceylanlı, 1988: 159-162).

17. yüzyıldan sonra girişilen savaşlarda çoğunlukla zafer kazanılamaması ganimet geliri sağlamadığı gibi büyük ölçüde mali yükü sonuçlanan savaşlar dizisi de devletin durumunu zayıflatan bir etkendi. Zayıflamayı körükleyen başka bir neden ise, Yeniçerilerin ulufelerini karşılama gerekliliğiydi. Ayrıca bir sürü arazi, yasa dışı yollarla vakıf haline getirildiğinden hazineye gelir getirmez duruma gelmişti. Öte

yandan ucuz Amerikan gümüşünün ülkeye girişi ciddi bir enflasyona yol açmıştı. Hükümet, mali çöküntüyü önlemek amacıyla sık sık paranın değerini düşürmeye başlaması ülkeyi mali bunalıma sokmuştu. 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde, modern milliyetçilik akımı, bazı azınlıkların büyük devletlerin de desteğiyle ayrılıkçı hareketler haline gelmesi devlette bekanın sağlanması için köklü bir reform hareketinin başlamasına sebep olan etkenlerdi (Davison, 1963: 26-30; Sencer, 1984(a): 33-35).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlı durumdan kurtarmak için III. Selim döneminde batılı tarzda düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönemde yapılan ıslahatlara yeni düzen anlamına gelen "*Nizam-ı Cedid*" denilmiştir. III. Selim devrinin en önemli ıslahat hareketlerinden birisi askeri alanda Nizam-ı Cedid adında ocağın kurulmasıdır. Bu ocak batılı tarzda kurulmuş ve ihtiyaçları İrad-ı Cedid denilen bir hazineden karşılanmıştır. Bu dönemde ıslahatlar, askeri alanının dışında idari, siyasi, mali ve özellikle diplomasi alanına yapılmıştır. İlk defa daimî elçilikler kurulmuş ve diğer ülkelerdeki gelişmeler yakından takip edilmiştir. Ayrıca memur atamalarında belirli yaş, tecrübe gibi kriterler getirmiş, meşveret denilen danışma meclisleri kurduştur (Karagöz, 1995:190-191; Beydilli, 2007: 175).

Bir diğer reformcu padişah olan II. Mahmut döneminde ise merkezi yönetimi kuvvetlendirmek adına devlete yük haline gelen yeniçeri ocağı 1826 yılında kaldırılmıştır. Tarihte bu olay Vaka-i Hayriye olarak adlandırılmaktadır. Sultan II. Mahmut, yönetim alanında getirdiği yeniliklerden biri de bugünkü bakanlık sistemidir. Bunun dışında amcası III. Selim'in meşveret usulünü geliştirerek, askeri işler için *Dar-ı Şuray-ı Askeri*, yargı işlerine bakmak ve kanunnamelerin hazırlanması için *Meclis-i Vala-i Ahkam-ı Adliye*, Bakanlık meclisi gibi idari işleri düzenlemek üzere *Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali* gibi kurumlar kurulmuştur. Tımar sistemi bu dönemde kaldırılmış, birçok alanda ilkler yaşanmıştır (Yalçındağ, 1970: 45-46).

Yapılan reformlara rağmen hızla ilerleyen gerileyiş önlenememiştir. Sonunda, içten ve dış dünyadan gelen baskı ve taleplerin de etkisiyle köklü değişiklikleri başlatan Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid zamanında, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanarak 03 Kasım 1839 tarihinde Gülhane parkında ilan

edilmiştir. Bu fermanın diğer bir adı ise Gülhane-i Hattı Hümayûnu'dur. Tanzimat Fermanı bu açıdan bakıldığında son derece büyük önem arz etmektedir. Böylece, Osmanlı Devleti'nde geleneksel yönetim anlayışından modern yönetim anlayışına, askeri ve dini bürokrasiden sivil bürokrasiye geçişin ilk adımı atılmıştır (Özdemir, 2001:25; Yeni Rehber, 1993:137).

1.2.1. Tanzimat Dönemi Kamu Personeli

Türk siyasi, idari, iktisadi ve toplumsal hayatında toptan bir değişimi ve yeniden yapılanmayı ifade eden Tanzimat'ın dönem olarak padişahları Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz'dir (1861-1876) (Şahin, 1998: 130; Terzi, 2012: 256). Tanzimat, Osmanlı-Batılı devletler arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemi sembolize eder. Önceki dönemlerde yapılan ıslahat hareketleri, Osmanlı Devleti'nin kendi yönetim ve medeniyet anlayışının bir eseri olarak gerçekleşmişken Tanzimat ise, Batılılaşmanın bir eseridir; Batı tarzı kültür ve medeniyetinin etkisinin daha fazla hissedildiği bir dönemde ortaya çıkmıştır (Eryılmaz, 2017: 17).

Tanzimat Fermanı'nın giriş kısmında da belirtildiği gibi devlet 150 senedir artan bir buhran içindedir (Ortaylı, 1994(b): 283). Bu nedenle Tanzimat düşüncesi, özellikle devletin ekonomik sıkıntılara girdiğinden dolayı zirai sistemin uğradığı çöküntü ve bu çöküntüden doğan buhranlara bir tepki mahiyetindedir. Devletin askeri, mali ve mülki alanda önceden giriştiği Islahat teşebbüsleri de beklenen sonuçları vermemiştir (Ortaylı, 2007: 402).

3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı'yla modern anlam da vatandaşlık haklarının teminat altına alınması, kötü idareye son verilmesi ve müslim ve gayrimüslim tebaa arasındaki şahsî haklar açısından eşitlik sağlayacak bir sosyal düzen kurulmasını amaçlamaktaydı (Beydilli, 1994: 94). Tanzimat Fermanı'nın en temel özelliği, teokrasıyla bütünleşmiş olan mutlak monarşinin yetkilerinin, belli hukuk ilkeleri ve yasalarla sınırlandırmak istenmesidir. Söz konusu fermanla, can, mal, ırz ve namus kanunların himayesi altına alınırken, vergilemeyle askerlik yükümlülüğü ve süresinin adalet ilkelerine ve yasalara uygun olması öngörülmüştür. Ayrıca, bu

haklardan müslim ve gayrimüslim tüm halkların aynı ölçüde yararlanacakları belirtilerek eşitlik ilkesi gerçekleştirmek istenmiştir. Bu haklara aykırı davranışların cezalandırılacağı yolundaki hükümle bir yaptırıma bağlanmıştır. Ayrıca, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye gereği kadar genişletilmesi ve yasalar bu meclis tarafından hazırlanarak, hükümdarın onayına sunulması sağlanmıştır. Memurların maaşları yeterli seviyeye çıkarılarak, ülkenin yıkımına yol açan rüşvet alışkanlığı önlenmesi öngörülmüştür (Sencer, 1984(b): 47; Yalçındağ, 1970: 48). II. Mahmud döneminde kurulan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye ve Tanzimat Fermanı gereğince Avrupa tarzında kanunlar hazırlamak amacıyla kurulan Meclis-i Âlî-i Tanzimat bugünkü Danıştay ve Yargıtay niteliğinde olan kurumlar birleştirilerek “*Şuray-ı Devlet*” adını almıştır (Terzi, 2012: 256; Özdemir, 2013: 223).

Tanzimat öncesi dönemde Batı tipi modern memurluğun kurulması yönünde, III. Selim döneminde birtakım düzenlemeler yapılmaya başlamıştır. Özellikle askerî bürokrasi üzerinde yoğunlaşan düzenlemeler, sivil bürokrasiye de yansımıştır. Bu dönemde kabul edilen memur nizamnameleri, memurların hizmete alınması, emeklilik yaşı gibi unsurları içermiştir. 1833’te Osmanlı üst düzey bürokratların yetiştiği Enderun’un kapatılması ve 1838 Ceza Kanunnamesi ile memurların malları el konma cezasının (müsâdere) sınırlanması ile memurlara kimi yasakların konulması ve yasaklara uymayanlar hakkında cezaların belirlenmesi bunların en önemlileridir (Aslan, 2012(a):21). Tarihimizde Batı tipi modern memurluğun kuruluş tarihini 1839 Tanzimat Fermanı’ndan çok kısa bir süre öncesinde kabul edilen 1838 Maâşat Fermanı ile başlatmak gerekir. Zira 1838 Maâşat Fermanı ve bu Ferman’daki ifadelerin aynen yer aldığı 1839 Tanzimat Fermanı’nda Batı tipi memurluk düzeninin temel özelliği olan bütün memurların maaş ile istihdam edilmesi ilkesi kabul edilmiştir (Aslan, 2012(a):21; Tarhan, 2010: 40).

Osmanlı’da Batı tipi modern memurluğun kuruluşu yönünde ikinci büyük atılım 1856 yılında ilan olunan Islâhat Fermanı’dır. 1856 Islâhat Fermanı ile Batı tipi modern memurluğun ikinci olmazsa olmaz ögesi olan vatandaşların eşit ve özgür biçimde; erdem ve yetenekleri doğrultusunda memurluğa girebilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Fermana kamu hizmetine girme; Osmanlı milletlerinin eşit ve özgür biçimde hizmete girme esasına bağlanmıştır. Böylece gayrimüslimlerin memur olma yolu açılmıştır.

Islâhat Fermanı'nda ayrıca, Osmanlı tebaasının, askerî ve sivil okullara girmesinde eşitliği kabul edilmiştir (Aslan, 2012(a):21-22; Gülsoy, 1999; 187).

1.2.2. Kanun-i Esasi Dönemi Kamu Personeli

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecindeki en önemli adımı 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-i Esasi'dir (Tunaya, 1985: 27). Anayasa olan Kanun-i Esasi ile Padişahın yetkileri meclis karşısında sınırlandırılmış ve Mutlak Monarşiden Meşrutî Monarşiye geçiş yapılmıştır (Tekin ve Okutan, 2012: 29).

Kanun-i Esasi'nin 19. maddesinde memuriyete alımlarda Osmanlı vatandaşı olanların yetenek ve becerilerine göre alım yapılacağı ve de bu iki koşulun memuriyete alımlarda tek koşul olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda 18. maddede devletin resmi dili olan Türkçeyi bilme koşulu memur olmada getirilen diğer bir şarttır. Kanun-i Esasi'nin 14. maddesinde vatandaşların memurları şikâyet hakkı ile 24. maddesinde 1838'de Sultan II. Mahmud'un Fermanı'yla kaldırılan müsadere cezasının yasaklandığı anayasal ilke olarak kabul edilmiştir. Kanun-i Esasi ile memurların azledilmesi, yasada belirtilen bir nedenle idarece, kendisinin istifa etmesi veya devletçe gerekli görülmesi halleri olmak üzere üç koşula bağlanmıştır (Gözler, 2000: 19-23).

Bu dönemde, kamu personel rejimine ilişkin üç temel kararname çıkarılmıştır. Bu kararnamelerde hizmete alma, maaş, yükselme, hizmetten ilişik kesilmesi ve emeklilik gibi öğeleri içermektedir. Söz konusu kararnameler, 27 Nisan 1880 tarihli Maâşat Kararnamesi, 08 Eylül 1881 tarihli Memûrîni Mülkiyye Terakkî ve Tekâüd Kararnamesi ile 23 Aralık 1896 tarihli Memûrîni Mülkiyye Komisyonu Kararnamesidir (Aslan, 2012(b): 347-350).

Kanun-i Esasi döneminde cereyan eden önemli bir hadise de memurlar için sicil mecburiyetidir. İlk defa 1877 yılında komisyon tarafından tanzime edilen bir talimata göre, Şer'îye ve Askeriye haricindeki memurların sicillerinin tutulması mecburiyeti kabul edilmiştir. Bütün memurlar özgeçmişlerini bildirmeye ve kendilerine verilen belgedeki soruları doldurmakla mükellef tutulmuştur. Bu belgede memurların menşei,

terfileri, nişanları, ceza ve memuriyet değişikliklerini göstermektedir (Karal, 2007: 334).

1.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Kamu Personeli

Osmanlı Devleti'nde Yeni Türkler (Jön Türkler) hareketi, 1889 yılında daha sonra adı İttihat ve Terakki Cemiyeti olacak olan İttihad-ı Osmani adında cemiyet kurmuştur. Bu hareket kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden meşruti düzene geçilmesi amacıyla başlattığı ayaklanma neticesinde 24 Temmuz 1908 tarihinde 1876 Anayasası yeniden yürürlüğe konulmuş, II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Armaoğlu, 1997: 592-603). 1908 yılı ilan edilen II. Meşrutiyet ve sonrasında, Kanun-i Esasi'den itibaren kurulan memuriyet rejimi uygulamaya devam etmiştir (Aslan, 2012: 363).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devlet yönetiminde hakimiyetini pekiştirince kamu personeline yönelik en önemli uygulaması tenkiset politikası olmuştur. Tenkiset, kamu personel sayısının azaltılması manasına gelmektedir. Son dönemde memur sayısında artışların olması, savaşlar, dış borçlar gibi ekonomik zorlukların olduğu bu dönemde öncelikle memur maaşlarının düşürülmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu durumun mali düzende iyileşmeye sebep olmayınca memur tenkiseti kararı alınmıştır (Tural, 2009: 9).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ekonomideki kötü durumun düzelmemesinin de etkisiyle kamu personeli ve işçi sınıfı çalışanlar örgütlenerek greve gitmişlerdir. Bu duruma İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hürriyetçi etkisi olmuştur. Ancak bu durum kısa sürmüş hükümet 8 Ekim 1908'de, Ta'til-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanûn-ı Muvakkat'ı çıkarmıştır. 1909 yılı içerisinde Meclis-i Mebûsân ve Meclis-i Âyan'da yapılan görüşmeler sonunda, gerçekleşen değişikliklerle Ta'til-i Eşgâl Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunla çalışanların sendika kurması yasaklanmıştır (Doğan, 2018:271-272; Aslan, 2009:53-54; Özdemir, 2013:247).

Osmanlı Devleti görüldüğü üzere klasik dönemde özellikle toprağa dayalı güçlü bir kamu personel rejimi (Ergun ve Polatoğlu, 1988: 74) kurmuştur. Devlet, 1699

Karlofça Antlaşması ile gerilemeye başlamış ancak halen kendisini güçlü bir ülke olarak görmüştür. 1718'de Pasarofça Antlaşması'nın kabul edilmesi ile ilk kez Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiştir (İnalçık, 2013: 280-281). Bu tarihten sonra öncelikle askeri alanda olmak üzere devlet yönetiminde batı tarzı yenilikler yapmaya ve kamu personel rejiminde de modern değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Nizam-ı Cedid hareketi, Tanzimat ve Islahat Fermanları, Kanun-i Esasi'nin ilanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet hareketleri ile batılı anlamda modernleşme çalışmaları yapılmıştır (Koç ve Mülazımoğlu, 2018: 158-161; Tekin ve Okutan, 2012: 22-38; Ortaylı, 2007: 401-426). Ancak fetihlerin yavaşlaması, ekonominin kötüye gitmesi, memur maaşlarının eksik ve gecikmeli ödenmesi, memurların işten çıkarılması, memurların yapılan modernleşme hareketlerini içselleştirememesi, rüşvetin önüne geçilememesi gibi nedenler kamu personelinin istenilen düzeyde niteliğe sahip olmasının önünde engel teşkil etmiş ve batılı tarzda bürokratik yapı oluşturulamamıştır (Ortaylı, 2007:348; Öz vd 2012: 184-189; Davison, 1963:26-27; Akbal, 2011: 70-71).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAMU PERSONELİ HAKKINDAKİ İÇERİKLERİ YÖNÜYLE NASİHATNÂMELER

Sözlükte saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek anlamlarındaki “*nush*” kökünden türeyen Arapça “*nasihat*” kelimesi, başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt, iyiliği teşvik; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret anlamlarına gelmektedir (Çağrı, 2006: 408). Nasihat, bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması veya yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, öğüt, Farsça tabiriyle *pend* manası vardır (Ayverdi, 2010: 915). Nasihat kelimesi birçok sözlükte öğüt olarak geçmektedir (Özafşar, 2012: 319; Çiğdem ve Toprak, 2009: 549; Tuncay ve Toker, 1988: 270).

Arapça olan nasihat kelimesi ile Farsça yazılmış şey, mektup manasına gelen nâme kelimelerinin birleşimiyle “*Nasihatnâme*” kelimesi oluşmuştur (Tuğlacı, 1985(a): 2093; Türk Dil Kurumu [TDK],1998: 1633). Nasihatnâme Türkçe Sözlük’te (TDK,1998: 1633) “*dini konularda öğüt veren eser*” iken Pala’ya (Pala, 2006: 409) göre “*fert ve toplumu eğitmek, devlette dirlik ve düzenliği sağlamak amacıyla yazılan eserlerin genel adı*”; Tuğlacı’ya (Tuğlacı, 1985(b)) göre “*insanlara doğruluk, saygı, sevgi, bilgi edinme, yetişme konularında yol göstermek, öğüt vermek amacıyla yazılan manzum veya mensur eser*”; Ayverdi’ye (Ayverdi, 2010: 916) göre ise “*öğüt vermek için yazılan eser, nasihat kitabı*” demektir. Ayrıca Kaplan (Kaplan, 1990: 1) nasihatnâmenin tanımını yaparken “*insanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek, toplum ve devlete yararlı; İslamiyet’in erdemlerini şahsında yaşayan iyi ahlaklı fertler yetiştirmek amacıyla yazılan manzum eserlere genel olarak nasihatnâme veya pendnâme*” denildiğini belirtmektedir.

Tarih boyunca içerisinde buldukları sistemlerde tespit ettikleri bozuklukları ve çözüm yolları ile dürüst ve ahlâklı fertlerin oluşturduğu duyarlı bir toplum meydana getirebilmek için devlet adamları, yazar, şair gibi aydınlar öğüt verici türde eserler kaleme almışlardır. Bu tür eserler nasihatnâme, pendnâme, siyâsetnâme, adabül-mülük, nasilatü'l-mülük, öğütnâme gibi çeşitli isimlerle anılırlar. Genelde ahlâkî-didaktik eser olan nasihatnâmeler Türklere Arap ve İran geleneğinden gelmiştir. Türklerin nasihatnâme türünde eser yazmaları Müslüman olduktan sonraki dönemlere rastlar. Eser sahibinin kendi gözlemleri, bilimsel çalışmaları ve kültürel birikimlerinin yer aldığı bu eserlerde öğüt verilirken âyet ve hadislerden, atasözleri, özdeyiş ve deyimlerden yararlanır, ayrıca muhtelif hikâyeler anlatılıp kıssadan hisse alınması öğütlenir. Genellikle semavî dinlerin ve ahlâk felsefecilerinin ortaya koyduğu ilkeler bu tür eserlerin yazılmasına zemin hazırlamış, şair ve müellifleri bu konuya yönlendiren başlıca etken ise İslâm dininin nasihat dini olduğunu vurgulayan âyet ve hadislerdir. İslam dünyasında en ünlü nasihatnâme, İran şairi Feridüddin Attar'ın Pendname adlı eseri iken Türklere bu türün en çok tanınan örneği Nabi'nin Hayrabad ve Hayriye adlı eserleridir (Günay, 2010: 303; Pala, 2006: 409; Kılıçlıoğlu vd 1992(a): 401).

Nasihatnâmelerin kaleme alınmasında İslam dinin büyük rolü olmuştur. İslâm dininin nasihat dini olduğunu vurgulayan âyet ve hadisler, devlet adamları ve aydınların bu konuda eser vermelerindeki başlıca etkidir. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de nasihat kelimesinin on iki âyette isim ve fiil şeklinde, hadislerde ise hem nasihat kelimesi hem türevleri sıkça kullanılmıştır. Özürlü, hasta veya yoksullara savaşa katılmaktan muaf tutan bir âyette (Tevbe 9/91) bunların Allah ve resulü adına nasihat ettikleri takdirde sorumlu tutulmayacakları ifade edilmektedir. Bu âyet Kur'an'ın, nasihati Müslümanlar için görev sayması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerde peygamberlerin gönderildikleri kavimlerine kendilerinin Allah'ın emir ve yasaklarını ileten bir tebliğci ve onlara nasihatçi olarak gönderildiklerini söyledikleri iletilmektedir. İslam dininde nasihatın önemi hadislerle de vurgulanmıştır. Peygamber Efendimiz bir hadisinde -bazı rivayetlere göre önemini vurgulamak için üç defa tekrar ederek- "*Din nasihattir.*" demiş ve nasihatın önemini belirtmiştir (Pala, 2006: 409; Çağrııcı, 2006: 408; Yazır, 1992: 390; İmamoğlu, 2018: 7).

Devlet adamlarına siyaset bilimi hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlarda tavsiyede bulunmak amacıyla yazılmış eserler olan siyasetnâmeler esas olarak ahlaki eserler arasında yer alırlar. Bu gibi eserlerin ağırlık merkezi genel ahlak olduğu ve yalnız hükümdarlara değil, herkese hitap ettiği için ahlaki eserler arasında yer alması tabiidir. Siyasetnâmeler, sultanlara, vezirlere ve devlet adamlarına öğütler veren eserler olduğu için bunlar birer nasihatnâme sayılır (Adalıoğlu, 2009: 304; Levend, 1962: 171).

Bu bölümde; her ne kadar risale, siyasetname ve nasihatnâmeler içerik, muhatap, işlev ve biçim gibi yönlerden birbirinden farklı ise de bu çalışmada genel olarak idareyi düzenleyici etkileri bakımından müştereken incelenmiş ve nasihatnâme kategorik başlığı altında hepsi müştereken ele alınarak kamu personeli hakkında veriler irdelenmiştir. Nasihatnâmelerden özellikle Osmanlı dönemi eserlerinden İlyasoğlu Mercimek Ahmed'in Kabusname, Lütü Paşa'nın Asafname, Kınalızade Ali Çelebi'nin Ahlak-ı Alai, Anonim olan Hırzû'l-Mülûk, Koçi Bey'in Koçi Bey Risalesi, Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın Devlet Adamlarına Öğütler (Nesayih'ül Vüzera Ve'l-Ümera), İbrahim Müteferrika'nın Usulü'l Hikem Fi Nizami'l Ümem adlı eserlerinden; diğer dönemlerden ise Farabi'nin İdeal Devlet, Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendi'nin Râhat'üs-Sudûr ve Âyet'üs-Sürûr, Maverdi'nin Bilge Yöneticinin El Kitabı, Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname, Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig, Ebu'n Necib Sühreverdi'nin Yönetenlerin Yönetimi (Nehcü's -Sülûk Fi Siyâseti'l – Mülûk) ve Şirazlı Sa'di'nin Hükümdara Öğütler (Nasihatü'l – Mülûk) adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Bu eserlerin nasihatnâme-siyasetnâme türünde öne çıkan eserler olması, günümüz Türkçelerinin mevcut olması ve kamu personeli hakkında bilgi vermeleri nedenleriyle tercih edilmiştir. Devlet yönetiminin aracı olan kamu personelinin seçimi, yönetimi, ahlakı vb. hakkında bilgilerin yer aldığı nasihatnâmeler, nasihatnâmelerde idareye ilişkin unsurlar, nasihatnâmelerde personel teşkilatlanması ve nasihatnâmelerde personelin özellikleri olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

2.1. NASİHATNÂMELERDE İDAREYE İLİŞKİN UNSURLAR

Nasihatnâmelerde idareye ilişkin hususlar, genel olarak devlet idaresinin personeli de kapsamı yönüyle burada inceleme konusu yapılmıştır. Hususan bu eserlerde, personel idaresinin devletin genel idare sistemi içerisinde eritilmiş veya tartışılmış olması münasebetiyle genel bir idareden bahis açılması hem devlet hem de personel idaresini ifade edecek olması nedeniyle ayrıca personel idaresine dair özel bir tartışma veya inceleme yapılmamıştır. Ancak personel nitelikleri ve teşkilatına ilişkin hususlara ayrıca yer verilmiştir.

Devlette dirlik ve düzeni sağlamak, devlet yönetiminin temel ilkelerini, devlet yöneticilerinde bulunması gereken nitelikleri, devletin bekasının gerçekleşmesi için temel şartların ne olduğu, görevlilerin atama, tayin, azil, denetlenmesi hususlarını, devletler arası ilişkiler gibi yönetime ilişkin bilgiler veren nasihatnâme türü birçok eser kaleme alınmıştır (Pala, 2006: 409; Adalıoğlu, 2009: 304). Nasihatnâme geleneğinde eserler daha çok hükümdarlara yazıldığı için yönetime ilişkin unsurlarda hükümdar üzerinden ifade edilmiştir.

Nasihatanâme türü eserlerden biri olan Farabi'nin İdeal Devlet adlı eserinde yönetimi insan vücuduyla kıyaslayarak; nasıl ki insan vücudunda tabiatı gereği ve özel nitelikleri bakımından tüm organların en mükemmeli ve aynı zamanda bedeni yönetme bakımından üstün olan bir organ var ise yönetici de özel nitelikleri bakımından en mükemmel olandır. Ona bağlı onun tarafından yönetilen ve onun altında başkalarını yöneten insanlar olduğunu belirtmiştir. Ona göre erdemli yönetici yaratılışı ile tabiatı bakımından yöneticiliğe yetenekli ve yöneticilikle alakalı meleke ve tutumları kazanmış olmak üzere iki özelliği bulunması gerektiğini vurgular (Farabi, 2017 :101-103).

Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig'te halkın üç tür olduğunu ve bunlara ayrı ayrı muamele edilmesi gerektiğini söyler. Bunlardan biri alimlerdir. Bunlar insanı saadete kavuşturur. Beyin bunlara izzet ve ikramda bulunması gerektiğini, onlara itibar edip hükümlerine saygı göstermesi gereklidir. Onları muhtaç duruma düşürmemelidir ki gönül huzuruyla öğretip ilmi yaysınlar. Sonraki zümre muhtesiplerdir. Bu kimseler

fasık, serseri ve başıboşları inzibat altına alabilmesi için kuvvetli olmalıdırlar. Daha sonra beyin hizmetinde bulunanlar gelir. Bunlar engel olunmadığında beye karşı gelebilecek olan kesimdir. Bunlardan sonra ise avam kısmı gelir ki, bunlar iyi bakmak gerekir. Bunlar üç zümredir. Bunlardan biri zenginlerdir ki halk arasında kuvvetli olanlar bunlardır. Bundan sonra orta halliler gelir. Son zümre ise fakirlerdir. Her şeyden önce bunları korumak gerekir. Zenginlerin yükü orta hallilere yüklenmemelidir yoksa orta hallilerin ekonomik durumu bozulur. Orta hallilerin yükü de fakirlere yüklenmemeli yoksa fakirler aç kalırlar. Fakir korunursa orta halli olurken orta halliler korunursa zengin olur. Fakirler orta halli olursa, orta halliler zenginleşir. Orta halliler zenginleşirse memleket zengin olur. Böylece memleket düzene girer ve halk huzurlu olur (Yusuf Has Hacıp, 2016: 320).

Şirazlı Sa'di (2016). Hükümdara Öğütler adlı eserinde hükümdarın kendisinden önceki hükümdarların başlarından geçen olayları, hayat hikayelerini ve onlarla ilgili menkıbeleri çok okuması gerektiğini söyler. Buna göre hükümdar onların yapmış olduğu iyilikleri örnek almalı ve onların yaptıklarından ders çıkarmalıdır (Şirazlı Sa'di, 2016 :85-86).

Hükümdar ülkeyi yönetirken önce yapmak istediği işi iyice düşünmeli sonra da bu işle alakalı bilenlere danışarak değerlendirmeli uygun görürse yapmalıdır. Halkın diline düşmesini istemediği sırlarını en yakın adamlarına dahi söylememelidir. Nitekim atalarımızın dediği gibi “*Sırrını açma dostuna (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna.*” (Şirazlı Sa'di, 2016 :89- 96; Aksoy, 1995:380).

Hükümdar üç işe çok seçkin kişilere vermelidir. Bunlardan biri kadıdır ki, onun halka faydalı olması için çok temiz ve takva sahibi olması gerekir. İkincisi hükümdara vekalet edecek kişidir ki, halkın huzuru için dürüst ve güvenilir biri olması şarttır. Üçüncüsü ise vezirdir ki, halkın başına ne gelirse onun eliyle geldiğinden çok seçkin biri olması gerekir. Bu üç işe memur kimse doğru seçilirse halk saadet içinde yaşar. Memleket düzene girerek halk zenginleşir (Yusuf Has Hacıp, 2016: 320).

Hükümdar geliri ve gideri birbirini karşıladığı müddetçe cömert olmalıdır. Yaşlılara, dul kadınlara yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, garip ve yolda kalmışlara

yardım etmelidir. Mescit, kervansaray, köprü, yol, su kuyusu ve deposu yaparak ülkeyi mamur etmelidir. Ancak hazineyi de dolu tutmalı asla gereksiz yere harcama yapılmamalı ve halkın malı saçıp savrulmamalıdır (Şirazlı Sa'di, 2016 :80-92).

Hükümdar cimri olmamalı askerlerine ve halka ihsanda bulunmalıdır. Adamlarına değer vermeli onları överek şevke getirmelidir. Çünkü hükümdar tüm işlerini adamları ile yerine getirir. Onlar savaşta ülkesini korur ve canlarını vermekten geri durmazlar. Hükümdarın eli açık olursa onlar her iki dünyada baş köşeye otururlar. Bir ülkeyi ayakta tutan iki şey altın ve kılıçtır. Bu nedenle hükümdar eli açık olmalıdır. Cimriye söverler, cömerdi överler. Bu dünyada böyle adet olmuştur (Yusuf Has Hacip, 2016: 212-326).

Halkın hükümdar üzerinde üç hakkı, hükümdarında halkın üzerinde üç hakkı vardır. Halkın hükümdarı üzerindeki üç haktan biri paranın ayarının korunmasıdır. İkincisi, halkı adil kanunlarla yönetmesidir. Üçüncüsü ise yolların güvenliğinden emin olması haydutları ortadan kaldırmasıdır. Hükümdarın halk üzerindeki üç haktan ilki halkın beyin emirlere hürmet etmesi ve emri yerine getirmesidir. İkincisi, vergilerini zamanında ödemeleridir. Son hak ise beyin dostuna dost düşmanına düşman olmalarıdır (Yusuf Has Hacip, 2016: 331).

Hükümdar eğlenceye ve şarap içmeye düşkün olmamalıdır. Çünkü böyle bir hükümdar ülke ve yönetim işlerini gerektiği gibi önemsemez. Devlet işlerini diğer devlet adamlarına bırakır. Bu kimseler ise hükümdar gibi devlet işlerini önemsemezler ve kendi işlerinin peşine düşerler halkın işlerini umursamazlar. Çok geçmeden ülke yerle bir olur. Ayrıca bey açgözlü kimselere makam, mevki vermemelidir. Böyle kimseler memleketin nizamını bozarlar (Şirazlı Sa'di, 2016 :121; Yusuf Has Hacip, 2016: 319).

Hükümdar söyleyen kişinin güvenilirliğini bilmeden, delilleri görmeden, suçun kesin işlendiğini tasdik etmeden bir kişiyi asla cezalandırmaması gerekir. Hükümdar, herhangi bir memuru kusur işlediğinde ya da verilen bir görevi yerine getirmede imtina ettiğinde, onu bir süre o görevinden alarak cezalandırılmalı, sonra da farklı bir işte çalıştırmalıdır. Bunun gerekçesini Şirazlı Sa'di "*Çünkü işinden olmuş birini yeniden*

işe almak, hapisteki mahkumları özgür bırakmaktan daha az sevaplı değildir.” diyerek açıklamaktadır (Şirazlı Sa’di, 2016: 88- 94).

2.2. NASİHATNÂMELERDE PERSONEL TEŞKİLATLANMASI

İnsan ihtiyaçlarını ve isteklerini tek başına karşılayamaz. Bunun için yardımlaşmaya ve iş birliğine ihtiyaç duyan insanoğlu, bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birlikte yaşamaya ve teşkilatlanmaya gereksinim duyar (Özdemir ve Cemaloğlu, 2017:1). Bu durum devlet oluşumunu gerektirir. Devletin, kamu hizmetlerini sağlamlasında en temel bileşeni personeldir (Aslan, 2012: 3). Nitekim 1982 Anayasası’nın 128. Maddesinde devletin kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevleri kamu personeli eliyle görüldüğünü ifade etmektedir.

Devletlerin kamu hizmetinin üretimi ve sunumunda aracı olan kamu personeli hakkında nasihatnâmelerde kamu personel teşkilatına ilişkin görevliler belirtilerek hangi vasıfları taşımaları ve bu kişiler ile ilişkilerin nasıl olması gerektiğine dair bilgiler yer almaktadır. Bu kısımda nasihatnâmelerde sıkça geçen kamu personeline yer verilmiştir.

2.1.1. Devlet Başkanı

Devlet başkanı nasihatnâme türü eserlerde farklı isimlerle geçmektedir. Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserinde “*Bey*”, Şirazlı Sadi’nin Nasihatü’l – Mülük adlı eserinde “*Hükümdar*”, Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetname adlı eserinde ve Koçi Bey Risalesi’nde “*Padişah*” gibi ifadeler devlet başkanını temsilen kullanılmıştır (Yusuf Has Hacip, 2016: 50; Şirazlı Sa’di, 2016 :81; Nizamü’l-Mülk, 2013: 15; Koçi Bey, 1972: 3).

Nizamü’l-Mülk Siyasetname’de devlet başkanı olan padişahın haftada iki kere doğrudan halkın sorunlarıyla ilgilenmesi ve hüküm vermesi gerektiğini belirtir. Nizamü’l-Mülk’e göre padişah sürekli olarak başta yardımcısı olan vezir, tahsildar gibi devlet memurlarını denetlemeli haksızlık yapan memurları azlederek uzaklaştırmalıdır. Padişah din işlerinin tetkiki, farz ve sünnetlerin muhafazası, Allah’ın

emir ve yasaklarının icrasından sorumlu olduğu için haftada bir veya iki defa din ulemasını huzurunda kabul edip, Allah'ın emirlerini bizzat onlardan dinlemek, Kur'an tefsiri ve hadisleri, geçmiş adil padişahların hikâyelerini ve peygamber kıssalarını onlardan dinleyerek gönlünü dünya meşgalesinden kurtarmalıdır. Padişah ülkenin dört bir yanına tacir, seyyah, yoksul kılığında casuslar göndererek yerel yöneticilerin ve halk hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Böylece devlete darbe, isyan gibi devlet karşı bir olayda padişah önceden haber alıp müdahale edebilmelidir. Padişah zor bir meselede bahse konu olan şey ile ilgili ulema ile istişare etmeli ve ileri sürülen görüşleri karşılaştırarak en doğru olanı benimsemelidir. Söz konusu meseleler ile ilgili istişare etmemek padişahın muhakemeden yoksunluk ve başına buyruk olmasının alametidir (Nizamü'l-Mülk, 2013: 17-127).

Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig'te devlet başkanı olan beyden bahsederken beylerden bilgili olanlar iyi töre koyan ve iyilikte ileri gelenler olduklarını ifade etmiştir. Ona göre, bilgili bey bilgili kişileri kendisine yakın kılmıştır. Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur. Bu nedenle bey doğru olur ve iyi hareket ederse halk için o denli mutlu bir dönem başlar. Bey iyi olursa halkta beye uyar ve iyi, güzel hareketlerde bulunurlar. Beyler öfkeli olursa mülk ve saltanatı bozular. Bey işi ehline, hareketi doğru ve dürüst olana vermelidir. Eğer işi ehline vermezse ehliyetsizliği kendisi göstermiş olacaktır (Yusuf Has Hacıp, 2011: 51-173).

Koçi Beye (Koçi Bey, 1972: 4) göre; *“Evvelâ padişah hazretlerinin malûmu ola ki memleket ve millet düzeninin ve din ve devlet kaidelerinin pekleştirilmesinin çaresi, sağlam, Muhammed şeriatına bağlanmaktadır. Sonra âlemlerin Rabb'inin bir emâneti olan reâyâ ve berâyâ'nın halleriyle meşgul olup, bilgisine göre hareket eden din bilginleri ve gaza yolunda canını feda eden mücâhid gaziler, haklarında pâdişâh hazretlerinin lûtufları meydana gelüp, her sınıfın iyiliği çok olanlarına riâyet ve şerirlerine hakaretler revâ görüle...”* diyerek padişahın devlet yönetirken nasıl davranması gerektiğini belirtmiştir.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa Devlet Adamlarına Öğütler adlı eserinde padişahın gayri müslim halkın hallerini iyileştirip Müslüman halkın ise işlerini düzene koymalı ve devlete karşı tehlikeleri önlemelidir. Padişah tüm devlet işlerinde kendisine

yardımcı olacak, görevinde tam bağımsız olacak liyakatli bir vezir tayin etmesi gerekmektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 8-10).

Hırzû'l-Mülûk adlı eserde ise padişahın hiçbir zaman adalet ve insafı elden bırakmamalı, cimrilikten ve savurganlıktan kaçınarak bağış ve cömertliği yerinde kullanması gerektiği belirtilmiştir (Yücel, 1988: 151).

2.1.2. Vezir

Devlet başkanından sonra gelen ve en yetkili yönetici olan vezir, bilgisi ve tecrübesiyle devlet başkanının yardımcısı konumundadır. Devlet başkanı bazen kararları almadan önce vezirlere danışır bazen de bir sorunun çözümünde kendilerine tam yetki verir, bazen de yetkilerini sınırlandırır (Ayaz, 2013: 79; Bardakçı, 2018:302).

Koçi Bey Risalesinde vezir için şöyle denmektedir: “*Vezîr-i âzamlık, bir ulu makamdır. Yerinin adamı olduktan sonra sebepsiz azlolunmayıp, nice yıllar sadrazamlık makamında kalması ve işlerinde müstakil olması gerektir.*” (Koçi Bey, 1972: 6).

Kutadgu Bilig’te vezirin bey için çok önemli olduğu ve bey işlerini onun eliyle gördüğünden çok gerekli olduğu ifade edilmektedir. Beyin iş yükünü yüklenen vezirdir ve devletin temelini sağlamlaştıran da vezirdir. Bu nedenle vezir iyi olursa beyinde iyi olacağı belirtilir. (Yusuf Has Hacip, 2011: 206).

Vezirlik makamındaki kişilerin Allah yoluna rağbet etmesi, kötü niyetli olmaması, hak sözü padişaha çekinmeden söylemesi, padişahla aralarındaki sırları kimseye söylememesi, dünyaya meyil etmemesi, daima halkın, yoksulların durumuyla ilgilenmesi ve tutumlu davranarak devlet hazinesini çoğaltmakla ilgilenmesi, savurganlıktan kaçınması, kendisine verilen hâslarının geliriyle yetinmesi, dünya ve ahiretini gözeterek doğrulukla hareket etmesi ve de memurlukları ehil olan kişilere vermesi gerekir (Yücel, 1988: 150-153; Lütfi Paşa, 2017:29).

2.1.3. Ordu

Devlet başkanının muhtaç olduğu şeylerin başında ordu gelmektedir. Devlet başkanı bozguncuların saldırısından, düşmanların rahatsız etmesinden korunmak ve sınırların muhafazası için orduya muhtaçtır (Uğur, 2001:114).

Bir devletin ordusu düzenli ve sağlam bir hiyerarşi ile disiplin altına alınırsa bütün halk huzurlu ve refah içinde bir yaşamı olur. Düzenli ordu hazinenin çoğalmasını ve boş yere harcanmamasını sağlar. Düzenli orduda asker kazanç yollarını düşünmeyeceğinden gece-gündüz, yaz-kış demeden kendisine verilen görevi yerine getirerek, her an savaşa hazır bulunur. Düzenli ordu sayesinde herkes kendi işini yapar, her sınıf kendi işiyle memur olur. Ordu içinde askerin düzenli sayımı yapılmalıdır. Savaşta ve barışta askerler ile sivillerin birbirine karışmaması için askerin üniforması olmalıdır (Şen, 1995: 86-88).

Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig’te “*Anlaşmak istemeyen düşmanın uykusunu kaçırmak için, kuşkusuz beye bir ordu komutanı gerekir.*” diyerek komutanın devlet için önemini belirlemiştir. (Yusuf Has Hacıp, 2011: 213). Ordu komutanının kahraman ve yürekli olması gerekir. Eğer komutan cesur olursa askerlerde cesur olmaktadır. Korkaklar ordu düzenini bozar ve askerlerin birbirini ifsat etmesine neden olur (Yusuf Has Hacıp, 2011: 195; Yusuf Has Hacıp, 2016: 173).

Nizamü’l-Mülk’e göre “*Ordunun katışıksız tek bir ırktan teşkil olması tehlikeler doğurur. Orduda her soydan asker bulunması için çaba sarf edilmelidir*” diyerek çok uluslu devletlerde ordu düzeninin nasıl olması gerektiğini ifade etmiştir (Nizamü’l-Mülk, 2013: 143).

Koçi Bey Osmanlı Devleti’nin ordusunu kastederek ordunun düzene girmesi için ordu mensuplarının alacağı zeamet ve tımarın evvelce olduğu gibi tamamlanıp ulûfeli askerin de mümkün olduğu kadar azaltılırsa, Allah’ın izniyle âlem düzene gireceğini, Saltanat-ı âliye eskiden olduğu gibi parlayacağını ve İslam’ın kılıcının üstün geleceğini belirtir. Askerin çok olmasının fayda vermeyeceği az, öz ve itaatli askerin olması gerektiği ifade etmiştir (Koçi Bey, 1972:52). Saltanatın bekası adâlet ve yararlı

askerlidir. Askerin bağılılığı ise istihkakına göre dirlik verilmektedir (Yücel, 1988: 151).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa Devlet Adamlarına Öğütler adlı eserinde ordu mensuplarının sayısına değinerek sayılarının çoğaltılmayıp “*Az olsun amma öz olsun*” diyerek düzen, disiplin altında tutulabilecek sayıda olmasının gereğine değinmiştir. Sayıları artan askerlerin hazineye yükünün artacağını belirtmiştir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 56-78).

2.1.4. Saray Görevlileri

Saray görevlileri arasında en ince hizmet hacip'e aittir. Ulu hacip Hükümdarın gören gözüdür. Yasa, yöntem ve göreneği yerine getirir (Yusuf Has Hacip, 2011: 230). Nizâmülmülk'e göre Hâcibler genellikle Türk emîrler arasından seçilirdi ve emrinde bulunan gulâmların hizmeti, kabiliyeti ve liyakatine göre yükselirdi. Gulâmlar belli mertebelerden geçtikten sonra *otağbaşı*, daha sonra *haylbaşı* ve *hâcib* olurlardı. Saraydaki memuriyetlere yahut valilik, kumandanlık gibi önemli görevlere bundan sonra geçebilirlerdi. Saray görevlilerinden biri olan ve sarayda hacipten sonra gelen en önemli makamın hares emirliği'dir. Padişahın verdiği cezaların icrasından emir-i hares sorumludur (Taneri, 1996: 509; Nizamü'l-Mülk, 2013: 151-199).

Nizamü'l-Mülk Siyasetname'de padişahın liyakatli nedimler edinmesini tavsiye eder. Nedim padişahın can dostu ve onu gece gündüz kollayan bir muhafızdır. Nedim asil, erdemli, güleç, itikadı saf, ketûm ve iyi giyinen; bilgili ve bildiğini hitabetiyle güzel bir şekilde nakleden; her daim neşeli olup tavlâ ve satrancı iyi bilmesi gerektiğini belirtir (Nizamü'l-Mülk, 2013: 123-124).

Selçuklu sarayında mutfak, şaraphane ve has ahır, şehzadeler vb. için yapılan harcamalarından sorumlu olan Vekil-i Has sıfatıyla görevli bulunurdu. Bu görevli her ay, hatta her gün meclis-i âlide bulunur ülkenin durumu, mevcut durumun tespiti ve alıp verdikleri hakkında bilgi verirdi. Sarayın diğer görevlileri arasında saray bekçileri, nöbetçi ve muhafızlardan sorumlu olanlar gelmektedir. Bu kişiler sarayın ve bizzat padişahın güvenliğinden sorumlu olduklarından nöbete ve asayiş kontrolüne çıktıkları

vakit denetlenmeleri gerektiğini Nizamü'l-Mülk'ün siyasetname adlı eserinde belirtilmektedir (Nizamü'l-Mülk, 2013: 121-183).

Koçi Bey Risalesinde saray görevlilerinden kapı ağasının görevini çocuk yaşta devşirilen ve saray görevine alınan İçoğlanını görmek ve rikâb-ı hümâyuna (padişah huzuru) arz etmek olarak anlatır. Padişahın şahsi işlerini yapan görevlilerden biri olan güğümbaşının hazine odasından geldiğini, hazinede görevli oğlanları zapt etmek ile hünkârın sefere çıktığı vakit güğüm ile su ısıtma görevi olduğunu ve emri altında çalışan oğlana anahtar oğlanı dediklerini aktarır. Hazine kethüdasının görevinin hâzineye bakmak, Güğümbaşının ise onun vekili yerinde olduğunu söyler. Kilerde sorumlu oğlanları Peşkirbaşı, seferli oğlanlarını ise çamaşırbaşının zapt ettiğini ve hünkârın çamaşırlarını yıkadıklarını belirtir (Koçi Bey, 1972:91-94; Şimşirgil, 2000: 449).

Kınalızade Ali Çelebi Ahlak-ı Alai adlı eserinde saray görevlilerinin adap ve usullerinden bahseder. Özellikle hünkara yakın çalışan ve onun hizmetlerini gören görevlilerinin kalplerinde hünkara karşı sevgilerinin tam, dilde övgü ve methinin devamlı olması, bütün varlığıyla hizmetine girip özen göstermesi ve ayıplarını örtmeye çalışması gerekir. Sultanın sırların ifşa etmemelidirler. Bir isteklerini elde etmek için ısrar etmemeli ve sultanı usandırmamalıdır. Bir başka edep ise sultanın hizmetkarlığını mal biriktirme vasıtası olarak görmemeli, mala tamah etmeyerek takvalı ve ihtiyatlı davranmalıdır. Sultanın akranlarından birini ona tercih etmesi durumunda kendisinin liyakat ve üstünlüğü daha fazla olsa bile üzüntü ve can sıkıntısını belli etmemelidir. Sultan meclislerinde meşveret etmemek, kimseye sır söylememek ve hiç kimseye bir şey sormamak saray görevlilerinde bulunması gereken özelliklerdir (Kınalızade Ali Çelebi, 2016: 471-475).

2.3. NASİHATNÂMELERDE PERSONELİN ÖZELLİKLERİ

Nasihatnâme türünde genel olarak değinilen konuların biri de devlet başkanı başta olmak üzere devlet hizmetinde bulunan personelin özellikleri yani nasıl vasıflara sahip olması gerektiğidir (Uğur, 2001: 4; Adalıoğlu, 2009: 304). Bu kısımda da nasihatnâme türünde sıkça geçen personelin özelliklerine değinilmiştir.

2.2.1. Hükümdar

Hükümdar ile alakalı Nizamü'l Mülk siyasetname adlı eserinde “*Allahü Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır.*” demiştir (Nizamü'l-Mülk, 2013 :11).

Kutadgu Bilig’te devlet yöneticisini Yusuf Has Hacip hükümdar, bey gibi ifadelerle anlatır. Hükümdarın özelliklerinden bahsederken öncelikle hükümdarın asil bir soydan gelmesi gerektiğini savunur. Babası hükümdar olanın oğlu da hükümdar olacağını söyler (Yusuf Has Hacip, 2016: 158). Bu durumu İbrahim Müteferrika Usulül Hikem fi Nizamil Ümem eserinde Eflatun’un görüşüne yer vererek “*Buna göre halk akıllı ve adalet sahibi bir padişaha bey’at edip, tabi olmalıdır. Bu mevkiye gelmek için yüce bir nesebe sahip olunmak gerekir.*” şeklinde ifade edilmiştir. Devleti yönetecek olan hükümdarın soyunun önemine vurgu yapılmıştır (Şen, 1995: 78).

Nasihatnâmelerde devleti yönetecek olan hükümdarın sahip olması gereken özellikleri ve davranışları hakkında birçok bilgi bulunmaktadır. Bu konuda hükümdarın öncelikle bilgili ve akıllı olması gerektiği belirtilir. Yusuf Has Hacip, Bey’in bilgi ile halka önder olduklarını akılla ise devlet ve halkın işini gördüklerini söyler. Ona göre Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir. Hükümdar kahraman, cesur ve kuvvetli olmalıdır. Kutadgu Bilig’te bu durum şu sözlerle anlatılır; “*Cesur insan korkakların başına geçer ve herkes ondan cesaret alır. Bu söze şahit olarak, şu beyti oku; bu sözü gönlüne al ve aklına koy. Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine aslan kesilir. Eğer aslanlara köpek baş olursa, o aslanların hepsi köpek gibi olur.*” Hükümdar özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır. Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır. Her türlü iyiliğe el uzatmalı; haya sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır. Hükümdar aceleci olmamalı zamanı gelince de sabretmemelidir.

Cimrilikten de savurganlıktan da kaçınmalı, hazînenin boşa harcanmasını revâ görmeyip bağış ve cömertliği yerinde kullanmalıdır Ayrıca güler yüzlü olmalıdır. Gayretli olmalı azim ve kararlılık göstermelidir. Herkese eşit muamelede bulunmalı ve herkese liyakat ve istidadına göre davranmalıdır. İleri görüşlü olmalı, binicilik, ilim, envai çeşit pusatları kullanma mahareti olmalı, Allahü Teâlâ'nın yarattıklarına şefkat ve merhamet göstermeli, vaat ve adaklarına vefa ve ilim ehlini himaye etmelidir. Devletin düzeni siyaset ile sağlandığından Hükümdarın siyaset ilmini bilmesi gerekir. Bunların dışında Hükümdar içki ve kumardan uzak durmalıdır. Çünkü bu iki haslet ülkede nizamı bozar, fesat çıkar ve halkı fakirliğe düşürür (Yusuf Has Hacıp, 2016: 158-166; Nizamü'l-Mülk, 2013 :13; Yücel, 1988: 151; İlyasoğlu Mercimek Ahmed, 1974: 121-123; Kınalızade Ali Çelebi, 2016: 426-454; Şirazlı Sa'di, 2016: 76-81).

Nasihât-nâmelerde devlet yöneten hükümdarın nasıl olması gerektiğini anlatırken fiziksel özelliklere de değinmiştir. Şöyle ki Beyin güzel yüzlü, saçı sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olması gerektiğini belirtmiştir. Yusuf Has Hacıp orta boylu olması gerektiğini şu şekilde açıklar *“Çok yaşamış ve başından çok şeyler geçirmiş, tecrübeli insan ne der, dinle. Kısa boylu, bodur kimseler hırçın tabiatlı olurlar; hırçın nereye giderse, orada kavga başlar. Boy orta ve her şey bununla mütenasip olmalı; ey bilgili insan, her işte itidalden ayrılma.”* (Yusuf Has Hacıp, 2016: 164; Nizamü'l-Mülk, 2013 :13).

Hükümdar Allah'ın emirlerine itaat etmesi ve halka karşı merhametli olup onlara ihsanda bulunarak Allah'ın rızasını gözetmesi gerekmektedir. Hükümdar yoksulları gözetmeli, halkın hayır duasını almalı onlara zulüm etmemelidir. Nitekim atalarımızın dediği gibi: *“Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla payidâr kalmaz.”* (Yusuf Has Hacıp, 2016: 167; Nizamü'l-Mülk, 2013 :15; Şirazlı Sa'di, 2016 :79-81).

Hükümdar aynı zamanda kendisinden önceki hükümdarlardan haberdar olması, onların güzel ve yararlı işlerini sürdürmesi ve önceki dönemlerde yazılmış eserleri okuması gerekmektedir (Koçi Bey, 1972: 102; Şirazlı Sa'di, 2016 :82).

2.2.2. Vezir

Vezir, ülkede dirlik ve düzeni, ülkeyi koruyup kollamayı, halkın huzur içinde yaşamasını, devletin zenginleştirilmesini sağlamaya çalışmak gibi görevleri olan ve hükümdarın vekili sıfatıyla devlet işlerini yürüten görevliye denilmektedir (Özaydın, 2013: 82). Nasihatnâmelerde vezir ve vezirde bulunması gereken özelliklere sıkça yer verilmiş ve vezirlik makamının önemi anlatılmıştır. Nitekim Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig'te "*Vezir beylerin eli demektir; onlar işleri bu eller ile görürler. Hiç şüphe yok, bey için vezir çok lüzumludur; vezir iyi olursa, bey rahat uyur. Beylerin yükünü yüklenen vezirdir; beyliğin temelini sağlamlaştıran da vezirdir.*" diyerek vezirin devlet içerisindeki önemini belirtmiştir (Yusuf Has Hacip, 2016: 169).

Yusuf Has Hacip'e göre vezir, akıllı, bilgisi geniş, her işten anlayan, halk içinde temayüz etmiş, seçkin biri olmalıdır. Vezir asil bir aileden gelmeli, yumuşak huylu ve takva sahibi olmalıdır. Beyden sonra hüküm sahibi olan insan vezirdir. Dolayısıyla vezirin haya sahibi, itimat edilebilir ve gözü tok biri olmalı, mal hırsı bulunmamalıdır. Yüzü, gözü-saçı sakalı güzel ve düzgün, kendisi de adil olmalıdır. Vezir aynı zamanda hesap bilir, alim ve çeşitli yazıları bilmelidir. Vezir halka kendisini sevdirebilmesi için gönlü alçak ve dili yumuşak olmalıdır. Böyle bir kimse vezir olursa hükümdar ve halk rahat eder ve huzura kavuşurlar. Devlet işleri düzene girer. Halk zenginleşir ve hazine çoğalır (Yusuf Has Hacip, 2016: 169-172).

İlyasoğlu Mercimek Ahmed, Kabusname'de vezirde olması gereken özellikleri şöyle söyler; vezir, hesap bilmeli devletin malını, mülkünü, alacağını ve vereceğini takip edebilmelidir. Vezir padişaha karşı nasıl insafli ise halka karşıda aynı insafli davranmalıdır. Adil ve yapıcı olup ülkeyi imar ederek halkın refahını yükseltmelidir. (İlyasoğlu Mercimek Ahmed, 1974: 107-109).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler adlı eserine göre vezir, Allah'ın emaneti olan halkın güven ve rahatını, dirlik ve düzenini koruyan, dindar, doğru, akıllı ve "*emanetleri ehline veriniz*" sözü uyarınca ehil bir kimse olmalıdır. Vezir her tabakadaki halkın durumunu iyileştirerek adaletli davranıp haksızlıkları gidermelidir. Hak sözünü söylemekten çekinmemeli, sır saklamasını bilmeli, şer'i

hükümleri yerine getirmeli, herkese eşit davranmalıdır. Zamanını devletin önemli işlerine harcamalı, saza, söze ve içkiye meyletmemelidir. Yüksek meclislerde yersiz şakaya, maskaralığa, ara bozuculuğa ve kötülüğe izin vermemeli, sohbetlerde din ve devleti korumaya ilişkin konulara eğilmelidir. Vezir paranın değerini korumalı, çarşı pazarın fiyatların kadı ve çarşı ağalarına bırakmayıp her zaman yoklamalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 8-24).

Maverdi ise Bilge Yöneticinin El Kitabı adlı eserinde vezirin esaslarını beş şeye dayandırır. Bunlar dine riayet, adalet, görevlere ehil olanları getirme, vaad ve vaadinde sadık olmak, ciddiyet, hakkaniyet ve doğruluktur. Vezirin en önemli meziyetlerinden biri ikdam (İşleri vaktinde ve yerli yerince yapma) vezirin liyakatini gösteren en önemli görevdir (Maverdi, 2014: 52-79).

Şirazlı Sa'di'ye göre vezir, hükümdarın dinine malından daha çok özen gösterip, onu koruyup kollayan, hükümdarın halka baskı ve zulüm yapmasına karşı çıkan kişidir (Şirazlı Sa'di, 2016 :82).

2.2.3. Hacip

Sözlükte mani olmak, araya girmek, birinin bir yere girmesini engellemek anlamlarına gelen hacb kökünden türetilmiş “*bir kişinin bir yere girmesine engel olan kimse, kapıcı*” anlamına gelmektedir (Taneri, 1996: 508).

Hâcib soyu soppu düzgün, güvenilir, dürüst, iyi ve dini bütün bir kimse olmalıdır. Gözü tok, nazik, haya sahibi, zeki, çok bilgili, uyanık ve anlayışlı olmalıdır. Böyle olursa rüşvet almaz, işinde ve sözünde iyilik görülür. Hacip herkesin gözü önünde bulunduğundan yüzü-gözü güzel, saç-sakalı düzgün, kıyafeti güzel ve açık sözü olmalıdır. Aynı zamanda sakın tabiatlı olursa daha iyi olur. Fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli davranmak icap ettiği için hacibin alçak gönüllü ve dili yumuşak olması lazım gelir. İnsanlara açık ve güler yüzlü olmalı, başkalarına karşı iyi muamelede bulunmalıdır. Hizmetler arasında en ince hizmet hâcibliktir ve hâcib hükümdarın gören gözüdür. Dolayısıyla hâcib bütün faziletlere sahip olaması lazımdır. Hâcibler vakitsiz hükümdarın huzuruna girmemeli, söz hakkı verilmeden mâruzâtta

bulunmamalıdır. Huzurda iken gözlerine ve mâruzâtta bulunurken de sözlerine dikkat etmelidirler (Yusuf Has Hacıp, 2016: 181-184).

2.2.4. Komutan

Orduyu komuta ve kontrol eden komutandır. Kutadgu Bilig’te hükümdara düşmanının uykusunu kaçırmak için bir ordu komutanı lazım gerektiği belirtilir. Orduyu kumanda etme, askeri idare etme ve düşmanı yenmek büyük bir iştir. Dolayısıyla komutan olacak kişinin tecrübeli, sert, çok çevik, yürekli, ihtiyatlı, uyanık ve seçkin bir insan olmalıdır. Orduya seçkin kimselerin toplanması için komutanın çok cömert olması, sofrası açık ve soğuk kanlı olmalıdır. O malını askerlerine dağıtmalı ve çok dost ve silah arkadaşı edinmelidir. Silah arkadaşlarını yedirip içirmeli, giydirip kuşatmalı ve at, koşum gibi araçları vermelidir. Komutan haysiyet sahibi, şerefi için düşmana karşı koyup intikamını alan kimse olmalıdır. Komutanı halkın da sevmesi için iyi tabiatlı, alçak gönüllü olmalıdır. Namı, şöhreti olması için onun cesur, heybetli, saç sakalı düzgün, mert biri olmalıdır. Yusuf Has Hacıp komutanın vasıfların şöyle ifade etmiştir: *“İşinde muvaffak olması ve gidişinin düzenlenmesi için, ordu komutanının şu birkaç vasıf bulunmalıdır. Söyledikleri doğru olmalı ve sözüne emniyet edilmelidir; büyükler yalancı olursa, halkın itimadı kalmaz. İkincisi cömert olmalı ve ihsanlarda bulunmalıdır; bir şeyler almağı âdet edinen hiçbir kimse hasisin etrafında toplanmaz. Üçüncüsü cesur ve göğsü pek olmalıdır; korkan kimse düşmanı görünce, hastalanarak, yatağa düşer. Dördüncüsü hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir; çaresini bulan kimseye aslan bile baş eğer. Orduları yarıp delmek için, sebatlı bulunmalı, askeri coşturmak için de kesin kararlı olmalıdır. Ordu kumandanı bu faziletlere sâhip olursa, düşmanını vurur ve onun şöhretini yere serer. Böyle bir kumandan askerin başına geçerse, düşmana karşı her vakit muvaffak olur.”* (Yusuf Has Hacıp, 2016: 173-177).

Komutanın şiddet ve mihnete sabırlı ve tahammüllü olup bozgun ve acı ile ağlayıp sızlanan kimselerden olmamalıdır Komutan olacak kişi devletli evvelâ gayretli, ileriye gören, ağırbaşlı ve uysal, sefer ve hazer görmüş, acı tatlı geniş ve dar günler geçirmiş bir şeyin iyi veya kötü olup olmadığını bilir, iyi huylu ve geçimli tutum ve davranışı beğenilir olmalıdır. Komutan uzlaşılması mümkün şeylerde çelişme ve

çekişme göstermemelidir. İş bilir, savaşta bulunmuş, sır saklamayı bilen kişilere danışmalıdır. Komutan, askerlerini kötülüklerden, ahlaksızlıklardan, haramlardan ve boş işlerden sakındıran kimse olmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 88-93).

2.2.5. Kapıcıbaşı

Kapıcıbaşı, Hükümdarın sarayının kapılarını bekleyen görevliye denilmektedir (Özcan, 2001: 345).

Yusuf Has Hacıp'e göre, kapıcıbaşı olacak kişinin çok sadık olması gerekir ve bu görevi benimsemiş bulunmalıdır. Hizmeti, usul ve erkanı iyi bilmeli, tabiatı, hal ve hareketleri mülayim olmalıdır. O kimse yumuşak ve tatlı sözlü, alçak gönüllü olmalı ve her zaman güler yüz göstermelidir. Cömert olmalı, etrafına çok insan toplamalıdır. Sabah vazifesinin başına geçmeli, sabah akşam nöbetçileri kontrol etmelidir. Kabul zamanı, bütün ekibini toplayarak, onların başında hükümdarın huzuruna çıkmalı ancak huzurda çok kalmamalıdır. Huzura çıkarken kapıda kendi yerine birini görevlendirmeli, huzura çıkacakları gözden geçirmelidir. Gelen misafirleri karşılamalı, kalacak yeri ve arkadaşların tayin etmelidir. Yemek tepsisi girdiğinde onu incelemeli uygun olmayan bir şey gördüğünde engel olmalıdır. Kapıcıbaşı şarapçı, aşçı, dökçekçi ve tuğcuları hep göz önünde bulundurmalı; doğancı, avcı ve okçuları her an kapıda hazır bulundurmalıdır. Kapıcıbaşı, hizmetkarların halleriyle ilgilenmeli, maddi sıkıntı çekenlerin ihtiyacını karşılamalı ve hakkını vermelidir. Hükümdarın sefere, ava veya memleket gezine çıktığında başına bir hadise gelmemesi için çok dikkatli olmalı, itimat edilemeyecek kişileri onun yanına yaklaştırmamalı, şüpheli kimseler karşı tedbirli davranmalıdır (Yusuf Has Hacıp, 2016: 186-188).

2.2.6. Elçi

Elçi (ilçi) kelimesi Türkçe el (il) kökünden türemiş olup "*halk, ülke, devlet, haberci, peygamber*" anlamlarına gelmektedir. Elçi, bir ülkeyi temsil etmek üzere başka bir ülkeye gönderilen görevli, diplomata denilmektedir (İpşirli, 1995: 3).

Yusuf Has Hacıp'e göre elçi akıllı, bilgili, çok cesur ve seçkin biri olmalıdır. Pek çok devlet işi elçiler vasıtası ile görüldüğünden elçi çok akıllı, bilgili ve sözünü iyi

ifade edebilmelidir. Elçi devlete içten bağlı, gözü, günlü tok, doğru, dürüst tabiatlı bir insan olmalı, aç gözlü ve haris olmamalıdır. Haya sahibi, nazik, çok sakin olmalı ve her türlü bilgiye sahip olmalıdır. Elçi çok iyi yazı bilmeli, çok kitap okumalı, söz söylemesini iyi bilmeli, hazır cevap olmalı, şiir bilmeli ve şiir yazmalıdır. Tıptan anlamalı ve rüya yorumlamasını bilmelidir. Hesap ilmine ve geometriye hâkim olmalı, çok iyi tavlâ, satranç ve cirit bilmeli, avcılıkta ise mahir olmalıdır. Yabancı dilleri bilmeli ve okur-yazar olmalıdır. O kimse nefesine çok hâkim olmalı ve içki içmemelidir. İçki içen kimse ne kadar bilgi sahibi olursa olsun bilgisiz olur; ne kadar nazik, haya sahibi olursa olsun içki içince kabalık eder. İçki aklın düşmanıdır. Elçinin hafızası çok kuvvetli olmalı, işittiği sözü unutmamalı ve duyduklarını sır gibi saklamalıdır. Saçı sakalı düzgün, yüzü güzel ve boylu poslu olmalıdır. Elçinin işleri hep söz ile olduğundan sözü iyi olmalı, yumuşak ve tatlı dilli olmalıdır (Yusuf Has Hacip, 2016: 190-193).

Nizamü'l-Mülk'e göre, elçiler kendilerini gönderen hükümdarı temsil ettiklerinden onlara yapılan iyi veya kötü her muamele hükümdarına yapılmış demektir. Dolayısıyla hükümdarlar elçilere hiçbir vakit hürmette kusur etmemiş, onlara zarar vermemiş ve elçilere izzet ü ikramda bulunmuşlardır (Nizamü'l-Mülk, 2013 :133).

2.2.7. Kâtip

Sözlükte ketb “yazmak” fiilinden türeyen kâtip (kâtib) “yazı işleriyle uğraşan kimse, sekreter, yazıcı; bilgili kişi, noter; muharrir” anlamlarına gelmektedir (Küçükbaşçı, 2002: 49).

Kutadgu Bilig'te hükümdarın ne kadar bilgili olursa olsun sözlerini kaleme almaları için kâtip lazım geldiği belirtilir. Kâtibin özelliklerinden bahsederken hükümdar bu kişilere sırlarını söylemesi icap edeceğinden çok iyi sır tutan kimselerden olması gerektiği anlatılır. Buna göre kâtip, dürüst ve dini bütün olmalıdır. O bilgili, akıllı olmalı, güzel bir hatta yani yazıya ve belâgatte mahir olmalıdır. Çünkü hat belâgat ile birleşirse söz mükemmel bir ifade bulmuş olur. Devlet işleri yazışmalar ile tanzim edildiğinden yazı çok mühimdir. Kâtibin gözü tok olmalı, doğru ve içten bağlı

olmalıdır. Çünkü kâtip haris olursa, görevini kötüye kullanır; yazıyı tahrif ederek yazar. Diğer bir hususta kâtibin temiz tabiatlı olup içki içmemesidir. Kâtip içki içerse, bilgiden uzaklaşarak yazıyı şaşırır. Kâtip her zaman hükümdarın işi için hazır bulunmalıdır (Yusuf Has Hacıp, 2016: 194-196).

İlyasoğlu Mercimek Ahmed Kabusname adlı eserinde yazıcı olan kişinin konuşması kuvvetli ve güzel yazı bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, yazıda mahir olabilmesi için kâtibin çok yazmayı alışkanlık haline getirmesi gerekir. Yazı yazarken yazıyı namelerle süslemek gerekir. Kâtip yazının gerektirdiği her işareti anlamalı ve kâtibin bilmesi gereken sırları da bilmesi gerekmektedir (İlyasoğlu Mercimek Ahmed, 1974: 96-97).

Koçi Bey'e göre kâtip, eli kalem tutan yazı erbâbı, kanun bilir, bilgili, doğru, şuurlu, sadık, maharetli ve hükümdarlara mektup yazmağa muktedir kimseler olmalıdır (Koçi Bey, 1972: 9).

2.2.8. Hazinedar

Hazinedar, devlet hazinesini veya çeşitli depoları korumakla görevli memura verilen addır (Merçil, 1998: 141). Bu görevli Yusuf Has Hacıp'e göre hükümdarın aklında şüphe olmaması ve onu görevde tutması için dürüst, sözüne itimat edilir bir kimse olmalıdır. Hazinedarın çok mal görerek gözü doymuş olmalı, tavır ve hareketlerinde güven vermelidir. Onda Allah korkusu bulunmalı, helal ve haramı iyi bilmelidir. Hazinedar akıllı, bilgili, zeki, hükümdara gönülden bağlı ve haya sahibi olmalıdır. O kimse içki içmemeli, nefesine hâkim olmalıdır. Zira içki içen kimse mal ile cömertliğe kalkışarak malı savurur, israf eder. O muhasebede mahir olmalı ve her çeşit kaydı bilmelidir. Hesapta emniyeti sağlamak için gelir ve giderin kaydını tutmalı, tarih atılarak açık bir şekilde kayıt etmelidir. Hazinedar harcamalara dikkat etmeli çok cömert davranmamalıdır. Zira *“el kesesinden cömertlik olmaz.”* O kimse tüccar olmalı ve hazineyi kar ettirmek için her şeyin değerini bilmeli, her türlü ticari işten anlamalıdır. Hazinedar çok uyanık, dikkatli olmalı, hükümdarın hizmetkarlarına verdiği ihsanları ehline vermelidir. Yoksa hizmetkarlar hükümdarın işlerini görmede imtina ederler (Yusuf Has Hacıp, 2016: 198-201).

Maverdi'ye göre hazinedarda bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralamaktadır; *“Birincisi, fitraten adil olmalıdır ki, adaletle davransın ve adil davranılmasını istesin. İkincisi, güvenilir olmalıdır ki, her şeyin hakkını verebilsin ve verilmesini istesin. Üçüncüsü, işinin gerektirdiği yeterliliğe sahip olmalı ki, böylece işleri düzene koyabilsin ve onları akim bırakmasın. Dördüncüsü, yaptığı işe hakim olmalı ki, gelirlerin nereden elde edilip nasıl artırıldığını bilebilsin. Beşincisi, muamelelerinde merhametli olmalı ki, işlerinde zalimce ve ahmakça hareket etmesin.”* (Maverdi, 2014: 101).

Hazinedarın; emin, tedbirli, kalem işlerini bilen, ağırbaşlı, tecrübeli, doğru, dindar, hazine gelirlerini artıran, askerlerin ihtiyaç ve aylıkların zamanında ödeyen kimse seçilmelidir. Hazinedar, doğru, Allah korkusuna sahip, açgözlülük ve garezden uzak bir kimse olmalıdır. Devletin kendisine verdiği gelirler ile yetinip rüşvet ve menfaat sağlamaya yeltenmemelidir. Kamu hizmetinde güzel işler yapmaya gayret göstermeli ve hazine giderlerini azaltarak gelirlerini artırmak için çabalamalıdır (Sühreverdi, 1974:45; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 50-56).

2.2.9. Nedim

Sözlükte *“kadeh arkadaşı, dost”* manasına gelen nedim kelimesi şakacı kişiliği, bilgisi ve çeşitli yetenekleriyle hükümdara arkadaşlık eden kişilere verilen addır (Bozkurt, 2006: 509).

Nedim olan kimse güzel görünüşlü, yazıcılık bilen, şiir yazacak kadar şair veyahut şiirden anlayan ve şiir, hikâye, fıkra ezberi olmalıdır. Aynı zamanda tıp ve yıldız ilmini bilmeli, tabip ve müneccim geldiğinde birkaç kelimelerle hükümdara bu konuda bilgisi olduğunu göstermelidir. Nedimin saz gibi çalgı aleti çalmasına da bilerek yeri geldiğinde hükümdarı hoşnut etmelidir. Tavla ve satranç bilmeli fakat kumarbaz olmamalıdır. Nedim Kur'an okuyan, zahiri anlamını bilen ve tefsir dinlemiş olmalıdır. Eğer hükümdarın meclisinde bir söz açılırsa cevap verebilmelidir. Hükümdara geçmiş hükümdarların iyi işlerini övüp kötü işlerini de yerebilmesi için geçmiş hükümdarların hikayelerini okumuş olmalı ve birçok hükümdara da hizmet

etmiş olmalıdır. Nedim yürekli, kuvvetli ve cesur olmalıdır. Hükümdara bir saldırı olduğunda canını ve başını ortaya koymalıdır (İlyasoğlu Mercimek Ahmed, 1974: 91-94).

Nedim, hükümdarın can dostu ve yakın muhafızıdır. O kimse asil, erdemli, ketum, güleç, itikadı saf, kılık kıyafeti düzgün, kıssalardan ve mizahi meseleleri güzel bir şekilde aktarabilen, talim ve tahsili yüksek biri olmalıdır. Böyle kişiler nedim olmalıdır (Nizamü'l-Mülk, 2013 :123-124; Koçi Bey, 1972: 10).

Kınalızade Ali Çelebi'ye göre Nedim olacak kişinin hükümdara sevgisinin tam, dilde övgüsünün olması, ayıplarını örtmesi ve hizmetine özen göstermesi gerekir. Hükümdarın sırrını ifşa etmemeli, dilek ve emellerini elde etmek için ısrarcı olmamalı, görevini mal toplama vasıtası olarak görmemeli, takvalı ve ihtiyatlı davranmalıdır (Kınalızade Ali Çelebi, 2016: 471-475).

Ravendi Râhat'üs-Sudûr ve Âyet'üs-Sürûr adlı eserinde nedimin düşüncesiz iş yapmaktan kaçınması, söze kendisinin başlamaması, konuşulduğu zaman yüzünü konuşana çevirmesi, iyi dinlemesi gerektiğini belirtir. Nedim güzel yüzlü, iyi huylu, iyi ahlaklı, her türlü ilimden biraz bilen, okumuş, şiir bilen, nefesine hâkim olan, hükümdarlık adabını iyi bilen biri olmalıdır. Ayrıca Nedim olacak kişinin sahip olması gereken hasletler; yumuşak, soğukkanlı, kendini bilen, itaatkâr, sır saklayan, tatlı dilli, lüzum kadar konuşan, sükût sahibi olmaktır (Ravendi, 1999: 374-376).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHMED CEVDET PAŞA'NIN MA'RÛZÂT İSİMLİ ESERİNDE KAMU PERSONELİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümü; araştırmanın sorusu, amacı ve yöntemi, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama aracı, verilerin analizi başlıkları altında ele alınmıştır.

3.1.1. Araştırmanın Sorusu, Amacı ve Yöntemi

Nasihatnâme - siyasetnâme geleneğinde personele ilişkin yapılan değerlendirmelerin çok fazla dikkat çekmediği, oysa bu gibi eserlerin yönetimdeki hataları, eksiklikleri göstermeye çalıştığı ve yöneticilere fikir sunduğu bilindiğinden, Ma'rûzât'ta bu hususların nasıl ele alındığını araştırmak da en azından eserin kaleme alındığı dönemde personele ilişkin meseleleri, hususiyetleri, idari, mali ve siyasi uygulamaları bilmek, günümüz personel sisteminin zemininin anlaşılması bakımından önemli görünmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın sorusu; *“Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde kamu personelinin görünümü nasıldır?”* şeklindedir. Çalışmanın sorusu, araştırmanın temel amacını da oluşturmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacı; Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde dönemin kamu personelinin durumunu, nasıl ve ne şekilde ele alındığını ortaya çıkarmak ve modern personel sisteminin temelini atıldığı dönemdeki kamu personelinin durumunu değerlendirmektir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi görüşme, gözlem ve doküman inceleme/arşiv araştırması gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde algıların ve

olayların ortaya konulması için nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır. Nitel araştırma, sosyal olguları buldukları çevre içerisinde araştırıp ve anlayarak kuram oluşturmayı temel alan bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 41). Nitel araştırmanın en etkili tarafları; tümevarımsal yaklaşım sergilemesi, belirli durumlar ve kişilere odaklanması, sayılar yerine ifadeler üzerinden değerlendirme imkânı sağlaması ve araştırmacının olayların nasıl çalıştığını veya çalışmadığını ya da nasıl ortaya çıktığını anlamaya yardımcı olmasıdır. Bir başka yanı ise nitel araştırmanın araştırmacıya çalışma esnekliği sağlamasıdır (Güler vd, 2015: 45-46). Bu çalışmada nitel araştırma tercih edilmesinin nedeni; araştırmanın konusunu oluşturan Ma'rûzât'tın, Ahmed Cevdet Paşa'nın Tanzimat Dönemi'ni nasıl anladığı ve deneyimlediğini öznel bir bakış açısıyla eserde belirtmesi doğrultusunda kamu personeli açısından incelenmesi ve yorumlayıcı bir yaklaşımla genelleme amacı taşımadan tümevarımsal olarak değerlendirilmesidir. Çalışmada olay, kişi veya olguların miktar, ortalama, sayı gibi ölçülebilen özelliklerin ortaya çıkarılması amaçlanmadığından nicel araştırma kullanılmamıştır.

Çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi/arşiv araştırması yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analizidir. Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi tek başına kullanılabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189). Çalışmada doküman incelemesi yönteminin kullanılmasının nedeni; müellif Ahmed Cevdet Paşa ve Ma'rûzât adlı eserde geçen olay, olgu ve kişilerle gözlem ve görüşmenin mümkün olmamasıdır. Bu yüzden doküman incelemesi yöntemi ile yazılı materyaller taranarak ilgili veriler toplanmıştır.

Elde edilen verilerin analizi ise metin analizi yöntemiyle yapılmıştır. Metin analizi, farklı metinler üzerinde detaylı incelemeler yapılarak problemlerin çözülmesi işlemidir. Bu yöntem ile araştırmacı betimleme ve tematik analizin yanında kendi yorumlarını da kullanarak verileri analiz eder (Baltacı, 2019: 377). Bu çalışmada metin analizi yönteminin tercih edilmesinin nedeni; söz konusu eserdeki kamu personeli hakkındaki durumlar ile literatür taramasıyla yazılı belgelerden elde edilen benzer

verilerin kavramlar ve temalar çerçevesinde anlamlı bir biçimde bir araya getirmek ve yorumlamaktır.

3.1.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Evren, araştırılan konuyu oluşturan unsurların bütününe meydana getiren yapıdır. Araştırmanın sonuçlarının genellendiği gerçek ya da gerçek dışı elemanların tümüdür. Örneklem ise *“bir araştırmada evrenden seçilen ve seçildiği evreni yeterli düzeyde temsil etmesi amaçlanan bir grup birimdir. Başka bir ifadeyle; evrenden, evreni temsil edecek nitelik ve nicelikte seçip alınan olgular, nesnelere ve bireylerdir”* (Gül ve Özen, 2007: 395; Koç Başaran, 2017: 482). Bu kapsamda; araştırmanın evrenini nasihatnâmeler, örneklemini ise evren içinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan benzeşik (homojen) örnekleme yöntemiyle seçilen Ahmed Cevdet Paşa'nın beş cüzdandan oluşan Ma'rûzât adlı eseridir. Maxwell amaçlı örnekleme yöntemini *“başka hiçbir yöntemle elde edilemeyecek önemli bilgilerin sağlanması için belirli ortamlar, kişiler ya da olaylar seçilmesidir”* diyerek tanımlar (Maxwell, 1997: 87). Benzeşik örnekleme yönteminde ise örneklem, evrende yer alan araştırmanın problemiyle ilgili olarak benzeşik bir alt grubu ya da oldukça özelleşmiş bir durumu içermesi durumudur (Baltacı, 2018: 250). Bu çalışmada nasihatnâme türü eserler içinden Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât adlı eserinin seçilip kamu personeli hakkında araştırma yapılmasının iki nedeni vardır. Birincisi Ahmed Cevdet Paşa'nın modern devlet yapılanmasının köklü değişiklik evresini teşkil eden Tanzimat Döneminin önde gelen devlet adamı, tarihçi, hukukçu, alim ve eğitimci olmasıdır. İkincisi ise Ma'rûzât adlı eserde Tanzimat Dönemi kamu personelinin durumlarını anlatması ve eseri padişaha arz etmesidir. Modern devlet teşkilatı ve kamu personel rejiminin oluşturulmaya başlandığı Tanzimat Dönemindeki kamu personeli durumunun tespiti, devletin kamu hizmetlerini sağlamadaki aracından biri olan kamu personelinin davranışlarının değerlendirilmesi açısından önemlidir.

3.1.3. Veri Toplama Aracı

“Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde kamu personeli: nitel bir araştırma” isimli bu çalışmada Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde nitel

araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi tekniği ile veriler temin edilmiştir. Söz konusu eseri ana kaynak olarak Yusuf Halaçoğlu tarafından orijinal metniyle hazırlanan Çağrı Yayınları tarafından çıkarılan İstanbul 1980 baskısı kullanılmıştır. Aynı zamanda yine Yusuf Halaçoğlu'nun günümüz Türkçesiyle ve metne sadık kalarak sadeleştirdiğini beyan ettiği ve adını “Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Ma’rûzât)” verdiği Babiali Kültür Yayıncılığı tarafından çıkarılan İstanbul 2017 baskısından da istifade edilmiştir. Bu kitaptan ikinci bir kaynak olarak yararlanılmasının nedeni günümüz Türkçesi olması ve eserin anlaşılabilirliğini artırarak hatalı değerlendirmeleri önlemektir. Bu kaynaklarda, doküman incelemesi yöntemiyle kamu personeli ile alakalı Ahmet Cevdet Paşa'nın ileri sürdüğü görüş, fikir ve değerlendirmeler, vakalar toplanarak incelemeye tabi tutulmuştur.

Ayrıca Ma'rûzât isimli eserde kamu personeli ile alakalı elde edilen verileri değerlendirmek amacıyla arşiv araştırması ve literatür taraması yapılmıştır. Araştırmada ilgili dokümanlar incelenmiş ve ilgili döneme ait tarihsel veri de elde edilmiştir.

3.1.4. Verilerin Analizi

Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde kamu personeli ile alakalı verileri analiz edebilmek için içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Özden ve Durdu, Merriam-Webster'a göre içerik analizi tanımının “*yayınlanmış bir materyalin bir bölümününün açık veya örtük içeriğinin, anlamını ve olası etkilerini ortaya çıkarmak maksadıyla, anahtar sembollerinin ve temalarının sınıflandırılması, tablolaştırılması ve değerlendirilmesi yoluyla analiz edilmesidir*” şekline olduğunu belirtir. Weber, “*İçerik analizi, metinden çıkarılan geçerli yorumların bir dizi işlem sonucu ortaya konulduğu bir araştırma tekniğidir. Bu yorumlar, mesajın göndereni, mesajın kendisi ve mesajın alıcısı hakkındadır*” olarak tanımlarken Schereier ise nitel içerik analizi tanımını “*Nitel içerik analizi nitel verinin anlamının sistematik bir şekilde tasvir edilmesi için kullanılan bir metottur*” diyerek ifade etmektedir. İçerik analizi yönteminin temel amacı toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ulaşmaktır. Bu analiz ile belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde birbirine benzeyen verileri bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayacağı bir biçimde düzenleyerek

yorumlamaktır (Özden ve Durdu, 2016: 128; Weber: 1989: 5; Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242).

İçerik analizi tekniği; verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde dört aşamadan oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 243). Bu çalışmada da ilk aşamada belirlenen tarama ve seçim ölçütlerine göre veri anlamlı bölümlere ayrılarak bu bölümlere göre açık kodlamalar yapılmış ve ikinci aşamada kodlamaların belirli kategorilere ayırabilmek için çeşitli temalar oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada veriler düzenlenmiş, tanımlanmış ve son olarak elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Böylece Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde kamu personeli ile alakalı veriler analiz edildiğinde yirmi dört adet kategori tespit edilmiştir. Bu verilerin kodlamaları yapılarak üç ana tema belirlenmiştir. Bunlar; “idari yönden kamu personelinin durumu, siyasi yönden kamu personelinin durumu ve mali yönden kamu personelinin durumu” şeklinde tertip edilmiştir. İdari yönden kamu personeli için on bir hususiyet, siyasi yönden kamu personeli için sekiz hususiyet ve mali yönden kamu personeli için ise beş hususiyet tespit edilmiştir. Tespit edilen kamu personeli ile alakalı hususiyetler, kategori olarak isimlendirilmiş ve ikincil kodlamalar ile teşekkül ettirilmişlerdir. Daha sonra bu kategoriler, ilgili temalar başlığı altında ayrıntılı incelenerek literatür bulgusu haline getirilmiş, bulgular farklı kaynaklarla desteklenmiş, tartışmalar literatüre katkı yapacak ve literatürde bu bulgular yer alacak şekilde üretilmiştir. Bu anlamda her biri için gerek literatürde gerekse anlam bilimsel olarak sözlüklerde verilen karşılıklar mümkün olduğunca keşfedilmeye, bulunup ortaya konuşmaya çalışılmıştır. Gerek kategoriler gerekse temaların oluşturulmasında, veri tamamen serbest bırakılmış ve önceden kategori veya tema önerilmesi cihetine gidilmemiştir.

Uygulanan içerik analizine göre oluşturulan üç tema ve bunların öncülü olan ikinci ve birinci kodlara ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1 : İdari Yönden Kamu Personelinin Durumu Örnek Kod Tablosu

Birinci Aşama Ma'rûzât'ta Verilen Bilgi	İkinci Aşama Kodlamalar	Üçüncü Aşama Temalar
Turûk-1 <u>seyfiyye, ilmiyye ve kalemiyye</u> ricâli liyâkat ve kifayetçe yekdiğeriyle mütenâsib olarak umûr-1 devleti idâre edegelmiş oldukları hâlde, kavânin ve nizâmât-1 devlete inhilâl gelerek her şey çığırından çıktığı cihetle, Yeniçeriler gem olmaz ve harekât-1 isyâniyyeden hâli kalmaz oldular (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 3).	Sınıflandırma	İdari Yönden Kamu Personelinin Durumu
<u>Günümüz Türkçesi</u> Osmanlılarda askeriye, ilmiye ve mülkiyeye mensup memurlar, liyakat ve yeterlilikte birbirleriyle eşit şekilde devlet işlerinde hizmette bulunmuş olageldikleri halde, devletin nizam ve kanunlarındaki çözülme sebebiyle, Yeniçeriler başa çıkılmaz biçimde isyan hareketlerinden bulundular (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 18-19).		

Tablo 2 : Siyasi Yönden Kamu Personelinin Durumu Örnek Kod Tablosu

Birinci Aşama Ma'rûzât'ta Verilen Bilgi	İkinci Aşama Kodlamalar	Üçüncü Aşama Temalar
Reşid Paşa devlete pek çok âdemler yetiştirdi. <u>Âlî Paşa ise, “âdem yetiştirmek şöyle dursun, yetişecek âdemlerin yollarını uruyor”</u> deyü beyne'n-nâs mat'ûn idi (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 1).	Kayırmacılık	Siyasi Yönden Kamu Personelinin Durumu

<u>Günümüz Türkçesi</u>		
Reşid Paşa devlete pek çok adam yetiştirdi. Âlî Paşa için ise “adam yetiştirmek bir yana, yetişecek olanlara da engel oluyor” diye halk arasında söylentiler çıkmıştı (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 17).		

Tablo 3 : Mali Yönden Kamu Personelinin Durumu Örnek Kod Tablosu

Birinci Aşama Ma'rûzât'ta Verilen Bilgi	İkinci Aşama Kodlamalar	Üçüncü Aşama Temalar
Sonraları iş, hâl-i tabî'isinden çıkup isrâf u sefâhat pek ifrat derecesine varmış ve mesârif-i harbiyye için bir kerre istikrâz olduğu gibi, <u>istikraza alışılarak andan sonra mesârif-i rûz-merre için dahi istikrâz edilir olmuştur</u> (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 7).	Borçlanma	Mali Yönden Kamu Personelinin Durumu
<u>Günümüz Türkçesi</u>		
Sonraları iş tabii halinden çıkıp israf ve safahat alabildiğine artarak, ordunun masrafları için de borç alınmak durumunda kaldığı gibi, borç almaya alışıldığından, günlük harcamalar için de borçlanmaya başlanmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 23).		

3.2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA

Bu kısımda çalışmanın ana kaynağı olan Ma'rûzât isimli eserin müellifi Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı hakkında bilgi verilmiş akabinde yazmış olduğu eserler kategorize edilmiş şekliyle sunulmuştur.

Sonrasında ise Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eseri hakkında bilgi verilerek eser idari, siyasi ve mali yönüyle kamu personelinin durumu incelenmiştir.

3.2.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti içerisine yetişmiş en önemli devlet adamlarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa, 1823 yılında bugünkü Bulgaristan sınırlarında olan Lofça Kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Lofça kasabasının ileri gelenlerinden ve meclis azası Hacı İsmail Ağa, annesi yine Lofçalı Topuzoğlu ailesinden Ayşe Sümbül Hanım'dır. Dedesi Prut Savaşı'na (1711) katıldıktan sonra Lofça'ya yerleşen ve zamanla Lofça'nın eşrafı arasına giren Yularkıranogulları adıyla nam salan Kırkkiliselî (Kırklareli) Yularkıran Ahmed Ağa'dır. Küçük yaşta dedesi Hacı Ali Efendi'nin teşviki ve desteği ile Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça, sarf, nahiv, beyan, belagat ve mantık gibi medrese dersleri alarak başlamış ve akabinde kadı nâibi Hacı Eşref Efendi ve müftü Hafız Mehmed Efendi'den çeşitli dersler almıştır. Bir süre Müftünün yanında Müsevvidilik görevi de yapmıştır. Lofça'da ilkokula gitmiş ve burada özel dersler almıştır. Asıl ismi Ahmed olup Cevdet ismini kendisine 1843 yılında İstanbul'da eğitim gördüğü sırada şair Süleyman Fehim Efendi vermiştir (Cevdet Paşa, 1991: 3; Fatma Aliye, 1995: 21; Halaçoğlu, 1985:1; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 443; Keskiöglü, 1966: 221).

Ahmed yüksek ilim tahsili görmek amacıyla 1839 yılı başında 16 yaşındayken dedesi Hacı Ali Efendi tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'a geldiğinde Çarşamba Pazarı'ndaki Papazoğlu Medresesi'nde bir hücreye yerleşmiş, Fatih Cami-i Şerifi'nde derslere katılmıştır. İstanbul'a geldikten birkaç ay sonra padişah Sultan Mahmut vefat ederek yerine Sultan Abdülmecid geçmiştir. İstanbul'da dönemin kıymetli alim ve hocalarından Hafız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmet Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şakir Efendi' den dersler almıştır. Bu dönemde Arapça, Farsça, Fıkıh, Hadis, Tefsir, Mantık, Kelam, Usul-i Fıkıh, Usul-i Hadis gibi dini ilimleri, Miralay Nuri Bey ve Müneccimbaşı Osman Sabit Efendi'den hesap, cebir, hendese gibi pozitif ilimleri öğrenmiştir. Çarşamba'daki Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi Mehmed Murad Efendi'den Mesnevi'yi okuyarak Farsça bilgisini arttırmış ve mesnevîhanlık icâzeti almış, Süleyman Fehim Efendi'den de Şevket ve

Örfî divanlarını okumuş, Kuşadalı İbrahim Efendi'nin sohbetlerine de katılarak tasavvuf bilgisini iletmiştir. Kendi beyanına göre Arapça ve Farsçayı okuyup yazacak şekilde, Fransızca ve Bulgarca'yı anlayabilecek ölçüde öğrenmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 4; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 443; Keskiöglü, 1966: 221; Fatma Aliye, 1995: 24-41).

Ahmed Cevdet varlıklı bir aileden geldiği için geçim sıkıntısı çekmemiş, bu nedenle vaktini ilim tahsil edebilmek için harcamıştır. Gerek medreselerin tatil günlerinde gerekse diğer talebelerin gelir elde edebilmek için taşraya gittikleri üç aylarda kendisi İstanbul'da kalarak ilim tahsiline gayret etmiştir (Fatma Aliye, 1995: 24-26). Dolayısıyla devrin ileri gelen ilim ve fikir adamı olarak yetişmesinde kendi çabalarının etkisi olmuştur. Nitekim bu durumu Tezakir'de "*Sair vakitler hep İstanbul'da kalıp gece gündüz tahsil-i ulûm ile meşgul olarak eyyâm-ı ta'tilde eyyâm-ı tahsilden ziyade kesb-i malumat eylerdim. Bu cihetle sair talebenin on senede tahsil edemediği ulûm u fînûnu beş-altı sene zarfında ikmal eyledim.*" diyerek bayram günleri hariç tatil günlerinde bile ilim tahsil ettiğini belirtmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 7).

Tahsil hayatından sonra ilk memuriyetine Ocak 1844'te 23 yaşındayken Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi Kazası kadılığı ile girmiştir. 29 Haziran 1845 tarihinde İstanbul müderrisliği ruûsunu almıştır. Sadrazam Reşid Paşa, tasarladığı kanunları ve nizamları hazırlamak için gerekli dini bilgileri almak için Meşihattan (Şeyhülislâmlık) uyanık ve açık fikirli, aydın bir din adamı istemiştir. Meşihat ise Ahmed Cevdet Efendi'yi görevlendirmiş, böylece Reşid Paşa kendisini yakından tanıyarak çocuklarına ders verdirmeye başlamış ve kendisini de takdir etmiştir. Ahmed Cevdet Efendi'nin Reşid Paşa ile tanışması idari ve siyasi hayatında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu sayede Âlî ve Fuad Paşalar ile tanışmıştır. 1848'de Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Ahmed Cevdet Efendi'yi Bükreş'te bulunan Keçecizâde Fuad Paşa yanına göndermiştir. 10 Nisan 1849'da "*hareket-i hâriç*" rütbesini almıştır. 14 Ağustos 1850 tarihinde Meclis-i Maarif-i Umumiye azalığı ve Dar'ülmuallimin Müdürlüğüne tayin olunmuştur. Fuad Paşa Bükreş'teki görevinden döndüğünde onla beraber Bursa'ya gitmiş ve onunla birlikte Kavaid-i Osmaniyye adlı kitabı ve Şirket-i Hayriyye'nin kuruluş nizamnamesini hazırlamıştır. 1851'de Encümen-i Daniş

üyeliğine seçilmiştir. Yeniden kaleme aldığı Kavaid-i Osmaniyye'yi encümenin ilk eseri olarak Sultan Abdülmecid'e takdim etmesinin üzerine derecesi "*hareket-i altmışlı*" ya yükseltilmiştir. Mısır Valisi Abbas Paşa ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çocukları arasında miras ihtilafını halletmek üzere Kâhire'ye gönderilen Fuad Paşa'ya ulemadan bir zâtin refakati icab edince Ahmed Cevdet Efendi uygun görülmüş ve 1852'de Mısır'a gönderilmiştir. Ekim 1853 tarihli bir mazbata ile 1774-1826 devresi Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilmiştir. 1854'te evvelce yazmakta olduğu Tarih-i Cevdet adlı eserinin ilk üç cildini tamamlayıp padişaha sunmuştur. Bunun üzerine kendisine "*müsile-i Süleymaniyye*" derecesi verilmiştir. Şubat 1855'te vak'anüvis olarak tayin edilmiş, 1856 da Meclis-i Ali-i Tanzimat azalığına ve ilaveten Arazı komisyonu riyasetine tayin edilmiştir. Bu komisyonda Arazı Kanunnamesi, Tapu Nizamnamesi, Talimat-ı Muvakkate ve Tarifnamesi hazırlanmıştır. Bu görevi esnasında hem tarih kitabının diğer ciltlerini yazarken hem de dönemin siyasi olaylarını anlatan Tezakir-i Cevdet'i kaleme almıştır. Vak'anüvislik görevini 1865 yılına kadar sürdürmüştür (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444; Acuner, 1994: 27; Keskiöglü, 1966: 221-222; Halaçoğlu, 1985: 2; Cevdet Paşa, 1991: 18-59).

Devlet memurluğundan yükselmesinin yanında ilmi alanda da yükselerek 9 Ocak 1856 tarihinde Mevleviyet derecesindeki Galata kadılığı, 9 Aralık 1856'da Mekke-i Mükerrreme kadılığına getirilmiş ve 21 Ocak 1861 tarihinde İstanbul kadılığı Payesini almıştır. 1857'de Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa ile Rumeli bölgesini teftişe gitmiştir. 1861'de İşkodra'ya düzeni sağlama ve ıslahat yapmak için gönderilmiştir. 24 Haziran 1863'te ise Anadolu Kazaskerliği Payesini almıştır. Aynı yıl Bosna vilâyetinin teftişi ile görevlendirilmiş ve bir buçuk yıl içerisinde Bosna'da lâzım gelen ıslâhatı muvaffakiyetle yerine getirmiştir. 1864 yılında Kozan'a ıslahat yapmak için gönderilmiştir. Fırka-i Islâhiyye'yi oluşturup Cebelibereket, Çukurova ve Kozan dağlarını dolaşmış, altı ay içinde gerekli ıslahatı yapmıştır. Ancak onun bu başarıları bazı kesimler tarafından hazmedilmemiş; hatta şeyhülişlâmlığa getirilecekken ilmiye sınıfından mülkiyeye nakline karar çıkarılmıştır ve 13 Ocak 1866'da kazaskerlik pâyesi vezârete çevrilmiştir. "*Efendi*" likten alınıp "*Paşa*" lığa geçirilmesi şeklindeki bu sınıf değişikliğinin onu gücendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim memurların hal tercümelerinin kaydedildiği Sicill-i Ahvâl'de kendisine yapılan bu haksızlık karşısında duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. 13 Ocak 1866 tarihinde kazaskerlik kurumu vezarete

dönüştürülerek Halep, Adana eyaletleriyle Kozan, Maraş, Urfa, Zur sancaklarından kurulan Halep valiliği görevine getirilmiş ve orada iki sene boyunca idari teşkilatı kurmak ve ıslahat yapmakla meşgul olmuştur. 1867 yılında Şuray-ı Devlet ile yeni oluşturulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin başkanlığına getirilmiş ve kurumun Nazaret'e dönüştürülmesi sonucu Adliye Nazırı olmuştur. Bâbîâlî'de oluşturulan Mecelle-i Ahkâm-ı Aliye Cemiyeti'nin başkanlığına getirilerek medeni kanun olan Mecelle'nin dört kitabını iki yıl içinde hazırlamıştır. 1870 yılında beşinci kitabı hazırlanırken görevinden alınarak Bursa valiliğine tayin edilmiştir. Ancak bir zaman sonra tekrar cemiyetin başkanlığına getirilmiştir. Sekizinci Kitabı hazırlanırken Maraş Valiliğine tayin edilmiş, fakat 18 gün sonra tekrar eski görevine geri getirilmiştir. 1873 yılında Şuray-ı Devlet azalığına daha sonra da Evkaf Nazırlığına getirilmiştir. Aynı yıl Maarif Nazırlığına getirilmiştir. Bu görevindeyken eğitim alanında reformlar yapmıştır. Bu kapsamda ilkokullardan yüksek okullara kadar her seviyede ders programları yapılmış, yeni bir elifbâ cüzü hazırlanarak bastırılmıştır. Nuruosmaniye Camii avlusunda modern usullere göre "ibtidâiyye" adıyla bir ilkokul açılmıştır. Dârümuallimîn teşkilâtı sıbyan, rüşdiye ve idâdî olmak üzere üç dereceye ayrılarak yeniden düzenlenmiştir. Ahmed Cevdet Paşa bu dönemde Kavâid-i Türkiyye, Mi'yâr-ı Sedâd ve Âdâb-ı Sedâd adını taşıyan üç okul kitabı yazmıştır. Ayrıca Kısas-ı Enbiyâ adlı eserinin bir kısmını bu dönemde kaleme almıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444; Keskiöglü, 1966: 223-224).

1874'te Şura-yı Devlet başkan vekilliğine, 2 Kasım 1874'te Yanya valiliğine, 1875'te de ikinci kez Ma'arif nazırlığına ve sonra da Adliye nazırlığına getirilmiştir. 1876'da Rumeli teftişine memur olarak Edirne, Filbe ve Sofyaya gitmiştir. Aynı yıl Suriye Valiliğine atanmış ancak bu görevden alınarak üçüncü defa Maarif Nâzırlığına getirilmiştir. Daha sonra Adliye Nâzırlığına getirilen Ahmed Cevdet Paşa, bu dönemde Mecelleyi tamamlamıştır. 1877'de Dâhiliye Nâzırı olmuş ve Nâzırlığı sırasında mülkiye memurlarının hal tercümelerinin kaydedildiği Sicill-i Ahvâl Defteri'ni tanzim ettirmiştir. Aynı yıl Evkaf Nazırlığına naklen tayin edilmiştir. 1878'de ise ikinci defa Suriye valiliğine atanmış, aynı yıl Ticaret ve Ziraat Nâzırı olmuştur. Haziran 1879'da Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sadâretten istifası üzerine on gün müddetle sadrazamlığı vekâleten yürütmüş ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ya başkanlık yapmıştır. Daha sonra Adliye Nazırlığına getirilmiştir. 30 Kasım 1882 tarihinde, Adliye Nâzırlığından

ayrılarak üç buçuk yıl resmi görev almamış ve Tarih-i Cevdet adlı eserini bu dönemde tamamlamıştır. 11 Haziran 1886 tarihinde tekrar Adliye Nâzırlığına getirilmişse de bir süre sonra görevinden ayrılmıştır. 1890'da II. Abdülhamit tarafından, Meclis-i Vükela üyeliğine getirilmiştir. Bundan sonraki dönemde resmi bir görev almayarak ilmi çalışmalarına yönelmiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444-445; Keskiöglü, 1979: 225; Halaçoğlu, 1985: 4-6).

Ahmed Cevdet Paşa, 1856 yılında Rabia Adviye Hanım ile evlenmiş ve Ali Sedad, Fatma Aliye ve Emine Semiyye adında üç çocukları olmuştur. Paşanın oğlu Ali Sedat Bey, yazdığı mantık kitapları ile tanınmış, Kızı Fatma Aliye Hanım ilk Türk kadın romancı olarak edebiyat tarihine geçmiş ve diğer kızı Emine Semiyye ise İstanbul'da öğretmenlik, Selanik'te öğretim müfettişliği yapmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde görev alarak siyasi faaliyette bulunmuştur (Candan, 2012: 22).

Ahmed Cevdet Paşa, 26 Mayıs 1895'te İstanbul Bebek semtindeki yalısında vefat etmiş ve Fatih Camii haziresine defnedilmiştir (Yıldırım, 1994: 39).

3.2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Eserleri

Büyük bir devlet adamı olduğu kadar tarihçi, hukukçu, alim, edip ve eğitimci olan Ahmed Cevdet Paşa, doğduğu 1823 yılından öldüğü 1895 yılına kadarki 72 yıllık sürede tarih, hukuk, şiir, edebiyat, dil bilgisi, din, felsefe, eğitim, sosyoloji olmak üzere birçok alanda eser vermiştir. Verdiği eserleri alanlarına göre tasnif edilmiş hali aşağıda sunulmuştur (Yazan, 1997:10; Keskiöglü, 1966: 221-225; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445; Bahadır, 2019: 31; Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 45-47).

3.2.2.1. Tarih Alanındaki Eserleri

Tarih-i Cevdet, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar olan dönemde geçen olayları sebep-sonuç ilişkileri içinde anlattığı on iki ciltlik eseridir. Ayrıca eserde Avrupa tarihine de ciddi yer ayrılmıştır. Eserin kaynakları arasında vak'anüvis tarihleri, sefâretnâmeler, özel tarihler, arşiv kayıtları, resmî tezkireler ve kendi hâtıraları bulunmakta olup akıcı bir

dil ile yazılmıştır. Otuz yılda tamamlanan eserin çeşitli tertip ve baskıları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ilk üç cildi 1854-1857'de basılmış ve 1884'te tamamlanmıştır. İkincisi, Cevdet Paşa'nın bazı ekler ve düzeltmeler yapmak suretiyle Matbaa-i Osmâniyye'de 1891'de yapılan baskısıdır ki buna "*tertîb-i cedîd*" adı verilmiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448; Kütükoğlu, 2012: 460).

Tezâkir-i Cevdet diğer adıyla Tezâkir, Ahmed Cevdet Paşa'nın bizzat görüp işittiği veya karıştığı olaylara, içyüzünü bildiği meseleleri, zamanındaki devlet adamlarının davranışlarını kaleme aldığı ve kendisinden sonraki vak'anüvis olan Ahmed Lutfi Efendi'ye tezkireler halinde gönderdiği toplamda kırk tezkire olan eseridir. Bu nedenden dolayı da esere Tezâkir-i Cevdet denilmiştir. Bu eser bir hatırat niteliği taşımakta olup Ahmed Cevdet Paşa ilk tezkiresinde öncesi vak'anüvislerin halleri hakkında; sonraki dört tezkiresinde ise Ahmed Lutfi Efendi'ye gönderdiği bazı vesikalar hakkında bilgi vermiştir. Altı ile otuz dokuzuncu tezkirelerde ise Cevdet Paşa'nın bizzat şahit olduğu Tanzimat Döneminin birtakım olayları ile bu dönemin siyasî, sosyal ve ahlâkî durumu yer almıştır. Son tezkiresini otobiyografisinden oluşturmuştur. Yeni harflerle yayımlanması Mehmet Cavit Baysun tarafından dört cilt halinde yapılmış olup 1-12. tezkireler 1. kitap (1953), 13-20. tezkireler 2. kitap (1960), 21-39. tezkireler 3. kitap (1963) ve 40. tezkire 4. kitap (1967) olmak üzere toplam dört kitap halinde Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Eserin 1986'da yine Türk Tarih Kurumu tarafından aynı tertip üzere ikinci baskısı da yapılmıştır. Tezâkir-i Cevdet'in Cevdet Paşa'nın el yazısıyla olan müsveddeleri yirmi bir defter halinde İBB Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448; Cevdet Paşa, 1953: IX).

Ma'rûzât, Paşa'nın tarih alanında yazdığı eserlerden biridir ve sade bir dil kullanılarak kaleme alınmıştır. 1839-1876 yılları arasını kapsayan hadiseleri sözlü olarak emreden Sultan II. Abdülhamid'e arz edildiğinden Ma'rûzât adını almıştır. Eser daha çok müellifin Tezâkir adlı eserine dayanmakta ve cüzdan denilen 5 kısımdan oluşmaktadır. Anı niteliği taşıyan eser, mevcut olmayan birinci cüzdanında, Tanzimat'tan Abdülmecid'in saltanatının sonlarına kadar olan dönemi (1839-1856); ikinci cüzdanında 1856 yılından Abdülaziz'in ilk dönemlerine kadar olan kısmı (1862); üçüncü cüzdanında 1862'de Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatinden 1864

yılında Fırka-i Islahiyye'nin İskenderun'a çıkışına kadar olan dönemi; dördüncü cüzdanında 1864'ten 1866 yılına kadar olan hadiseleri; beşinci cüzdanında ise 1866 Halep Zaptiyesi'nin kuruluşundan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk dönemlerine kadar olan (1876) olaylar aktarılmıştır. Eser yeni harflerle tam bir metin olarak Yusuf Halaçoğlu tarafından 1980 tarihinde yayımlanmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448-449; Arıkan, 1985: 1586; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 12-13).

Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ, Hz. Âdem 'den Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberlerin kıssaları, Hz. Peygamber'in hayatı, ilk dört halîfe dönemini, Emevî ve Abbâsî halifelerini ve nihayet Osmanlı Devleti'nin 1439 yılına kadar olan dönemini konu alan bu eseri Ahmed Cevdet Paşa ömrünün sonuna doğru yazmıştır. Kısas-ı Enbiya, yani Peygamberler Kıssaları adlı eser sade bir dille kaleme alınmıştır. Tamamı on iki cüz olan eserin ilk altı cüz'ünü Cevdet Paşa 1890'da neşretmiş, kalan altı cüz ise Fatma Aliye tarafından 1915'te yayımlanmıştır. 1976-1977 yıllarında iki cilt halinde lâtin harflerine aktarılarak neşredilen eser, daha önce 1972'de Mâhir İz tarafından sadeleştirilerek yayına hazırlanmıştır. Ayrıca Kazan Türkçesine çevrilerek iki defa basılmıştır (Yıldırım, 1994: 72-73; Ahmet Cevdet, 1985: V-VI).

Kırım ve Kafkas Tarihçesi, Halim Giray'ın Kırım hanlarının biyografilerine yer verdiği eseri Gülbün-i Hânân'ından istifade ederek kaleme alınan ve iki bölümden oluşan eseridir. İlk bölüm de Cevdet Paşa Kırım hanlarının biyografileri ile dönemin Kırım tarihini kaleme alırken, ikinci bölümde ise Kafkasya'nın tarihi coğrafyasından ve bölgedeki toplulukların etnografyası hakkında bilgiler vermiştir. Kitap, İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in isteği üzerine Paris Konferansı'nın toplanmasından önce yazılıp Mustafa Reşid Paşa'ya sunulmuştur. Reşid Paşa eseri Fransızca'ya çevirterek Canning'e vermiştir. Eser, Yeni Mecmua'nın 49. sayısında neşredilmiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449; Ölmezoğlu, 2002: 106).

Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn, İbn Haldûn'un el-İber adlı Arapça eserinin Mukaddime diye tanınan I. cildine ait altıncı faslın tercümesi olan eserde, tarih felsefesinden, tarihin faydalarından ve tarihçilik mesleğinden bahsedilmiştir. Mukaddimenin tercümesine ilk olarak I. Mahmud devri şeyhülislâmlarından Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi başlamış ve beş faslını tercüme etmiş, son bölümü ise Cevdet

Paşa tamamlamıştır. Eser, iki cildi Pîrîzâde'ye, son cildi Cevdet Paşa'ya ait olmak üzere üç cilt halinde basılmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449).

3.2.2.2. Hukuk Alanındaki Eserleri

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Başkanlığını Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı bir heyet tarafından 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanunları teşkil etmektedir. Bütün İslâm devletleri içinde İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk kanunname olup sadece Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanmıştır. Mecelle bir mukaddime ve on altı kitap içinde 1851 maddeden oluşturulmuş olup her bölümün girişinde o bölümle ilgili tanımlara yer verilmiş ve 1851 maddenin yaklaşık 200 kadarı bu tanımlardan oluşmuştur. Mecelle dönemine göre sade bir dil ve basit bir üslûp ile yazılmıştır. Mecelle, Mısır ve Arap yarımadası hariç bütün Osmanlı mahkemelerinde yürürlükte kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise 1926 yılında yürürlükten kaldırılıncaya kadar uygulanmıştır. Mecelle bugünkü Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan, İsrail ve Filistin'de uygulanmış, Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra da bu ülkelerde bir süre daha yürürlükte kalmıştır. Ali Hikmet Berki Mecelle'yi bazı açıklamalar ekleyerek yeni harflerle bastırmıştır (Aydın, 2003: 231-235; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448).

Düstur, adli kitap Tanzimat Döneminde hazırlanmış ve kabul edilmiş olan kanun ve nizamnâmeleri bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Kanunların derlenip toplanarak düstur adı ile yayımlanması bugün dahi devam etmektedir (Keskioğlu, 1966: 227; Aydın, 1994:48).

Eser-i Ahd-i Hamîdi, dönemin ilkokulları için kaleme alınan, çocukların seviyesine uygun sade bir dille yazılmış bir ilmihal kitabıdır (Acuner, 1994: 48).

İcâr-ı Akar Nizamnâmesi, Ahmed Cevdet Paşa'nın el yazısı ile yazılan ve iş yerlerinin kiralanması ile ilgili hükümleri barındıran bir nizamnamedir. El yazı nüshası İnkılâp Müzesi'nde bulunmaktadır (Yılmaz, 2013: 27).

Risâletü'l-Vefâ, Ahmed Cevdet Paşa'nın Yanya'da vali iken Mecelle çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla bizzat kendisi tarafından kaleme alınan ve satıcı ile alıcı haklarını düzenleyen eseridir. Yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Veliyyüddin Efendi bölümünde bulunmaktadır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448; Çeker, 2008: 260).

Şerh-i Kitâbu'l-Emânât, Mecelle'nin emanetler hakkındaki hükümlerinin açıklandığı eserdir. Halaçoğlu ve Aydın eserin Ahmed Cevdet Paşa'ya değil İkdâm gazetesi sahibi Ahmed Cevdet'e ait olduğunu ifade etmektedir. (Yıldırım, 1994: 74; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448).

3.2.2.3. Eğitim Alanındaki Eserleri

Miyâr-ı Sedad, Ahmed Cevdet Paşa'nın geleneksel tarzda yazdığı ilk Türkçe mantık kitabıdır. Eser geleneksel mantık kitaplarındaki dizilişe uygun olarak mukaddime ile “*tasavvurât*” ve “*tasdikât*” kısımlarının yer aldığı iki ana bölümden oluşturulmuştur. Durusoy'a göre “*Mukaddimede mânalı lafızlar konusu incelenmekte, bilginin tasavvur ve tasdik diye ikiye ayrıldığı belirtilerek mantığın konusu ve amacı bakımından tanımı üzerinde durulmaktadır. İki kısımdan (bab) meydana gelen tasavvurât bölümünün ilk kısmında tasavvurların ilkeleri olan beş küllî, ikinci kısmında tarif konusu ele alınmaktadır. İkinci bölüm dört kısım olup burada sırasıyla mutlak önermeler (kazâyâ-yı mutlaka), kıyas şekilleri (suver-i akyise), modal önermeler (müveccihât) ve tasdik türleri (mevâdd-ı kıyâs) işlenmektedir. Eserin sonunda geleneğe uyularak beş sanat konusu incelenmektedir.*” Mi'yâr-ı Sedâd'ın iç kapağında eserin yazılış amacının ibtidâî mekteplerinde okutulmak için olduğu ancak büyük yazılan kısımlarının rüşdiye mekteplerinde de metin olarak okutulabileceği yazılmıştır. Eseri Kudret Büyükcoşkun Latin harfleriyle yayımlamıştır (Durusoy, 2005: 201-202).

Âdâb-ı Sedât Fî İlmi'l-Âdâb, Münazara usul ve esaslarını anlatan Mi'yâr-ı Sedâd isimli eserinin bir eki olan 56 sayfalık bir risaledir. İbtidâiyye mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanmış olup 1877'de ilk olarak on beş bin nüsha basılmıştır (Yılmaz, 2013: 31).

Ma'lûmât-ı Nâfia, rüşdiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmak için yazılmış bir eserdir. Eserde kâinatın yaratılışı, peygamberlerin hayatı, dünyadaki insanların dinlere göre dağılımı ve dört halife ile dört mezhep imamı hakkında bilgiler bulunmaktadır. İlk defa 1862 yılında yayımlanan eser, latin harfleriyle “*Faideli Bilgiler*” adı ile 1989 yılında yeniden yayımlanmıştır (Yılmaz, 2013: 29-30).

Mecmuâ-i Âliye, Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'a okuttuğu hikmet, felsefe, ilm-i ruh, matematik, geometri, astronomi ve çeşitli İslâmî ilimlere ait dersleri topladığı eseri olup mevcut tek nüshası İBB Atatürk Kitaplığındadır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449).

3.2.2.4. Şiir, Edebiyat ve Dilbilgisi Alanındaki Eserleri

Divânçe-i Cevdet, Cevdet Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'in emriyle kendisine ait olan kaside ve şiirlerini topladığı ve 1893 yılında padişaha sunduğu eseridir. Divânçede az sayıda şarkı, rubâî, târih ve müfret de bulanmakta olup paşanın eserin yazımında kullandığı dil sadedir. Paşanın el yazısı nüshası İBB Atatürk Kitaplığındadır (Fatma Aliye, 1995: 12; Yıldırım, 1994: 74-75).

Divân-ı Sahib Şerhinin Tetimmesi, şair Süleyman Fehim Efendinin İranlı şair Saib-i Tebrizi'nin divanını şerh etmekte iken 1845'teki vefatı üzerine Cevdet Paşa tarafından tamamlanan kısımdır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449).

Belâgât-ı Osmaniyye, Ahmed Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu edebiyat dersi notlarından meydana gelmiş bir eseridir. Klasik İslâm belâgat anlayışına göre düzenlenmiş edebiyat kurallarını ve bunlara uygulanan Türkçe misalleri içermekte olup bu alanda kaleme alınmış ilk Türkçe eserdir. Eser bir giriş ve üç bölümden oluşmakta olup birinci bölümünde ilm-i me'ânî, ikinci bölümünde beyan, üçüncü bölümünde ise bedii konularını ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. İbrahim Hacı Efendi tarafından bu kitabın şerhi yapılmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449; Candan, 2012: 53-54).

Kavâid-i Osmaniyye, Türkçe yayımlanan ilk gramer kitabı olma özelliğine sahip bu kitap, ilk tertibini Ahmed Cevdet Paşa ile Keçecizâde Fuad Paşa birlikte yapmıştır. Daha sonra kitabı Ahmed Cevdet Paşa kendi ismiyle Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye adıyla yayımlatmıştır. Kitabın çok sayıda baskısı yapılmış olup 2000 yılında Nevzat Özkan tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek Türk Dil Kurumunca basılmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449).

Medhâl-i Kavâid, İlkokul talebelerini ileri seviye dil bilgisine hazırlamak üzere Kavâid-i Osmâniyye'nin özeti ve basitleştirilmiş halini oluşturan kitaptır. Ahmed Cevdet Paşa yazılma nedenini “*Ba'dehû bi't-tecribe Kavâ'id-i osmâniyye'nin mübtedîlere ta'lîm ü tefhiminde su'ûbet görülmekle anın muhtasarı olmak üzere Medhal-i kavâ'id nâm risâleyi te'lîf edip bir sene sonra o dahi evvel be-evvel mekâtib-i rüşdiyyede okunmak üzere tab'olunmuştur.*” diyerek Kavâ'id-i Osmâniyye'nin yeni başlayanlara öğretilmesinde ve anlatılmasında zorluklar görülmesinden dolayı yazıldığını ifade etmiştir. Matbaa-i Amire tarafından 1852 yılında taş basma olarak elli beş sayfalık bir kitap halinde basılmıştır (Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 46; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449; Yılmaz, 2013: 28; Cevdet Paşa, 1991: 45).

Kavâid-i Türkiyye, Ahmed Cevdet Paşa'nın ilk Maarif Nazırlığı sırasında kurduğu komisyonda alınan karar gereği dönemin sıbyan mekteplerinde okuyan çocuklar için kaleme aldığı dil bilgisi kitabıdır. İlk baskısı 1871'de yapılmış olup 1906 yılına kadar 6 defa daha basılmıştır. Eser, ilkokul çocukları için hazırlandığından sade bir dil kullanılmış ve Türkçe unsurlar ağırlıklı olarak yazılmıştır (Özkan, 2006: 227).

3.2.2.5. Din ve Fen Bilimleri Alanındaki Eserleri

Hülasatü'l Beyan fi Te'lifi'l Kur'ân, Kur'an ayetlerinin bir araya toplanmasını anlatan Arapça bir eserdir. Cevdet Paşa'nın hayâtı ve eserlerine dâir bir giriş yapılarak Ali Osman Yüksel tarafından Muhtasar Kur'an Tarihi adıyla tercüme edilmiş ve 1985'te yayımlanmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449).

Takvîmü'l-Edvâr, Ahmed Cevdet Paşa'nın Şemsî-Hicrî tarih esaslarını anlatan eseridir. Eserin yazılmasının iki maksadı vardır: Devletin vergi toplarken kullandığı ve sıkıntı yaşanan takvim yerine yeni bir takvim önermek, diğer maksat ise Türkçenin bilim dili olabileceğini ispatlamaktır. Eser ilk kez 1870 yılında yayımlanmıştır (Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 46; Ahmed Cevdet Paşa, 1996: 16-17).

Târifu'l-irtifâ, Ahmed Cevdet Paşa'nın öğrencilik yıllarında iftar vakitlerinin tespitine dair yazdığı risaledir. Paşanın el yazısı nüshası İBB Atatürk Kitaplığındadır (Cevdet Paşa, 1991: 7; Yıldırım, 1994: 74).

Beyânu'l Ünvân, paşanın öğrenci iken Türkçe olarak kaleme aldığı İslâm ilimlerinin yöntemini anlattığı eseridir. Birinci bölümde kitabet hutbesi, ikinci bölümde Besmele-i Şerife, üçüncü bölümde hamdele, dördüncü bölümde salvele, beşinci bölümde ise kitabın girişi anlatılmış olup kitabın hatime kısmında ise ilimlerin taksimini belirtmiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449; Bursalı Mehmed Tahir Bey, 1972: 76).

Mecmûa-i Ahmet Cevdet, İslam dinini kabul eden iki kişiye kendi kalemleri ile Şeyhu'l-İslamlık tarafından yazılan cevaplar ve Şam Eski Müftüsü meşhur Mahmud Hamza Efendi ile şer'î meseleler hakkında yazışmalarını kapsamaktadır. Yazma halinde olan eser İBB Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 449).

Hilye-i Saadet, Hazreti Peygamber (s.a.s) efendimizin dış görünüşünü anlatan eseridir. 1886 ve 1887 yıllarında basılmıştır (Yılmaz, 2013: 29).

3.2.3. Ma'rûzât İsimli Eser ve Kamu Personeli Yönüyle İncelenmesi

3.2.3.1. Ma'rûzât İsimli Eser

Osmanlı Devleti 17. yüzyılın sonlarında, girdiği gerileme ve çözülme durumuna son vermek için arayışlara girmiştir. Devlet 19.yüzyıla kadar özellikle askeri alanda

birtakım değişiklikler yapmıştır. Ancak modern anlamda birçok alanda yenileşme ve değişim hareketleri Tanzimat Dönemi'ni (1839-1856) de içine alan 19.yüzyılda yaşanmaya başlanmıştır (Karabulut, 2010: 26; Uzundal, 2013: 109; Hanioglu, 1992: 149; Arıkan, 1985: 1584).

Arıkan'a göre: "*Tanzimat dönemi tarihçiliğinden söz edilince hiç şüphesiz ilk akla gelen tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'dır.*" (Arıkan, 1985: 1584). Ahmed Cevdet Paşa hukuk, eğitim ve ıslahat alanlarında büyük başarılar göstermiş devlet adamı olmasının yanı sıra Osmanlı tarihçiliğinin en önde gelen eserlerinden biri kabul edilen 12 ciltlik *Târîh-i Cevdet'i*, *Tezâkir'i* ve *Ma'rûzât* adlı eserleri neşretmiş bir tarihçi olmuştur (Uzundal, 2013: 108; Arıkan, 2011: 75; Türkmen, 1994: 29).

Ahmed Cevdet Paşa'nın tarih alanında yazdığı eserlerden bir olan ve sade bir dil kullanılarak yazılan *Ma'rûzât*, 1839-1876 yılları arasını kapsayan Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerindeki tarihi ve siyasi olayların özetinin yazılmasını sözlü olarak emreden Sultan II. Abdülhamid'e istinaden kaleme alınmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448; Arıkan, 1985: 1586).

Padişaha arz edilmesinden dolayı *Ma'rûzât* adını alan eser, anı niteliği taşıdığından geniş ölçüde yazarın *Tezâkir* adlı eserine dayanmakta ve cüzdan denilen 5 kısımdan oluşmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan birinci cüzdanla, Tanzimat'tan Abdülmecid'in saltanatının sonlarına kadar olan dönemi (1839-1856); ikinci cüzdanla 1856 yılından Abdülaziz'in ilk dönemlerine kadar olan kısmı (1862); üçüncü cüzdanla 1862'de Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatinden 1864 yılında *Fırka-i Islahiyye'nin* İskenderun'a çıkışına kadar olan dönemi; dördüncü cüzdanla 1864'ten 1866 yılına kadar olan hadiseleri; beşinci cüzdanla ise 1866 Halep Zaptiyesi'nin kuruluşundan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk dönemlerine kadar olan (1876) olaylar aktarılmıştır. Bu beş cüzdandan Sultan Abdülhamid'e arz edilen III ve IV. cüzdanlar Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde, IV ve V. Cüzdanların nüshaları ise İstanbul Belediye Kütüphanesi'ndedir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448-449; Arıkan, 1985: 1586; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 12-13).

Ma'rûzât'ta Ahmed Cevdet Paşa genel olarak döneminin önde gelen ve devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış devlet adamlarının hem birbirleri hem de devlet işleriyle alakalı menfi ve müspet davranışları hakkında bilgi vermiştir. Bunun yanında ülkenin bazı bölgelerinde çıkan isyan ve başıbozukluğu nasıl düzene koyduklarını, devlet ricalinin hukuki, idari ve mali konularda yaptığı düzenlemeleri anlatmıştır (Halaçoğlu, 1997: 247-251; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 17-259).

3.2.3.2. Ma'rûzât İsimli Eserin Kamu Personeli Yönüyle İncelenmesi

Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde kamu personeli ile alakalı geçen hadiseler "İdari Yönden Kamu Personelinin Durumu", "Siyasi Yönden Kamu Personelinin Durumu" ve "Mali Yönden Kamu Personelinin Durumu" olmak üzere üç başlık altında toplam yirmi dört alt başlık olarak incelenmiştir.

3.2.3.2.1. İdari Yönden Kamu Personelinin Durumu

Ma'rûzât isimli eserde idari yönden kamu personelinin durumu on bir alt başlık halinde incelenmiştir.

3.2.3.2.1.1. Osmanlı Devleti'ndeki Memur Sınıflandırmaları

Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât adlı eserinin ikinci cüzdanın "*Turuk-ı Selase (Üç Meslek)*" başlığı altında Osmanlı Devleti'nin seyfiye, ilmiye ve kalemiye sınıfına mensup memurların liyakat ve yeterlilik bakımından dengeli bir şekilde devlet işlerini yürütmekte olduğu halde, devlette nizam ve kanunların çözülmesi nedeniyle, Yeniçerilerin isyan hareketlerinde bulduklarını ifade etmiştir. Bundan ötürü Sultan II. Mahmud eski askeri ocakları kaldırdığını ve yerine "*asakir-i nizamiye*" ismiyle yeni bir askeri teşkilat kurduğunu belirtmiştir. Paşa memur sınıflarının içinde bulunduğu durumu şöyle ifade etmiştir: "*Kalemiyye ricâli içinde Reşid Paşa yetişti. O dahi Âlî ve Fuad Paşa gibi âdemler yetiştirdi. Merâtib-i ilmiyye ashâbı olan ulemây-ı resmîyyenin ekseri cheleden iseler de içlerinde Ârif Hikmet Bey ve Rüşdi Molla ve Ârif Efendi gibi fuhûl-i ulemeden zâtlar olup anlar bu tarikin şeref ü meziyyetini*

muhâfaza ediyorlardı. Anlar gidince yerleri boş kaldı ve tarik-ı ilmiyyede değerli âdemler parmakla gösterilir oldu. Bu cihetle tarik-ı ilmiyye eski şân ve şerefinden hayice tenezzül etti.” (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 3; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 18-19).

Osmanlı Devleti kuruluşundaki beylik döneminden itibaren hükmettiği topraklar genişlemiş ve nüfusu artmış bunun sonucunda ise devlet işlerini görecektür memur sayısı artarak sınıfsal düzenlemeler yapılmıştır. Özdemir’e göre; Devlet’in Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar memur sayısı az olmuş ve gelişmiş bir devlet teşkilatına sahip olamamıştır. Devlet’in memur yapısı daha çok askeri bir teşkilat arz etmektedir. İstanbul Fatih Sultan II. Mehmet ile merkezileşme ve kurumsallaşma sağlanmış, nizamnamelerle gelişmiş bir devlet teşkilatı oluşturulmuştur (Özdemir, 2013:84-85). Nitekim Sultan II. Mehmed’in devlet teşkilatı hakkında yayınladığı Kanunnâme’ye dayanarak Fleischer: *“Fatih Kanunnamesi’nde ifadesini bulan yatay kademelendirme sistemi, kıdemli kılıç, kalem ve ilim ehli kişiler arasında rütbe denkliği kurulmasına ve atama sürecinde aile ve meslek geçmişi farklılıklarını dikkate alan ince düzenlemelerin yapılmasına yarıyordu. Liyakat temelinde verilen payeler ve ücret artışları da görevlilerin, belli bir meslek yolu içinde bile, görelî statü tanımını etkiliyordu.”* diyerek üçlü yapıyı ortaya koymaktadır (Fleischer, 2008: 221). İpşirli ise Osmanlı Devleti’nde XV. yüzyıldan itibaren memuriyetin seyfiye, ilmiye ve kalemiye adıyla sınıflandırıldığını belirtmiştir (İpşirli, 1994: 227). Seyfiye, sözlük anlamı bakımından seyf, arapça bir kelime olup “kılıç” (Pakalın, 1972: 198) demekken; seyfiye ise “kılıç ehli” demektir. Seyfiye, Osmanlı Devleti’nin Askerî Teşkilatı için kullanılan bir ifadedir (Kömür, 2010(b): 14). Kalemiye, Osmanlı Devleti’nin gaza anlayışı gereği fethettiği toprakların tahririni yaparak idaresini sağlamak, dış dünyada yabancı hükümdarlarla, devlet içinde ise padişah ile devlet ricali ile yapılan yazışmalarda, ahitname, ferman, buyruk gibi belgelere tuğra çekmek ve gerekli belgelerin hazırlanması sağlayan sınıftır (Reyhan, 1998: 3). İlmiye ise İslâmî eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun tahsilden sonra icazetle mezun olup eğitim, hukuk, fetva, başlıca dinî hizmetler ve nihayet merkez bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla da Türklerden oluşan bir meslek grubunun oluşturduğu sınıftır (İpşirli, 2000: 141). Osmanlı bürokrasisini oluşturan bu

üç sınıf devletin son dönemine kadar zaman zaman yapılan düzenlemelerle varlığını korumuştur.

Osmanlı Devleti'nde zamanla sınıflar içinde bozulma ve yozlaşmalar başlamıştır. Bu sınıflardan biri olan seyfiye sınıfındaki yeniçeri ocağı bunlardan birini oluşturmuştur. Yeniçeri ocağı XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı ordusunun talimli, güçlü bir yaya kuvveti iken, bu tarihten itibaren bozulmaya başlamıştır. Yeniçeri ocağının bozulmaya başlamasıyla ocağa devşirme kanununa aykırı kişiler kaydedilmiş, zaman zaman isyan çıkarılmış dolayısıyla talimsiz, siyasete dahil olan, padişahı tahttan indirip çıkararak bir kuvvet haline almıştır. Zaman zaman yeniçeri ocağının düzeltilmesi için yapılan çalışmalar da fayda vermemiştir. Bu nedenle II. Mahmud dönemi 15 Haziran 1826 tarihinde "*Vak'a-i Hayriyye (Hayırlı Olay)*" olarak adlandırılan yeniçeri ocağının lağvedilmesi hadisesi gerçekleştirilmiştir. Ocağın yerine ilk etapta Ahmed Cevdet Paşa'nın belirttiği "*asakir-i nizamiye*" değil, Hz. Peygamber'in ismine atfen "*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*" adı verilen teşkilât kurulmuştur. Yeni ordunun desteklenmesi ve ülkenin daha iyi savunulabilmesi için 1834'te Redif birlikleri kurulmaya başlanmıştır. Bu birliklerin oluşturulmasından sonra "*Asâkir-i Mansûre*" ifadesinin yerini "*Asâkir-i Nizâmiyye*" almıştır (Halaçoğlu, 1991: 44; Özcan, 1991: 457-458; Beydilli, 2012: 454-457; Uzunçarşılı, 1988(b): 548-555).

Ahmed Cevdet Paşa'nın bahsettiği kalemiye sınıfı devlet adamlarından Mustafa Reşid Paşa, devlet hizmeti boyunca altı kez sadrazamlık, üç kez hariciye nazırlığı, beş kez Paris elçiliği, iki kez de Londra elçiliği gibi önemli hizmetlerde bulunmuş, Tanzimat fermanını kaleme alarak döneme öncülük etmiş ve Âli ve Fuad Paşa gibi devletin üst düzey memuriyetlerinde bulunmuş devlet adamlarını yetiştirmiş bir devlet adamı, diplomat ve inkılapçıdır. Dönemin üç büyük devlet adamını değerlendirirken Mustafa Reşit Paşa denildiğinde Tanzimat Fermanı, Âli Paşa da Islahat Fermanı, Fuad Paşa da ise Vilayet Kanunnameleri düzenlemeleri akla gelmektedir (Yıldız, 2018: 130-131; Gündüz, 2010: 92; Beydilli, 2006: 348-350). İlimiye sınıfında ise Reşid Paşa, uzun vadede Tanzimatçı bir yönetici tipi oluşturmaya çalışmış, ileride yüksek göreve getireceği kişileri, Meclis-i Vâlâ gibi Tanzimat kurumlarında yetiştirerek onları tasavvur ettiği düzene adapte etmeye çalışmıştır. Nitekim Reşid Paşa daha sonra

Şeyhülislam olacak olan Arif Hikmet Bey, Mekkizâde Asım Efendi gibi ilmiye sınıfı mensuplarını Tanzimat kurumlarında görevlendirerek kendi aydın tipini oluşturmuştur. Böylece reformcu düşünce kendi aydın tipini oluştururken yönetici zümrenin Tanzimat hareketinde bizatihi yer almasını sağlamıştır (Taşkesenlioğlu, 2018: 344-345).

Osmanlı bürokrasisinin eğitim, yargı, fetva ve diyanet teşkilâtını oluşturduğundan dolayı belki de en önemli sınıfı ilmiye sınıfı teşkil etmektedir. Devlet için de önemli bir yer tutan bu sınıfın bozulması da şüphesiz devlete büyük zararlar vermiştir. İlmiye sınıfının bozulmasının nedenlerinden birini rüşvet ve iltimas ile medreseden mezun olunması, liyakatsiz tayinlerin yapılması oluşturmuştur (Uzunçarşılı, 1988(a): 241). İlmiye sınıfındaki bozulmayı XVII. yüzyıl yazar ve devlet adamı olan Koçi Bey, padişaha arz ettiği risalesinde ilim yolunun bozulduğunu eski kuralların işlenmediğini beyan etmiştir. Önceleri ilim öğrenmek için uzun bir zaman ilim tahsil etmek ve icazet almak gerekmekte böylece bilgili, dini mükemmel ve vakar sahibi kimselerin din, devlet ve halka doğrulukla hizmet ettiğini ifade etmiştir. Ancak XVI. yüzyıldan sonra Şeyhülislam, kazasker gibi üst düzey ilmiye mensuplarının yersiz olarak azlolanması, bu devlet görevlilerinin azledilme korkusuyla hak söz söyleyememe hatta dalkavuk yapma durumu hasıl olmuştur. Zamanla memurluklar parayla satılır hale gelerek, rüşvet ile ehliyetsiz ve liyakatsiz kişilere verilmiştir (Koçi Bey, 1972: 26-31).

Osmanlı'nın son döneminde ilmiye sınıfında yapılan düzenlemeler, bilhassa müderrislerin yönetici ve askeri sınıf içerisine dâhil olmaları bir süre sonra ulema sınıfının daha da bozulmasına neden olmuştur. Müderrislerin geliri yüksek makam ve sınıflara geçme çabaları eğitim görevlerinin ihmal edilmesine yol açmış ve ilmiye sınıfından kaçışları arttırmıştır. Nitelikli mensuplarının bir kısmını bu nedenle yitiren ilmiye sınıfında bozulma ve yozlaşmalar artarak devam etmiştir (Şakar, 2017: 168).

Halaçoğlu, Sultan Abdülhamid'e Arzlar adlı eserinde Ahmed Cevdet Paşa'nın ilmiye sınıfının durumunu aşağıda anlattığı fıkra ile dile getirdiğini belirtmiştir:

“11 Şubat 1857 Pazar günü, inşası tamamlanan Fethiye isimli kalyonun denize indirilmesi kararlaştırılmıştı ve protokole mensup üst düzey devlet adamları açılış için

davet edilmişlerdi. Bundan evvel bunun gibi gemilerin denize indirilme törenlerinde bütün meclis üyeleri, Âmedî kalemi memurları ve çeşitli seviyedeki kâtipler hazır bulunurdu. Bir müddettir rütbelerin artması sebebiyle resmî törenlere katılanların çoğalmasından dolayı, Âlî Paşa sadareti döneminde yüksek rütbelilerle yüksek devlet memurlarından İstanbul pâyelilerinden aşağısı teşrifat listesinden çıkarıldı. Bu defa davetlilerin Tersane-i Âmire’de toplandıkları ve padişahı gelmesini bekledikleri sırada Fethiye Kalyonu kendi kendisine yerinden hareket ederek zarar görmeden denize iniverdi. Fakat bu arada birkaç kişi yaralandı, birkaç kişi de hayatını kaybetti ve gemiye kurban oldular.

Geminin bu şekilde kendiliğinden hareket etmesinin asıl sebebi, eskiden bu yana kalyonların en üst katı havuzda yapılmayarak denize indirildikten sonra inşa edilmişken, Fethiye’nin en üst katı da havuzda yapılmış ve bundan dolayı da ağırlaşmıştı. Tören öncesi, denize indirilebilmesi için bir iki küçük destekten bazıları kaldırılmış, ağırlığa dayanamayan büyük desteklerden biri de kırılınca kalyon hafif şekilde hareket etmiş ve diğer destekler de kırılıp denize inmişti. İstanbul kadısı olan Tekirdağlı müftisi-zade Efendi böyle bir durumdan haberdar olmadığı ve bilmediği için, geminin kendiliğinden hareketine bir anlam veremeyerek, aklınca kalyonu meleklerin indirmiş olduğuna karar verip, yanındaki davetlilere bunu söylemiş. Üst düzey davetlilerden biri de ‘Evet bu kalyonu meleklerin indirmiş olması muhtemeldir. Lakin işin içine şeytan da karışmış olmalı ki birkaç kişinin ölümüne sebep oldu’ demiş. İşte ilmiye sınıfının birçok ileri geleni, o dönemde buna benzer gülünç sözler söyleyip çok yerde komik duruma düşerdi. Bu nedenle ilmiye sınıfının eski şan ve itibarı büyük ölçüde zedelendi.” (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 19-20).

3.2.3.2.1.2. Askeriye, İlmiye ve Kalemiye Sınıfları Arasında Görevlendirme ile İlgili Farklılıklar

Ahmed Cevdet Paşa, Âlî Paşa ve bazı kişilerin bulunduğu bir toplantı esnasında memur sınıflarının görevlendirme usulü hakkında bir sohbette askerliğin bir emir ve hizmet yeri olduğundan dolayı asker daima hazır olması, kendisine bir görev verildiğinde bahane gözetmeksizin hemen görevi ifa etmesi gerektiğinden; ilmiye sınıfında ise görevlendirilecek kişinin rızası alınmadığı durumda en azından Meşihat

tarafından görevlendirilmesi teamül gereği olduğundan ancak kalemiye sınıfı için böyle bir teamül olmayıp devekuşu gibi bir bakıma ilmiye sınıfına bir bakıma seyfiye sınıfına benzediğinden bir görevlendirme olduğunda bazen kendisine sorulur bazen de kendisine sorulmadan memur edildiği buna rağmen onlardan da görevden affını isteyebileceği ve bazılarının kabul olurken bazılarının ret olduğuna dair bahis açılmıştır. Âlî Paşa'nın vali olarak taşraya gitmekten korktuğundan “*Bir âdemi istemediği yere cebren göndermek asla câiz olmaz*” deyince Ahmed Cevdet Paşa: “*Devletin bir mühim işi olduğu hâlde elbette eldeki me'mûrlarından birini gönderirler. Bu iş güçtür deyü me'mûrların itirazları kabul olunmak bir ka'ide olsa, devlet sokaktan âdem mi arayacak? Kim olursa olsun ifây-ı me'mûriyyete mecburdur. Fakat şer'an taleb-i kazâ câiz olmadığından, bir kadı lâzım oldukça Devlet-i aliyye, ulemadan birini bulup iknâ ederek göndermek eskiden âdet olmuş ve eğerki vaktiyle tarik tanzim olunup sonra da usûl ü nizâmâtına hâlel gelerek şimdi birçok ma'zûlin-i ulemâ taleb-i kazâ ile devr-i ebvâb eylemekte oldukları cihetle hâl bütün bütün değişmiş ise de, nasılsa eskiden öyle bir âdet kalmış, hâlbuki bu da menâsıb-ı ilmiyeye mahsus bir âdettir. Ammâ menâsıb-ı mülkiyyede müstahdem olan ulemâ bu usûl ü âdetten hâricdir. Çünkü Reisü'l ulemaya şimdi şehriyye on beş bin ve diğer Rumeli pâyelüleri'ne dokuzar bin ve Anadolu pâyelüleri'ne yedişer bin ve İstanbul pâyelüleri'ne üçer bin beşyüz guruş mâhiyye verilmek usûl-i mevzû'a iktizasından olduğu hâlde dâ'iniz dahi İstanbul pâyelüleri'nden iken Meclis-i Vâlâ a'zalıği hasebiyle mâhiyye, Hazîne-i celîleden yedi bin beş yüz guruş alıyorum. Benim bir mirlivâ yahud ferîk ile farkım nedir? Evet bir farkım var, o da şudur ki, askerinin eslihası ve çizmesi ve heybesi, elhâsıl hep levâzım-ı seferiyyesi mevcûd ü müheyâyâ almakla harcırâhını aldığı gibi harekete mecburdur. Bende bu hazırlık yok. Bu cihetle bana mikdâr-ı kâfi harcırâh vermeli. Kendimin ve etbâ'imın levâzım-ı seferiyyesini aldığım gibi, ümerây-ı askeriyeden birisi hükmünde olarak o zaman derhâl asker gibi hareket eylemeliyim.*” diyerek devlet işi için bir memurun görevlendirme konusunda ihtiyaç olduğunda memur istemiyor diye devletin isteyen memuru aramasının doğru olmadığını belirtmiştir. Kadı görevlendirirken ulemadan birini bulup ikna ederek göndermenin adet olduğunu ancak mülkiye ve seyfiye sınıflarında böyle bir durumun söz konusu olmadığını, ne zaman görevlendirilirse görev yerine gitmeye mecbur olduğundan bahisle sınıflar arasında görevlendirme farklılıklarının olduğunu dile getirmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 35; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 50-51).

Ahmed Cevdet Paşa'nın beyanı üzerine kamu personelinin görevlendirmesinin sınıflar arasında farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Seyfiye sınıfına mensup askeri personelin görevlendirme durumuna ilişkin Ali Fazıl Binbaşının Seferde piyade zabiti adlı eserinde *“Vazâif ve vecibe-i askeriyyenin en mühimlerinden birisi ve belki birincisi harbe hazırlıktır. Askerin sanatı harptir. Harbin ne zaman ve ne vakit olacağı [da] muayyen olmadığından, asker her an için harbe hazır bulunmalıdır”* diyerek askerlerin her zaman her duruma hazır olmaları gerektiğini belirtmiştir (Ali Fâzıl Binbaşı, H. 1323: 3). Askeri personelin asli görevi devleti iç ve dış tehditlerden korumak olduğundan ve tehdidin ne zaman ve nereden geleceği bilinemeyebileceğinden her zaman ve her yerde görev yapmaya hazır olmalı ve görevlendirildiğinde görev yerine gitmekte tereddüt etmemelidir.

İpşirli, ilmiye sınıfı tayin ve görevlendirmelerinin XVII. yüzyıldan sonra şeyhülislamlığa geçtiğini ve bir usul oluştuğunu ifade etmiştir. Bu usule göre şeyhülislam, *“işaret”* veya *“işâret-i aliyye”* denilen teklif yazısı ile tayin ve görevlendirmesi yapılacak ilmiye mensuplarının arzuhalini sadarete sunduğu gibi ilmiye personeli kendisi de sadarete gönderebilmiştir. Sadrazam ise bunu bir telhisle padişaha arz ederek hümayunu aldıktan sonra söz konusu evrakı gereğinin yapılması için meşihata gönderirdi. Sonuç olarak ilmiye mensubunun arzuhali için şeyhülislâm işareti, sadrazamın telhisi, padişahın hatt-ı hümayunu, sadrazamın buyruğu, evrakın meşihata muamele için iadesi şeklinde bir uygulama izlenmiştir (İpşirli, 2000: 143).

İlmiye sınıfının görevlendirilmesi bahsinde Canikli Ali Paşa, ulemaya mensup kimselerin görevlendirileceği zaman istişare ile tayin edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Atik, 2002: 74). Ahmed Cevdet Paşa'da hukuken kadılık talebinin caiz olmadığını belirterek ulemadan birinin ikna yoluyla görevlendirmesinin yapıldığını zaten eserde dile getirmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 35). Genel olarak memur, amme hizmeti görmek üzere devlet teşkilatında görev yapan kamu çalışanıdır. Memur kendisine verilen emir ve talimatlara uymak zorundadır. Devlet ihtiyaç duyduğunda memuru hizmetin gerektirdiği yere görevlendirebilmelidir. Dolayısıyla devlet memurlarının keyfilikten ve bireysellikten uzak durmaları gerekmektedir. Devlet memuru hizmet

ihtiyacı doğduğunda bahane üretmeden verilen görevi ifa etmelidir (Aslan, 2012: 4; Acar, 2018: 677; Findley, 1996: 1).

3.2.3.2.1.3. Bir Memura İlk Defa “Yaver-i Ekremlik” Unvanı Verilmesi

Sultan Abdülaziz’in Mısır seyahatinde Serasker Fuad Paşa’yı beraberinde götürüp getirdiği ve kendisine Osmanlı Devleti’nde kimsede olmayıp ilk defa verilen “*Yaver-i ekremlik*” unvanının verildiğini Ahmed Cevdet Paşa Ma’rûzât’tın üçüncü cüzdanının başında açıklamaktadır (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 57).

Ekinci, Osmanlı Devleti’nde unvan kullanımını; “*Osmanlı Devleti’nde protokol gereği her makam ve memuriyetin kendi rütbesine mahsus unvanları vardı. Resmî yazılarda, hatta mektuplarda, yazana ve yazıldığı yere göre değişen bu unvanlar mutlaka kullanılırdı. Hemen her kâtibin ezberinde bildiği bu unvan ve hitaplara elkâb-ı resmîyye (resmî lakaplar) denirdi.*” şeklinde belirtmiştir (Ekinci, 2008). Osmanlılarda devlet ve toplum hayatında kullanılan unvanlar, kullanan kişinin mesleki durumları, statüsü, konumu gibi bilgiler vermektedir. Unvanların kazanılması genellikle belli bir eğitim veya hizmet sürecinden sonra olmaktadır (Yörük, 2011: 290). Söz konusu Yaver-i Ekrem unvan sözlükte; “*padişah yaveri*”, “*1862 yılından itibaren padişahın emir subayı olarak tayin edilen müşir rütbeli subay*” anlamlarına gelmektedir (Özön, 1988: 185; Çetinoğlu, 2008: 423).

Padişah Sultan Abdülaziz’in Mısır seyahati esnasında Keçecizade Fuad Paşa zarafet ve dirayetiyle padişahın dikkatini çekmiş olup 10 Mayıs 1863’te Osmanlı tarihinde ilk defa kendisine “*Yaver-i-Ekrem*” unvanı taltif edilmiştir. Fuad Paşa daha sonra Seraskerliğe ilaveten Sadrazam olmuş, böylece hem Sadrazam hem Serasker hem de Yaver-i Ekrem olmak üzere devletin en mühim payelerini alabilmiştir (Danişmend, 1972: 204; Köprülü, 1996: 203).

Osmanlı Devleti’de padişah yaveri manasına gelen “*Yaver-i-Ekrem*” unvanı en son 1920 yılında verilmiş, 1922 yılında saltanatın kaldırılması nedeniyle tekrar kullanılmamıştır.

3.2.3.2.1.4. Görevlerini Layıkıyla Yapamayan Memurlar

Ma'rûzât'ta padişah sultan Abdülaziz'in bölgelerin teftişi için Bursa tarafına Vefik Efendi, Canik tarafına Bursalı Rıza Efendi, Rumeli'ye Suphi Bey ve Bosna-Hersek tarafına da Mabeyn-i Hümayun katipliğinden ayrılma Ziya Bey'i görevlendirdiği kaydedilmiştir. Gönderilen müfettişlerden gelen raporların hızlı bir şekilde uygulanması için Bâbîâli'de bir komisyon kurulmuştur. Komisyon için bir özel kalem oluşturulmuş, komisyona askeriye ve maliye dairelerinden birer üye tayin edilmiştir. Başkanlığına da Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. Paşa görevlendiren müfettişler hakkında: *"Vefik Efendi, Bursa'da saplanup kaldı; hük-m-i Kara-Kuşu ile vâkı olan icrâât-ı hodserânesinden dolayı halkın şikâyatı ayyuka çıktı. Rızâ Efendi, Canik'e varup bir iki harab mescid bularak anları ta'mîr ile meşgul oldu. Evkat-ı hâliyesini de hamamlarda geçirdi. Bu cihetle içerülere doğru gidüp de vazife-i teftişi icrâ edemedi. Subhi Bey ise, bir sür'at-i fevka'l-âde ile tatar gibi Manastır'a kadar gitti. Ve İşkodra tarafına aslâ teveccüh etmeyüp hemen bir kısa devr ile Dersââdet'e avdet etti. Ammâ Ziya Bey, Saray-Bosna'ya varır varmaz rû-nümâ olan yolsuz ve uygunsuz harekât u teşebbüsâtına mebni azl olunduğu"* ifade ederek onun yerine Haziran 1863 tarihinde kendisine Anadolu Sadareti payesi verilerek Bosna-Hersek'e gönderildiğini eserinde ifade etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 60-61; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 76-77).

Ahmed Cevdet Paşa, Vefik Efendi (Ahmed Vefik Paşa) için Bursa'ya takılıp kalmış; mantıksız hüküm ve kimseyi dinlemeden yaptığı icraattan dolayı halkın şikayetleri yükseldiğini söylemiştir. Fakat Vefik Efendi'nin 1863 yılında teftiş sahası Batı Anadolu'da Kocaeli'den İçel'e kadar olan güzergâhtaki merkezleri kapsayan Anadolu sağ kol cihet müfettişliğine tayin olunduğu sırada teftiş için Kocaeli'nde iken halk tarafından o kadar çok arzuhal verilmiştir ki memleket de "evrak-ı sahiha" kalmadığından İstanbul'a müracaat edilmiştir. Vefik Efendi Bursa teftişi sırasında geniş çaplı imar ve restorasyon işleriyle uğraşmış, idari bozukluklar ve yolsuzlukları engellemeye yönelik tedbirler almış, şehre dağlardan -bir tanesine halkın *Müfettiş Suyu* diye de kendi adını verdiği- sular indirmiş, bataklıkları kurutmuş, eşkıyalığın kökünü kazımıştır. Akün'ün belirttiğine göre yaptığı hizmetlerden dolayı şehir halkı tarafından *"Bursa'nın kurtarıcısı"* olarak anılmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen yaptığı çalışmalar

ve teftiştten dolayı menfaati bozulan bir kısım memur ve eşrafın tepkisiyle karşılaşmış, halkı da yanlarına alan bu kişiler ve merkezdeki siyasi düşmanlarının da desteğiyle Vefik Efendi adına soruşturma açılmasını sağlamıştır. Soruşturma sonucunda müfettişin verdiği raporda Vefik Efendi'nin yolsuz hareketleri ve şikayetlerin haklı olduğu belirtilmiştir. Vefik Efendi, Eylül 1864 tarihinde Anadolu Sağ Kol Ciheti görevinden azledilmiştir (İnal, 1982(b): 663-665; Uslu, 2019: 62-82; Akün, 1989: 146).

Tansel'e göre Vefik Paşa başarısızlığından ziyade Âli Paşa ile olan siyasi çekişmeden dolayı azledildiğini belirtir. Şöyle ki; *"1864'den Ali Paşa'nın vefatına kadar yedi yıl, 5000 kuruş maaşla ma'zul kalması bu fikri kuvvetlendirir"* der ve ayrıca *"Vefik Paşa'nın ilmîni, faziletlerini öğerek 'o bir canlı kütüphanedir' diyen Ali Paşa, 'Ahmet Vefik Efendi Sultan Süleyman zamanında fevkalade bir sadrazam olurdu' ifadesiyle, devrinde işe yaramayacağını ima etmiştir"* şeklindeki yorumuyla, bu azilden Âli Paşa'nın da sorumlu olduğunu ifade etmiştir (Tansel, 1964: 119-120).

Rıza Efendi Canik'te teftiş süresi boyunca vergi düzenlemesi, yolsuzluk ve tefecilikle mücadele, çok sayıda cami yapım ve bakımı, okul ve Mevlevihane yapımı, yol yapımı, çeşme bakımları ve telgraf hattı çekimi gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca Rıza Efendi teftiş sahasına girmediği halde Amasya'ya gitmiş oranın imar faaliyetlerinde rol oynamıştır (Serbestoğlu, 2014(a): 210-222; Serbestoğlu, 2014(b): 127-128).

Rumeli'ye teftişe gönderilen Subhi Bey görevine tayin edildikten sonra kendisine ikinci rütbeden nişan-ı âli verilmiştir. Altı ay sürecek teftişin ilk güzergâhı Selanik olmasına rağmen ilk olarak Kavala'ya gitmiştir. Kavala teftişi genellikle Kavala kalesinin ahvali üzerine olmuştur. Subhi Bey, başta Kavala olmak üzere gittiği her bölgede hem ehliyetsiz hem de rüşvetçi memurları vazifeden azlettirmiştir. Daha sonra Drama kazası, Siroz kazası, Selanik, Manastır kazası, Yanya eyaleti, İşkodra sancağı, Tırhala eyaletlerinin bayındırlık faaliyetleri, yolsuzluk ve liyakatsizlik sonucu memur düzenlemeleri, evlilik masrafı düzenlemesi, mali düzenlemeler, kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanması gibi konularda düzenleme yapmıştır. Altı ay gibi kısa bir süre zarfında teftiş gezisini tamamlayan Subhi Bey, teftiş talimatnamesinde bulunan

maddelerin hemen hemen hepsi hakkında birtakım icraatlar da bulunmuştur. Subhi Bey, maliyenin ıslahı için yazmış olduğu layihasında teftiş memuriyeti sırasında merkeze sunduğu raporlarda geçen maddelerin yalnızca bir ikisinin uygulamaya konulmasından üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Sunduğu ıslahat önerileri ya hiç uygulanmamış ya da belirli ölçüde uygulanmıştır. Islahat yapmanın farz hükmünde olduğunu ancak Osmanlı bürokrasisinde buna riayet edilmediğini belirtir. Subhi Bey'e göre maliye, adliye vb. konularda ne zaman bir çıkmaza girilse ıslahat yapmak üzere hemen meclisler kurulur. Ancak sıkıntı hafifleyince bu meclisler boşlanır ve böylece ıslahat işi de yarım kalır. Ahmed Cevdet Paşa Ma'rûzât'ta Subhi Bey'in Manastır'a kadar gidip İşkodra tarafına hiç uğramadan İstanbul'a döndüğünü yazmaktadır. Fakat Tolak'a göre ise Yanya, İşkodra ve Tırhala eyaletlerine gidip teftiş yapmıştır (Tolak, 2015: 34-55; Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 61).

Ahmed Cevdet Paşa, Ziya Bey'in ise Saray-Bosna'ya varır varmaz meydana çıkan yolsuz ve uygunsuz hareketleri ve teşebbüsleri nedeniyle görevden alınıp yerine kendisinin görevlendirildiğini söylemiştir. Lakin Serbestoğlu, Ziya Paşa'nın siyasi çekişmelerin sonucu bir ay gibi kısa sürede görevinden alınıp, Amasya mutasarrıflığına atandığını söylerken, Uçman, Akyüz ve Göçgün ise Ziya Paşa'nın azledilmeyip, kendisinin Bosna-Hersek'te suiistimalleri dolayısıyla görevden aldığı defterdar ile Vali Topal Osman Paşa'nın Maliye Nâzırı Mustafa Fâzıl Paşa tarafından himaye edildiğini ve onların kendisinin azli için saraya başvurduklarını öğrenince Bosna müfettişliğinden istifa ettiğini 1863'ün haziran ayında Meclis-i Vâlâ azalığına ve aynı yılın Eylül'ünde Deâvi Nezaretine getirildiğini savunur (Serbestoğlu, 2018: 98; Uçman, 2013: 476; Akyüz, 1964: 2-3; Göçgün, 1987: 3).

Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât adlı eserinde Tanzimat Dönemi olaylarını anlatırken kendi şahit olduğu hadiseleri sübjektif olarak padişaha arz etmesi ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim, teftişe gönderilen memurlardan Subhi Bey merkezde kurulan ve başkanlığını Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı komisyonun gönderilen raporlarda geçen maddelerden birkaçının uyguladığını belirlemektedir. Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât'ta teftişe gönderilen memurların başarısız olduğunu ifade etmektedir. Burada merkezi yönetimdeki devlet memurları ile teftişe gönderilen memurlar arasında siyasi çekişmeler olması da muhtemeldir. Diğer taraftan Tanzimat

Döneminde kurulmaya çalışılan yeni düzenin teftişe gönderilen memurlar eliyle kurulmak istenmesi ve yerel yöneticiler ile halkın buna reaksiyonu da başarıyı etkileyebilmektedir. Ortaylı bu durumu şöyle ifade etmiştir; *“Tanzimat döneminin eyalet meclisleri, merkeziyetçilik ve yerel halkın yönetime katılması gibi zıt nitelikleri taşıyan ikilemli bir deneyimdi. Kuşkusuz bu deneyimin başarıyla başladığını söylemek güçtür”* (Ortaylı, 1985: 45).

Kamu hizmeti gören memurların tarihin her döneminde başarılı olmasını etkileyen iki durum söz konusu olabilir. Birincisi, memurun ehliyet, liyakat ve tecrübeden yoksun oluşu ikincisi ise çevresel etkenler tarafından başarısızlaştırılmasıdır.

3.2.3.2.1.5. Memurların İdari Tecrübesizliği

Bosna-Hersek’te vergi toplayan mültezimlerin öşür vergilerini toplamakta halka suiistimalde bulununca çiftçiler ile mültezimler arasında anlaşmazlık olmuştur. Yabancı devletlerin olaya müdahale etmesi ile sorun büyümüştür. 1859’da sonunun çözümü için bir nizamname tasarısı kaleme alınmış, tasarının padişaha arz ve onayından sonra Türkçe ve Boşnakça basılarak ilgili bölgelere gönderilmiştir. İstanbul yönetimi sorunu çözüldüğüne inanmıştır. Ancak Ahmed Cevdet Paşa, teftiş görevi için Hersek’e vardığında çiftlikler meselesinin devam ettiğini, nizamnameden kimsenin haberi olmadığını, muhasebe kaleminden bir memurun ise *“Dört sene önce buraya birtakım paketler gelmişti. Fakat başkomutan Ömer Paşa o sırada Nevahi-i âsiye ile meşgul olduğundan mülki işlere bakılamıyordu. O paketler galiba mahzende olmalı”* dediğini nakletmiştir. Paşa, paketleri araştırıp buldurduğunu ve paketlerin hiç açılmamış olduğunu ifade etmiştir. Derhal açtırıp paketleri kazalara gönderildiğini, Bosna sancaklarında nizamname hükümleri uygulanarak çiftliklerle ilgili sorunun çözüldüğünü belirtmiştir.

Başkomutan Ömer Paşa’nın becerikli bir kumandan olup ancak idari işlerde bilgisiz ve tecrübesiz olduğunu; mülkiye memurları ise paşanın önem verdiği konulara yöneldiğinden Bosna Çiftlikât Nizamnamesi dört sene boyunca o bölgede uygulanamadığını Ahmed Cevdet Paşa, Ma’rûzât’ta bildirmiştir. Bu nedenle bölgede

çıkan sorunların sebebinin Ömer Paşa'nın gaflet ve hataları olduğunu söyler. Mevcut durum için *“Dakayık-ı umûr-ı mülkiyeyi o misillü umûr-ı mülkiyyede ma'lumât u melekesi olmayan ümerây-ı askeriyeye tefvîz etmek kılıç ile kalem açmak gibi yanlış bir iş olduğu, bu husus ile sâbit olmuştur. Kalem yerinde kılıç ve kılıç yerinde kalem kullanmak nakız-ı matlûbu müntec olagelmiştir.”* demiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 65-69; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 80-85).

Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna bölgesindeki başta çiftlik sorunu olmak üzere idari sorunların sorumlusu tuttuğu Ömer (Lütfi) Paşa'nın öncelikle özgeçmişine değinilmiştir. Ömer Paşa, Hırvatistan doğumlu olup Hristiyan dinine mensup Bosna kökenli bir subay ailesinin oğludur. Asıl adı Michael Lattas olmakla beraber devrinde Macar (Frenk) Ömer Paşa olarak da anılmıştır. 1827'de Avusturya'da Harp Okulu öğrencisiyken Osmanlı Devleti'ne sığınarak İslâmiyet'i benimsemiştir. Devletin tercüman ihtiyacı nedeniyle seraskerlik mütercimliğine tayin edilmiştir. Miralay rütbesinde iken kısa süre Lübnan emirliğine getirilmiştir. Ömer Paşa, Memleketeyn'in güneyinde gösterdiği başarılarından dolayı 1849'da vezir rütbesiyle Rumeli Ordusu müşirliğine getirilmiştir. 1852'de Karadağ'da çıkan isyanı bastırması. Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı gösterdiği başarılarından dolayı “Serdâr-ı Ekrem” unvanı verilmiştir. 1855'te Kafkas cephesinde mücadele etmiş, ancak Rusların Kars'ın işgaline engel olamamıştır. İstanbul'a döndüğünde Meclis-i Âlî'ye üyeliğine, 1857'de Bağdat valiliğine getirilmiştir. Rumeli bölgesindeki isyan ve karışıklıklar nedeniyle 1861'de ikinci defa Rumeli müşirliğine ve Bosna müfettişliğine tayin edilmiştir. İstanbul'a dönünce serasker kaymakamlığına tayin edilmiş ve tekrar Meclis-i Âlî üyesi olmuştur. Jandarma teşkilâtıyla ilgili çalışmaları yapan komisyonun başkanlığını yapmış, Rumeli'de toplanan bütün orduların genel kumandanı olmuştur. Girit isyanlarını bastırmak üzere başkumandanlığa getirilmiştir. Bir süre İstanbul dışında bulunan seraskere kaymakamlık yapmış, 1869'da Hassa müşirliğine getirilmiştir. Ömer Lütfi Paşa, 24 Nisan 1871 tarihinde vefat etmiştir (Saydam, 2007: 74; Kılıçlıoğlu vd., 1992(b): 340).

Ömer Paşa, özgeçmişinde görüldüğü gibi asker kökenli olup askeri kimliği ağır basan bir Osmanlı paşasıdır. Görev verildiği bölgelerde olduğu gibi Bosna bölgesinde de askeri idare yöntemlerini kullanmıştır. Ömer Paşa'nın Bosna-Hersek'teki görev

süresi boyunca yaptıkları faaliyetlere ilişkin Gölen, “*Ömer Lütfi Paşa'nın yaptıkları küçümsenecek şeyler değildi. Fakat o tüm bunları yaparken ölçüsüz bir askeri güç ve şiddet kullanmıştı. Dolayısıyla onun ayrılmasından sonra durum eskiye dönmekte gecikmedi. 1857'de yine Ömer Lütfi Paşa'nın sona erdirmek zorunda kalacağı yeni bir ayaklanma çıktı.*” diyerek onun idaresi altındaki bölgede askeri güç kullanmaktan çekinmeyen yapısı olduğunu ifade etmiştir. (Gölen, 2010: 367) Ömer Paşa gibi sonradan Müslüman olan ve dönemin görgü tanığı Murad Efendi; “*1851 yılında Serdar Ömer Lûtfi Paşa Bosna feodallerine son darbeyi vurdu ve o günden sonra Bosna ve Hersek, Osmanlı Devleti'nin vilayetleri oldu, ama aynı zamanda Sırp ve Karadağlılar'ın yayılmalarına açık bir alan ve Rus politikasının da hedefi oldu, çünkü yeniçerilerin ortadan kaldırılmasında olduğu gibi, Bosna'da hastalıklı kan temizlenmek istenirken beraberinde taze yaşam suyu da dışarıya aktı.*” diyerek Ömer (Lütfi) Paşa'nın Bosna'daki faaliyetlerini eleştirmiştir (Murad Efendi, 2007: 125). Akın ise yüksek lisans tezinde “*Ömer Paşa'nın hatalı siyasetinden dolayı devletin başına büyük dertler açılmış isyanlara karşı Hersek tarafında Korianiç, Bileka, Gaçka, Nikşik, Yeni Pazar ve Podgoriça Müslümanları eşkıya ile savaşmış ancak bunlar sayıca az ve dağınık olduklarından ve her zaman etrafta Karadağlılar olması eşkiyalara fırsat sağlamıştır. İsyan eden bölgelerin bir kontrol altına alınması ve Korianiç'teki yıkılmış kalelerin ve hanelerin inşası ve tamiri ayrıca Nikşik'teki kulelerin tamirinin sağlanması ve sonrasında Kolaşin halkının iskânının sağlanması Ahmet Cevdet Paşa'nın görevinin önemli meselelerindendi.*” diyerek Ömer Paşa'nın Bosna-Hersek'te hatalı hareket ettiğini vurgulamıştır (Akın, 2004: 70).

Ahmed Cevdet Paşa, Ömer Paşa'nın iyi bir asker olduğunu ancak idari alanda yeterli düzeyde bilgi ve tecrübeye sahip olmadığını savunmuştur. Ahmed Cevdet Paşa bu durumda haklı olabileceği gibi Ömer Paşa'yı sevmemesinden dolayı bu kaniya varmış da olabilir. Nitekim, Gölen Ömer Paşa'nın Ahmed Cevdet Paşa tarafından sevilmediğini belirterek durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Ömer Lûtfi Paşa XIX. yüzyılın en tartışmalı generallerinden biridir. Üzerine aldığı her görevi başarıyla yerine getiren Paşa, buna rağmen Vakanüvis Lûtfi, Ahmed Cevdet Paşa gibi isimler tarafından pek sevilen biri değildir. Onun sevilmemesindeki iki temel neden olduğunu düşünmekteyiz. İlki onun köken itibarıyla Hırvat olmasıdır. Asıl adı Michel Latas olan Paşa 1801'de Hırvatistan'ın Plaski/Vlaski Kasabası'nda doğmuş, 1828 veya 1830'da*

Banaluka'ya gelerek Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bundan sonra İstanbul'a gelen Paşa, orada Serasker Hüsrev Paşa'nın dikkatini celp etmiş, ardından Veliyaht Abdülmecid Efendi'ye öğretmenlik yapmıştır. Bu görevden sonra ikbal kapıları ardına kadar açılmış, Seraskerliğe kadar yükselmiştir. Sevilmeme nedenlerinden diğeri de üzerine aldığı görevlerde aşırı güç kullanmasıdır. Gittiği her yerde sosyal yapıyı alt üst etmiş, Müslüman Hristiyan kimseye ayırt etmeksizin her kesimi mahvetmiştir. Doğal olarak yaptıkları saray hariç hiçbir zümre tarafından onaylanmamıştır. Fakat şurası hemen ilâve edilmelidir ki, görev bölgeleri Bosna, Karadağ, Girit, Kırım ve Anadolu'nun doğusu gibi ciddi anlamda zor coğrafyalardır ve Ömer Lûtfî Paşa her defasında da bu bölgelere özel emirlerle gönderilmiş, devletin uzun süreler bastıramadığı isyanları bir çırpıda bastırmıştır.” (Gölen, 2009: 220). Gölen'in beyanına göre Ahmed Cevdet Paşa'nın siyasi çekişmeler nedeniyle Ömer Paşa'nın idari tecrübesizliğini ifade etmiş olabilmesi de muhtemeldir. Zira merkezden gelen bir emrin Ömer Paşa gibi asker kökenli birinin bilerek ve isteyerek uygulamaması ya da öncelik vermemesi küçük bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir.

3.2.3.2.1.6. Bosna-Hersek Bölgesinde Zaptiye Teşkilatının (Jandarma) Düzenlenmesi ve Askeri Islahatlar

Ahmed Cevdet Paşa Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Rumeli teftişine çıktıklarında, şikâyet edilen konulardan birinin zaptiyelerin Hristiyanlara uyguladıkları baskı ve zulüm olduğunu nakletmiştir. Zaptiyelerin köylerde Hristiyanların evlerine misafir oldukları, bedavadan yiyip içerek ahalinin sırtından geçindikleri tespit ettiklerini belirtmiştir. Teftiş heyeti zaptiye defterlerinin kontrolünde verilen maaşların yetersiz olduğu tespit etmiş, maaşlarının üç ayda bir dağıtılması konusunda İstanbul'da mecliste müzakere edilmesi kararına varmıştı. İstanbul'a dönülünce Ömer Paşa başkanlığında Jandarma adıyla zaptiye nizamnamesi hazırlanması için komisyon kurulmuş, fakat komisyon üyelerinin hepsinin askeri yetkililerden olması nedeniyle işin sadece askeri yönü ele alınmıştı. Bu nizamnamede zaptiyelerin düzenli ve üç ayda bir maaş almaları düzenlenmiştir. Zaptiyelerin teşkilatlanırken küçük küçük takımlar halinde farklı yerlerde silahlı bir güç olarak görev yapacakken alaylar oluşturulup her eyalet için birer alay jandarma birliği kurulmuştur. Ancak eyaletlerin gerek nüfus gerekse büyüklük gibi kriterler

bakımından farklı büyüklükte olduğu için teşkilatlandırma etkin olmamıştır. Ayrıca jandarma binbaşılığına ve alaybeyliğine iş görmez nizamiye kolağası ve binbaşısı tayin olduğundan birçok haydut ve eşkiya ortaya çıkmıştır. Jandarma usulü önce Rumeli ve Suriye ile Halep eyaletlerinde uygulanırken Bosna-Hersek'te de birer alay jandarma teşkil olunmuştur. O dönemde sancak mutasarrıflarına “kaymakam” ve kaza kaymakamlarına “müdür”, nahiye müdürlerine ise “zabıta memuru” denilip jandarma zabiti olan yerde zabıta memuru bulunması zorunlu değildi. Bundan dolayı Hersek'te jandarma askeri dağıtılarak birçok zabıta müdürlükleri kaldırılmış ücretli askerlerin sayısı azaltılmış ve bunlardan elde edilen gelirle müdürlerin maaşları yükseltilmiştir.

Ahmed Cevdet Paşa, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan yeni orduya İşkodra, Hersek ve Bosna gibi bölgelerden asker alınamadığını ifade etmektedir. Paşa Bosna'ya teftişe giderken bu hususu Fuad Paşa'ya sorduğunda *“eğer durumu uygun görürsen, elbiseleri tek tip olmak üzere bir tür yerli asker kurmak için gayret ediver”* dediğini anlatır. Hersek'e vardığında askeri düzen hususunda eyalet ileri gelenleri ve ilgililerin görüşlerini aldığı belirtmiştir. Ayrıca eyalet bölgelerini hem teftiş hem de kurulacak yeni askeri düzen için görüş alışverişinde bulunmuştur. Bu görüşler sonucunda varılan mutabakata göre; ilk askerlik üç sene ve rediflik dokuz sene olmalı ki Hersek ve Bosna bölgelerinde yeterli bir kuvvet meydana getirilmeli, oluşturulacak Bosna askerlerine tek tip yeşil şeritli elbise giydirilmeli, subay atamalarında mahalli beylerden de seçim yapılmalı, Bosna askerlerinin Bosna taburlarına kaydolunmalı gibi hükümler belirlenmiştir. Bu hükümler genel meclisten geçerek ferman hazırlanmış ve Bosna'ya gönderilmiştir. Yeni kurulan askeri birliğe halk tarafından gönüllü olarak beklenenden fazla katılım olduğunu Cevdet Paşa belirtmektedir. Bunun sebebini ise bölgede düğün masraflarının evlenmeye engel olduğu için düğünü yasaklayıp evlenme masraflarını kendi maaşından karşılaması bunun neticesinde evlilik oranının artarak halkın takdirini kazanması ile kızların bu yeni askerlere methiyelerinin artması olduğunu anlatmıştır. Ayrıca paşa, bölgesini önde gelen din adamlarına ayet, hadis eşliğinde halka askerlik hakkında sohbetler yaptırmasının da etkili olduğunu belirtmiştir. Bosna birinci taburu için bir sancak hazırlanmış ve sancağın teslimi için yapılacak törene bir ay gibi kısa sürede askerlere talim yaptırılarak törende halka boy göstermeleri halkın büyük beğenisini alarak askerliğe ilgiyi artırdığını ifade etmiştir. Paşa bu askeri ıslahatlarından dolayı o zamana

kadar ilmiye sınıfından kimseye verilmeyen ikinci rütbeden *nışan-ı Osmanî* verildiğini belirtmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 77-110; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 92-126).

Kamu personelinin işini doğru ve düzgün yapması ile halkın malına göz dikmemesi için mali haklarının yerinde ve zamanında verilmesi gerekmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'da bu durumun farkında olduğu için Rumeli teftişinde halkın malına göz diken ve işini düzgün yapmayan zaptiye memurlarının maaşının yetersiz olduğunu tespit etmiştir. Merkeze bir rapor göndererek hem zaptiyelerin maaşını iyileştirmiş hem de yeni hazırlanan zaptiye nizamnamesine işlettirmiştir.

Ahmed Cevdet Paşa Bosna'ya teftiş amacıyla gönderildiğinde Fuad Paşa ondan asker toplama işini halletmesini istemiştir. Bosna'dan asker alınması konusu Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından buyana sorun teşkil etmiş ve daha önce çıkan ayaklanmaların başlıca sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Bosna-Hersek bölgesindeki eyaletlerde Tanzimat reformlarının uygulanmasını sağlayan askeriye mensubu Ömer Lütfi Paşa dahi askeri ıslahat ve dahi asker toplama meselesini halledememiştir. Ahmed Cevdet Paşa kırk yıl devlete asker vermemek için mücadele etmiş olan Boşnakları ikna ederek onlardan asker alınmasını temin etmiştir (Gölen, 2010: 117; Karal, 2003: 162-163).

Bilgili ve tecrübeli bir devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa'nın, Boşnakların askere alınması sorununu halletmesinin temelinde Boşnakların istek ve şikayetlerini dinleyerek çözüm bulması vardır. Paşa, emir vererek zorla askere alma uygulamasına gitmemiş, Boşnakların askerlik konusundaki görüş ve önerilerini dinleyerek ve merkeze de danışarak karar vermiştir. Bu durum bir bölgede düzenleme yapılmadan önce yerel halkın görüş ve önerilerinin alınması onların değerlerine saygı gösterilmesi durumunda ıslahatların başarılı olunacağı örneğini vermektedir. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa da kırk yıl asker vermemek için silahlı mücadeleye dahi girişen Bosnalıları böylece ikna etmiştir.

Cevdet Paşa ve teftiş ekibi, Bosna'da iki alay asker düzenlemiştir. Bu durumdan memnun olmayan Batılılar, Boşnakların zihinlerini çelmeğe çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Avusturya memurlarından bazılarının: "*Siz, asker yazılmaya rıza*

göstermişsiniz. Halbuki Devlet-i Aliyye'nin malî sıkıntısı var, size aylık veremez." diyerek Boşnakları bu kararlarından vazgeçirmeye çalıştıklarında, onlara: *"Para için askerlik yapmak bizim dinimize yakışmaz. Biz askerlik vazifesini ancak Müslümanlık ve devletimiz için yaparız."* diye cevap vermişlerdir (İzgöer, 1999: 219; Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 44).

Ahmed Cevdet Paşa bir kamu personeli olarak gittiği Rumeli teftişinde kırk yıllık sorun olan asker alma sorununu yerel halkın istek ve şikayetlerini dinleyerek düzenleme yapmasıyla çözmüştür (Ünal, 2017: 229-231; Cevdet Paşa, 1986: 30). Burada önemli olan nokta gerekli olan düzenlemeler halk için halka rağmen değil, halk için ve halk ile yapılmasıdır (Anık, 2019: 172; Erdoğan, 1998: 28-29).

3.2.3.2.1.7. Ordu mensupları için Askeri Ceza Kanunnamesi Hazırlanması

Askeri personel için daha önceden Fransa Askeri Kanunnamesi'nden tercüme edilerek bir askeri ceza kanunnamesi kaleme alınmış fakat suçun derecesine göre ceza belirlenmesi, asıl Ceza Kanunnamesi ile uyumunun sağlanması ve uygulanması için o zamanın kuralına göre özel bir komisyondan geçmesi kararına varıldığını Ahmed Cevdet Paşa nakletmiştir. Geçmişte Ceza Kanunnamesi onun tarafından hazırlandığından kendisinin komisyonda bulunmasının lüzum görüldüğünü, bu özel komisyonun Fuad Paşa başkanlığında yüksek rütbeli askerler ile yüksek askeri meclis (Dâr-ı Şurâ) üyelerinden bazı kimseler ve kendisinden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu komisyon tarafından söz konusu Askerî Ceza Kanunnamesi müsveddesi düzeltilip temize çekilerek padişah onayından sonra ilan edilmiş olduğunu belirtmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 126).

Osmanlı Devleti'nin modern anlamda batılılaşma çabaları yargı alanında da kendisini göstermiştir. Bu alanda yapılan düzenlemelerin biri de askeri ceza alanında yapılan düzenlemelerdir.

Bu kanunname, Tanzimat'tan sonra Osmanlı ordusunda yapılan ıslahatların sonucunda mevcut askeri kanunların yetersiz kalması nedeniyle çıkartılmıştır. 1857 tarihli Fransız Askeri Ceza Kanunu elden geçirilerek oluşturulan 1869 tarihli Askeri

Ceza Kanunname-i Hümayunu kabul edilmiş ve 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Başkanlığını Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı Muhammed Rüşdü, Ahmed Celal, Şevket, Seyyid Mustafa Hıfzı, Mahmut Paşa, İbrahim Edhem, Muhammed Beylerden oluşan sekiz kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. 1837'de çıkarılan ve yaklaşık yarım asır yürürlükte kalan Kanunname-i Ceza-i Askeriyye'nin dönemin ihtiyaçlarına yetersiz kaldığı değerlendirildiğinden 1869 tarihli Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu çıkarılmıştır. İki ana bölüm (bâb) ve 206 maddeden oluşturulmuştur (Yolyapan, 2000: 161; İpeksümeroğlu, 1951: 469; Akgündüz, 1987: 156-157; Köprü, 1988: 12; Değirmenci ve Karakurumer, 2020: 301-302).

Bu kanunnamenin çıkartılması, bir şekilde yeni dönemin de belirleyicilerinden olmuş, ordunun düzenli ve disiplinli, yenilikçi atılımlar yapan bir form almasına olanak sağlamıştır.

3.2.3.2.1.8. Vilayet Nizamnamesinin Hazırlanıp Uygulamaya Konulması

Ma'rûzât adlı eserde ele alınan konulardan biri de Vilâyet Nizamnâmesi meselesidir. Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa'nın vilayetleri düzenleme niyetinde olduğu ve bu konudaki düşüncesinin ise eyâlet ve sancakları büyüterek, valiliklerine tecrübeli ve becerikli memurları atayıp yetkilerinin artırarak çok önemli işler haricinde saltanat merkezini meşgul etmemeleri böylece merkezde devlet adamlarının daha önemli işlerle meşgul olmalarının sağlanması olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Fuad Paşa “Vilâyet Nizamnâmesi” hazırlatmış; Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletlerini birleştirerek, Tuna vilâyeti adıyla bir büyük vilayet kurup valiliğine Niş valisi Mithat Paşa getirilerek tecrübe edilmesini sağlamıştır. Bu nizamnameye göre eyâlete “vilâyet”, sancak kaymakamlığına “mutasarrıf”, kaza müdürlerine “kaymakam” ve nahiye memurlarına “müdür” denildiğini belirtmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 110-112; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 126-127).

Osmanlı Devleti'nin güçlü olan merkezi ve taşra teşkilatı zamanla zayıflamaya ve ihtiyaçları karşılamamaya başlamış olup ciddi sorunlar kendini göstermeye başlamıştır. Yereldeki kamu personel yapısını yeniden düzenleyerek hem merkezdeki memurların yerel işlerle meşgul olmalarını engellemek hem de yerel halkın talep ve

şikayetlerini yerinde değerlendirerek hizmet sunmak hedeflenmiştir. Ayrıca taşrada meydana gelen ayaklanmaların önüne geçmek gerekmekteydi. Bu durumun farkında olan Osmanlı yönetimi Tanzimat Dönemiyle modern anlamda bir taşra yönetimi oluşturma arayışına girmiştir.

Yeni bir taşra idaresi kurmak için Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa ve Mithad Paşa'dan oluşan bir heyet, Fransız idari teşkilatı örnek alarak 1864 yılında bir Vilayet Nizamnamesi hazırlamıştır. Aslında tüm ülkede uygulanmak için hazırlanan bu nizamname öncelikle bir pilot bölgede uygulanma ihtiyacı güdülmüştür. Bu kapsamda, bugünkü Bulgaristan sınırlarında kalan Rusçuk, Vidin ile Niş eyâletleri Tuna vilayeti adı altında birleştirilmiş ve ilk valisi Mithad Paşa'nın olduğu bir vilayet yönetimi oluşturulmuştur. Tuna vilayetinin pilot bölge seçilmesinin nedeni ise 1848'den beri zaman zaman ayaklanan ve özerklik için mücadele eden Bulgarların bu gayelerini önlemek amacıyla adil bir idare teşkil etmektir (Erdoğan, 2014: 21; Karal, 2003: 154-155; Gençoğlu, 2011: 34).

Vilayet nizamnamesi ile taşra yönetiminde eyalet ismi vilayet olarak değiştirildi ve mülki sınırları genişletildi. Her vilayet kendi içinde livalara, her liva kazalara, kazalar ise nahiyeye ve köylere ayrılmıştı. Vilayet yönetiminin başında devleti temsil eden vali, liva yönetiminin başında mutasarrıf bulunmaktaydı. Kazalar kaymakamın nahiyeler müdürünün idaresine verilmişti. Padişah tarafından atanan valiye, vilayetin mülki, mali, hukuki ve güvenlik işlerinin yürütülmesi ile vilayetin iç işlerinin idaresinde yetkili kılınmıştı. Vilayette defterdar, mektupçu, umûr-ı nâfia, umûr-ı hâriciye, ticaret ve ziraat memuru ve müfettiş-i hükkâm görev yapmaktaydı. Vilâyet merkezinde valinin başkanlığında bir vilâyet idare meclisi, livâlarda aynı şekilde livâ idare meclisi, kazalarda da kaza idare meclisi kurulmuştur. Hâkim, mektupçu, defterdar, hariciye memuru, müftü ve gayrimüslim ruhanî reis ile iki Müslim ve iki gayrimüslimden oluşan dört üye ise halkın seçimiyle belirlenmiştir. Bunun dışında livalardan gelen temsilcilerle yılda bir kez toplanan vilayet umumi meclisi, bugün de il genel meclisi adıyla varlığını sürdürebilmiştir. Vali, mutasarrıf, kaymakam gibi taşra yöneticileri ve vilayet memurları merkezden tayin edilmiştir (Mardin, 1988: 365; Davison, 1997(a): 168-169; Özdemir, 2013: 238; Ortaylı, 2007: 431-432).

Vilayet yönetiminin bağılı birimlerinden olan liva, mutasarrıf tarafından yönetilmiş ve maarif, nafia, tahrirat ve mali işlerle görevli memurlar ile kurulan liva idare meclisi oluşturulmuştur. Kazalar, kaymakam idaresine verilmiş ve kaza idare meclisi kurulmuştur. Nahiye'nin ise statüsü 1871 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile oluşturulmuş ve yönetimine müdür memur edilmiştir (Ortaylı, 2007: 431-432; Özdemir, 2013: 238).

Tanzimat Döneminde oluşturulan bu idari yapı değerlendirildiğinde dönemin devlet adamı Fuad Paşa'nın Vilayet Nizamnamesini çıkarmasındaki amacının "*eyaletler ve sancaklar büyütülerek valiliklerine tecrübeli ve becerikli kimselerden atama yapıp yetkilerinin artırılması, böylece sadece çok önemli işlerde merkezi idareye müracaat etmeleri ve bu şekilde saltanat merkezinin basit işlerle meşgul olması önlenerek, merkezde devlet adamlarının daha önemli işlerle meşgul olmalarının sağlanması*" olduğunu Ahmed Cevdet Paşa ifade etmektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 126-127). Böylece yerel yönetimlerin yetkileri artırmak suretiyle merkezi yönetimin iş yükünü hafifletmek amacıyla merkezi yönetimin gölgesinde idari birimler oluşturulmuştur. Bu yapılan düzenlemelerle merkezi yönetime bağılı yerel yöneticilere birtakım yetkiler verilerek burada görev yapacak memurların etkinliğinin artırılması, yerel sorunların yerel yönetici ve meclislerin çözüm bulması amaçlandığı görülmektedir. Bu düzenleme, kontrol ve siyasal sorumluluğun büyük ölçüde merkezi yönetimde kaldığı ancak sınırlı yetkilerin merkezden yerele devredilmesini ifade eden adem-i merkeziyeti (Benedikter, 2014: 44) akla getirmektedir. Fransız vilayet yönetimi örnek alınarak düzenlemeler yapıldığı için Fransızca "*décentralisation*" olan adem-i merkeziyet böylece uygulanmaya konulduğu söylenebilmektedir (Reyhan, 2007: 113-114).

3.2.3.2.1.9. Askeri Memur Unvanlarında Değişiklik Yapılması

Eskiden beri, kaymakam ve miralaya "Bey", binbaşılara "Ağa" ve mektepten çıkanlara ise "Efendi" denildiğini, daha sonra çıkarılan nizamname ile bundan sonra erkân-ı harp (genelkurmay) binbaşılara da "Bey" unvanı verilip erkân-ı harbiye binbaşısı olan başyaveri Hüsnü Efendi'ye de artık "Bey" denildiğini Ahmed Cevdet

Paşa Ma'rûzât'ta belirtmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 138; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 156).

Osmanlı Devleti'nde makam, mevki belirtmesi sebebiyle çeşitli unvan ve sıfatlar dönemin kamu personeline verilmiştir. İlmiye, seyfiye ve kalemiye sınıfları mensupları için benzer unvanlar verildiği gibi farklı unvanlarda verilmiştir. Nitekim Ağa, Bey, Efendi, Paşa, Serdar-ı Ekrem, Yaver-i Ekrem gibi unvanlar askeri personel için de kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat Döneminde kullanılan askeri rütbeler, günümüz karşılığı ve unvanlar aşağıda sunulmuştur (Ekinci, 2008; Geçer, 2012: 69).

Tablo 4 : Tanzimat Dönemi Askeri Rütbelere, Günümüz Karşılığı ve Unvanları

Tasnif	Rütbe İsmi	Günümüzdeki Rütbe Karşılığı	Açıklama	Kullanılan Unvan
Erkân (Generaller)	Müşir	Orgeneral/Mareşal	Ordu ya da Ordular Grup Kumandanı	Paşa
	Birinci Ferik	Korgeneral	Kolordu Kumandanı. (18 Ocak 1904 yılında kolorduların kurulmasıyla bu rütbe ihdas edilmiştir.)	Paşa
	Ferik	Tümgeneral	Fırka Kumandanı	Paşa
	Mirliva	Tuğgeneral	Liva Kumandanı	Paşa
Ümera (Üstsubaylar)	Miralay	Albay	Alay Kumandanı	Bey
	Kaymakam	Yarbay	Alay Kumandan Yardımcısı	Bey
	Binbaşı	Binbaşı	Tabur Kumandanı	Bey
Zabitan (Subaylar)	Kolağası	-	Dört Bölükten oluşan Kol Kumandanı. (25 Haziran 1910 tarihinde bu rütbe kaldırılmıştır.)	Bey
	Yüzbaşı	Yüzbaşı	Bölük Kumandanı	Efendi
	Mülazım-1 Evvel	Üsteğmen	Bölük Kumandan Yardımcısı	Efendi
	Mülazım-1 Sani	Teğmen	Takım Kumandanı	Efendi

Osmanlı Devleti'nde kullanılan askeri rütbeler ve unvanlar 26 Kasım 1934 tarihinde kabul edilen 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun ile kullanımı kaldırılmıştır. Kullanılan rütbe isimlerinin de

aynı kanunun üçüncü maddesinde “*Askeri rütbelerden adın başına gelmek üzere kara ve havada Müşürlere Mareşal, Birinci Ferik, Ferik ve Livalara General, Denizde Birinci Ferik, Ferik ve Livalara Amiral* denilir. *Generallerin ve Amirallerin derecelerini gösteren unvanlarla Deniz Müşürleri unvanlarının ve diğer askeri rütbelerin karşılıkları Ali Askeri Şürası kararı ve İcra Vekilleri Heyetinin tasdiki ile konulur.*” Hükmü gereği mareşal, general ve amiral unvanları kullanılmaya başlanmıştır. Rütbelerin Türkçeleştirilmesi için ise Ali Askeri Şürası kararı ve İcra Vekilleri Heyetine görev verilmiştir (Resmi Gazete (29.11.1934)).

3.2.3.2.1.10. Maraş'ta Kötü Yönetim Sergileyen Memur

Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât adlı eserinin dördüncü cüzdanın “*Haleb'e azimet olunduğu*” başlığı altında “*Ol esnâda Gavur-dağı tarafında dahi inzibâta halel gelmeğe başladığından kulları da Maraş'a gidip Islahiyye'ye ve Ulaşlı-dağlarına kadar me'mûrlar i'zâmiyle âsâyişin takririne müsara'at olunduğu sırada bu uygunsuzlukların Maraş mutasarrıflığınca vuku'a getirülen sû'-i idâreden münba'is olduğu anlaşıldığından hemen Dersaâdet'e arz ile Maraş mutasarrıfını azl etdirmeğe mecbur oldum.*” diyerek Maraş bölgesinde asayiş bozukluklarının nedeninin Maraş mutasarrıfının kötü idaresinden kaynaklandığını ifade etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 180).

Kötü yönetim, “*maladministration*” deyiminin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu kavram, literatürde, açık bir şekilde tanımlanmamıştır. Ancak bu konuda birçok tanım yapılmakla birlikte Şengül: “*Kötü yönetim, yönetsel faaliyetlerin icra yöntemleri nedeniyle bireyler üzerinde oluşan ve haksızlığa uğramaktan kaynaklanan olumsuzlukları ifade etmektedir. Kötü yönetim, bireyler açısından adaletsizliğe yol açan yönetimin tedirgin edici tutumları olmakta ve çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir.*” şeklinde kötü yönetimi ifade etmektedir (Şengül, 2005: 129). Eken ise kötü yönetimi “*eylem ve işlemleri ya da hareketsizliği sonucunda, yönetilenleri tatmin etmeyen ve onlarda hoşnutsuzluk doğuran bir yönetsel mekanizma ve süreç*” olarak tanımlamıştır (Eken, 1998: 128-129). Bu tanımdan hareket edersek yöneticinin kötü yönetim sonucunda yönetilenlerde hoşnutsuzluk söz konusu olmaktadır. Ancak kötü yönetim sadece yönetilenlerde değil kötü yönetimi gerçekleştirilen makamın üst

yönetiminde de hoşnutsuzluğa neden olabileceği değerlendirilmektedir. Koç, farklı bir bakış açısıyla kötü idare kavramından yola çıkarak dikkat çektiği idari kötülüğü öze şöyle tanımlamaktadır: “İnsanların, ‘sadece’ işlerini yaptıklarını sandıkları, süreçlere, prosedürlere, kanun, emir, talimat, kılavuz ve kurallara uyduklarını düşündükleri, ancak nihai çıktı itibariyle başkalarına zarar verebildikleri idari eylem ve faaliyetler, tamamen idari kötülüğün kapsamını oluşturmaktadır denilebilir.” (Koç, 2018: 64).

Ahmed Cevdet Paşa, Fırka-i Islahiye kapsamında Maraş bölgesindeki asayiş bozukluklarının nedenini Maraş mutasarrıfının kötü yönetiminden kaynaklandığını Ma’rûzât adlı eserinde ifade etmiştir. Ancak kötü yönetime sebep olan Maraş mutasarrıfının ismini söz konusu eserde zikretmemektedir. Ahmed Cevdet Paşa Tezakir adlı eserinde “*Ol esnâda biz dahi devr-i vilâyet etmek üzere Haleb’den çıkıp Maraş’a vürûd ile Maraş sancağının eski hisâblarını rü’yet ettirip bir taraftan dahi teşkîlât-ı cedîdenin icrâsına gayret ettiğimiz sırada Gâvur-dağı tarafında inzibât-ı idâreye hâlel gelmeğe başlamış olduğunu görüp derhâl İslâhiye kazâsına ve’ Ulaşlı dağlarına kadar me’mûrlar irsâl ile âsâyîşin takririne müsâra’at olundu. Bu fenâhklann hudûsu ise Maraş mutasarrıfı Tevfik Paşa’nın sû’-i idâresinden neş’et eylediği anlaşılmağla Bâbiâlî’ye arz olunarak azliyle yerine Hersek mutasarrıflığından münfasıl Nâşid Paşa Maraş mutasarrıflığına ta’yîn ettirilmiştir.*” diyerek kötü yönetim icra eden Maraş mutasarrıfının Tevfik Paşa olduğunu beyan etmiştir (Cevdet Paşa, 1986: 204).

3.2.3.2.1.11. Şûrâ-yı Devlet Dairesinin Kurulması

Osmanlı Devleti’ne ecnebinin sıklıkla gelmesi ve ecnebi davalarının sayısı gittikçe artması sonucu davalar görülemeyecek duruma gelmişti. Paris Konferansı sırasında Âlî Paşa’ya “*Siz mahkemelerinizi emniyet-bahş olacak bir hâle getürdüğünüz gibi biz de ecnebi tercümanlarının umûr-ı mehâkime müdâhalesini ilga ederiz*” demişler ve o zamandan sonra Fransa usulüne göre mahkemeler kurularak hukuki işlerin hükümetin yetkisi dışına çıkarılması kararlaştırıldığından Mart 1868’de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kaldırılarak Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye meclisleri kurulmuştur. Kurulan iki meclisinde üyelerinin üçte ikisi Müslim,

üçte biri ise gayrimüslim olarak düzenlenmiştir. Şûrâ-yı Devlet Riyaseti (Başkanlığı) Tuna valisi Midhat Paşa'ya ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Riyaseti Ahmed Cevdet Paşa'nın kendisine verildiğini Ma'rûzât adlı eserinde nakletmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 198-199; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 216-217).

Avrupa'da ortaya çıkıp zamanla diğer ülkelere yayılan kuvvetler ayrılığı düşüncesi Osmanlı Devleti'nde de kendisine yer edinmiştir. Tanzimat Dönemi'nin modern devlet teşkilatlanmasını oluşturma çabası kuvvetler ayrılığının bir parçası olan yargı alanında kendisini göstermiştir. Yargı alanının üç sacayağından biri olan idari yargı, tarihi süreç içerisinde kuruluşu ve yenileşme çabalarıyla günümüze ulaşmıştır. Günümüzde Danıştay'a karşılık gelen Osmanlı Devleti'ndeki yüksek yargı kurumu olan “Şûrâ-yı Devlet”, 1868-1922 yılları arasında görev icra etmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasındaki temel amaç yasama, yürütme ve yargının birbirinden ayrılması düşüncesi olmuştur. Yücesoy'a göre reform meclisi olarak kurulan Şûrâ-yı Devlet, taşrada atılan kuvvetler ayrılığı ve idari yargı sistemini merkeze de uygulama düşüncesiyle oluşturulmuştur (Yücesoy, 2017: 187).

Şûrâ-yı Devlet, Padişah Sultan Abdülaziz devrinde Sadrazam Âlî Paşa başta olmak Fuad Paşa, Midhat Paşa ile Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Nicholas-Prosper Bourée'nin gayretleriyle yargı ve mülki işlerin birbirinden ayrılması amacıyla 05 Mart 1868 tarihinde bir ferman ile kurulmuştur. Aslında Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye adındaki yüksek yargı organının Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâmı Adliye adıyla iki kuruma bölünerek oluşturulmuştur. Fransa'daki “*Conseil d'Etat*” adlı yüksek meclis esas alınarak oluşturulan Şûrâ-yı Devlet'in başkanlığına Midhat Paşa, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin başkanlığına Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. 1 Nisan 1868'de yürürlüğe giren Şûrâ-yı Devlet Nizamnamesi ile kuruluşunu tamamlayan kurum 10 Mayıs 1868 tarihinde Sadrazam Âlî Paşa'nın Bâbîâli'de padişahın buyruğunu okuduğu bir tören ile resmi açılışı yapılmıştır (Canatar, 1997: 109; Akyıldız, 2010: 236). Şûrâ-yı Devlet'in “*Kavanin ve nizamat layihalarını tetkik ve tanzim, mesalihi mülkiyeyi tetkik, hükümet ile eşhas beyninde mütehaddis deaviyi rü'yet ve memurini devletin tahkik ahvaliyle, muhakemelerini icra*” görevlerinin olduğu belirtilmiştir (danistay.gov.tr, t.y.). Burada görüldüğü gibi Şûrâ-yı Devlet'e devlet memurlarını soruşturma ve yargılama görevi verilmesi ile kurumun idari yargın üst mahkemesi

olarak aldığı kararların memurlar üzerinde doğrudan etki etmesi kamu personeli açısından önemli kılmaktadır.

Akyıldız'a göre Şûrâ-yı Devlet'in teşkilatlanması şu şekildedir: "*Şûrâ-yı Devlet beş daire olarak teşkilâtlandırıldı. Mülkiye Dairesi harbiye, güvenlik ve mülkiyeye dair alt birimler tarafından görüşülüp havale edilen konuları, Maliye ve Evkaf Dairesi devlet gelirlerinin tahsil ve muhafazasıyla vakıfların idaresine dair kanun ve nizamları müzakere etmekle görevliydi. Adliye Dairesi olağan adli işler ve bu işlerle uğraşan mahkemelerin nizam ve kanunlarıyla uğraşmak, bunların temyizi konusunda ortaya çıkacak ihtilâfları çözmek; Nâfia, Ticaret ve Ziraat Dairesi bayındırlık hizmetlerinin tanzimiyle ticaret ve tarımın gelişmesi için verilen imtiyazları ve bunlara ait sözleşmeleri; Maarif Dairesi genel eğitimin yaygınlaştırılmasıyla mektep ve medreselere ait konuları incelemekle yükümlüydü.*" (Akyıldız, 2010: 237). İlber Ortaylı'ya göre ise Şûrâ-yı Devlet'tin görev ve yetkileri şunlardı:

- Her çeşit kanun ve tüzük tasarılarını inceleyip, hazırlamak,
- İdari ve adli mahkemeler arasında çıkan anlaşmazlıklarda görevli mercii saptamak,
- Her türlü idari işler hakkında, kendisine verilmiş olan yetkiler dahilinde karar vermek,
- Nasıl davranacakları kendisine padişah emri ya da devlet kanunlarıyla bildirilmiş olan memurları yargılamak,
- Padişah ve nazırların sordukları bütün meseleler hakkında görüş bildirmek (Ortaylı, 2007: 419-420).

İdari yönden kamu personeli ile alakalı tüm bulgular incelendiğinde söz konusu dönemde çeşitli kademelerde yönetimi elinde tutan memurlar içerisinde ehliyet ve liyakati yeterince olmayan personelin devlete ve idaresi altında bulunan halka zarar verdiği tespit edilmiştir.

3.2.3.2.2. Siyasi Yönden Kamu Personelinin Durumu

Ma'rûzât isimli eserde siyasi yönden kamu personelinin durumu sekiz alt başlık halinde incelenmiştir.

3.2.3.2.2.1. Devlet Memurluğunda Kayırmacılık ve Tayin ile Görevlendirmelerde Liyakate Bakılmaması

Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât adlı eserinin ikinci cüzdanın “*Tekmile (Ek)*” başlığı altında Reşid Paşa'nın devlete pek çok adam yetiştirdiğini ancak Âlî Paşa için ise “*âdem yetiştirmek şöyle dursun, yetişecek âdemlerin yollarını uruyor*” diye halk arasında söylenti çıktığını nakletmektedir. Devletin hariciye memurları önceleri Fenerli Rum beylerinin elinde iken, Rum fetretinden sonra Rumlara güven kalmadığından padişah Sultan Mahmud Han Rum tercümanların görev verilmesini yasaklayıp, Bâbîâlî'de oluşturulan Tercüme Odası'na Müslüman tercümanlar yetiştirmiş ve Ahmed Cevdet Paşa da kendi zamanında Hariciye Nezareti'nde hep Müslüman memurların olduğunu beyan etmiştir. Tercüme Odası'nda bu dönemde biri kalem memurlarına hocalık yapan Sarafin isimli bir Hristiyan ve diğeri Marunilerden bir Arapça mütercim olmak üzere sadece iki Hristiyan memur görev yapmıştır. Reşid Paşa'nın Agob adında bir Fransızca sır kâtibi varsa da kendi dairesi halkından sayıldığından Bâbîâlî'de resmi bir sıfat ile bulunmamıştır.

Reşid Paşa, Sultan Mahmud dönemindeki bu usulü aynen uygulamıştır. Ancak onun yerine geçen Âlî Paşa, Ermenilere fazlasıyla itibar etmiş ve Hariciye Nezareti'nde oluşturulan Tahrirât-ı Hariciye Odası'na hep Ermenileri doldurmuştur. Onlarda yavaş yavaş Müslüman memurları ve hatta devlete sadık olan Ermenileri bile bir yolunu bularak görevlerine son vererek yerlerine kendi görüşlerine uygun olanları istihdam etmişlerdir. Böylece Hariciye Nezareti'nin önemli işleri Ermenilerin eline geçmiştir. Âlî Paşa'nın hariciye işlerini hakkıyla yerine getiren Müslüman memurlar yetişirse kendisine rakip olurlar diye korktuğu da belirtilmiştir. Islahat Fermanı ile Hristiyanlarında devlet memuru olma imkânı getirilmişse de Ahmed Cevdet Paşa, Hristiyanların devletin ruhu demek olan siyasi ve harici işler yerine eski dönemlerde olduğu gibi mali işlerde istihdam etmenin daha doğru olduğunu savunmuştur.

Müslüman kamuoyunun Âlî Paşa'dan nefret etmesinin temel nedeninin bu durum olduğu, Fuad Paşa ise ırsi bir kalp hastası olduğu ve bu nedenle her şeyi dert edinmeyen vurdumduymaz bir tavrıda bulunduğu; Reşid Paşa döneminde ona en iyi şekilde yardımcı olmuş, Âlî Paşa döneminde onunla birlikte hareket etmiştir. Fakat yetiyecek kişilerin yolunu kesmez hatta yardımcı olduğu Ma'rûzât'ta belirtilmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 1-2; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 17-18).

Reşid Paşa'nın vefatından sonra devletin tüm önemli idari işleri Âli ve Fuad Paşalara kalmıştır. Fuad Paşa, Âlî Paşa'yı idare için haddinden fazla dalkavukluk etmiştir. Hatta bir akşam Âlî Paşa, akşam yemeği için Fuad Paşa'nın yalısına gittiğinde Ahmed Cevdet Paşa kendisinin de hazır bulunduğunu belirtmiştir. Fuad Paşa, Âlî Paşa'ya yaltaklanmak için: *“Reşid Paşa yevmiyye zuhur eden müşkilâtı hall ederdi. Efendimiz ise şu kadar sene sonra gelecek şeyleri düşünüp tedbir edersiniz. Sokullu ve Köprülü gelüp de şu zamânı görseler anların zamânlarında iş görmek kolay idi. Ma'rifet şimdiki zamânın müşkilâtını hall etmektir.”* şeklinde Âlî Paşa'nın eski vezirlerden önde geldiğini söyleyen sözler söylemiştir.

Ahmed Cevdet Paşa ise bu derece dalkavukluğa dayanamayarak *“Köprülü Mehmed Paşa fenâ fi'd-devle olmuş bir pîr-i rûşen-zamîr idi. Her arzudan geçüp rûku'a varmış bir devleti kaldırmağa hasr-ı efkâr etdi. Muvaffak da oldu. Şimdi de öyle bir fedâkâr vezir olsa, devleti ihyâ eder. Siz andan ma'lûmâtlısınız, lâkin bağçe tanzim etmek ve âdem kayırmak gibi zâtiyyât ile uğraşıyorsunuz. Anınçün Sokullu ve Köprülü gibi büyük muvaffakiyetlere nâil olamıyorsunuz.”* dediğini beyan etmiştir. Bu sözlerden Fuad Paşa'nın açık kalpli ve hoşgörülü olduğundan böyle sözlerden alınmadığını ancak Âlî Paşa'nın ise içten pazarlıklı sıkıntılı bir kişi olduğundan bu sözlerden hoşlanmayarak surat astığını Ahmed Cevdet Paşa ifade etmiştir.

Sonraları Fuad Paşa sadrazam olup Âlî Paşa Hariciye Nezareti'ne geçince, etrafındaki kişiler de buna gücenerek laf etmeye başlayınca Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa'ya önceki konuştuklarını hatırlattığında: *“Ben sana mukaddemâ dediğim gibi, anlar ne derlerse desinler, ben Âlî Paşa'dan ayrılmam ve ayrılammam. Zirâ umûr-ı hâriciyye gavâ'ili de benim başıma kalır. Şu zamanda umûr-ı dâhiliyye ve mâliyye ile berâber umûr-ı hâriciyyeyi de yüklenemem. Bilirsün yâ, anı Reşid Paşa da başa*

çıkaramadı.” dedi. Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa’nın Âlî Paşa’yı idare için gerçekten her istediğini yaptığını belirtmiştir. Âlî Paşa kendisine bağlı kişileri kayırıp gözetmeye özen göstermiştir. Memurların tayinlerinde ve görevlerinden alınmalarında ehil olup olmamalarına bakılmamıştır. Ahmed Cevdet Paşa, bu duruma örnek vererek; o zaman İstanbul payelilerinden Burunî Vehbi Molla adında bir hilekâr olduğunu ifade etmiştir. Ona göre ilmi “Mızraklı ilmihal”in ötesine geçmemiştir. Fakat Âlî Paşa’nın akşamcılarında, yani kadeh-yârânından olduğundan İstanbul payesi’ne kadar yükseltilmiş ve Maarif-i Umumiye Nezareti’nde yardımcılığa kadar getirilmiştir. Halbuki fuhşiyatı ile tanındığından hakkında “mekteb çocuklarının emr-i terbiyesini böyle bir şahsa ihâle nasıl câ’iz olur” diye söylenti çıktığından padişah emriyle görevden alınmıştır. Evkaf Müfettişliği’ne Haremeyn payelilerinden Kadri Bey padişah emriyle atanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa’ya göre Kadri Bey’in ilmi olmasa da zararsız bir kişiydi ve eşi padişah dadısı olduğundan özel bir konumu bulunmakta olduğunu belirtmiştir. Bazı kimselerin Kadri Bey hakkında atamasının uygun olmadığına dair söylentiler çıkmışsa da ilmiyeden olanların Kadri Bey’in hiç değilse namuslu biri olduğunu, Vekillerin seçtiği Vehbi’ye nazaran tercih ettiklerini ifade ettikleri Ma’rûzât’ta anlatılmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 49-51; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 65-66).

Soyut bir varlık olan devlet, görev ve sorumluluklarını yerine getirebilme adına personel istihdam etme gereksinimi devletin ilk ortaya çıktığı günden bugüne varlığını sürdürmüştür. Devletin ihtiyacı olan kamu personelinin seçim, meslek içi ilerleme gibi aşamalarda uygulanan yöntemler dönemsel olarak değişiklikler göstermiştir. Ahmed Cevdet Paşa, eserinde Osmanlı Devleti’ni idare eden devlet adamlarının kamu personeli istihdam ve yetiştirme de farklı usuller uyguladıklarını ifade etmiştir. Tanzimat Dönemi’ne tanıklık etmiş bir vakanivüs olarak Ahmed Cevdet Paşa, bu dönemin önde gelen üç önemli ismi olan Reşid Paşa (Mustafa), Âlî Paşa (Mehmed Emin) ve Fuad Paşa’nın (Keçecizâde) devlet adamı olarak görev yaptıkları dönemlerde uyguladıkları usullere değinmiştir.

Mustafa Reşid Paşa, memuriyet hayatına mühürdar, daha sonra Âmedi odasında memur olarak başlamıştır. 1827–1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda orduda Katiplik görevinde bulunmuş, bu görevindeyken Sultan II. Mahmut ordudan gelen evrakın

yazılışını beğenerek savaştan sonra Reşid Paşa'yı özel olarak saraya çağrılarak iltifat etmiş ve Fransızca'yı öğrenmesini tavsiye etmiştir. Bu olaydan sonra Reşid Paşa kariyerinde süratle yükselmiştir. Tanzimat Dönemi'nin mimarı olan Reşid Paşa, memuriyet hayatında Edirne Valiliği, Paris ve Londra Elçiliği, Hariciye Nazırlığı ve altı kez Sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur (Kaynar, 2010: 42-160; Beydilli, 2006: 348-350). Mehmed Emin Âlî Paşa, memuriyete Divan-ı Hümayun kalemine kâtip yardımcısı olarak başlamıştır. Burada kâtiplere şahsi mahlas verilme adeti olduğundan kendine "Âli" mahlası verilmiş ve daha sonra bu mahlas ile tanınmıştır. Memuriyet hayatında İzmir ve Bursa Valiliği, Londra Büyükelçiliği, Meclis-i Vala reisliği, Meclis-i Tanzimat reisliği ile birlikte toplam sekiz kez hariciye nazırlığı ve beş kez Sadrazamlık görevinde bulunmuştur (Beydilli, 1989: 425-426; Gündüz, 2010: 76-78). Keçecizâde Fuad Paşa ise memuriyetine tıbbiyeden mezun olup tabip olarak başlamış daha sonra Mustafa Reşid Paşa'nın teşvikiyle meslek değiştirerek Bâbîâli tercüme kalemine girmiştir. Memuriyet görevi boyunca Dîvân-ı Hümayun tercümanlığı, Sadâret Müsteşarlığı, Encümen-i Dâniş azalığı, Meclis-i Âlî-i Tanzîmat reisliği, Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliyye reisliği, toplam on yıla yakın Hariciye Nazırlığı ve iki kez sadrazamlık yapmıştır (Köprülü, 1996: 202-204; Gündüz, 2010: 85-86).

Tanzimat'ın üç büyük devlet adamı olan ve devlet görevinde sadrazamlığa kadar yükselme başarısını gösteren Reşid Paşa, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın kendi dönemlerinde uyguladıkları politikalar ve taraftarlıkları farklılık göstermiştir. Köprülü'ye göre "*Genellikle Mustafa Reşid Paşa İngiliz taraftarı olarak tanınırken Âlî ve Fuad Paşalar Fransız taraftarı olmakla şöhret kazanmışlardır. Aile yapıları birbirinden çok farklı olmasına rağmen Âlî Paşa ile Fuad Paşa iyi bir ikili oluşturmuşlardır. Kaderleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bulunan bu iki paşa, genellikle Fransız siyasetinin ağır bastığı zamanlarda iktidar mevkiine gelmişlerse de Fuad Paşa körü körüne Fransız taraftarı bir politika takip etmemiştir. Reşid Paşa'nın İngiliz, Âlî Paşa'nın Fransız siyasetine meyilli olmalarına karşılık Fuad Paşa ikisinin ortası bir yol seçmiştir.*" (Köprülü, 1996: 204). Fuad Paşa'nın bu tutumu sergilemesinin nedenini Ahmed Cevdet Paşa ırsi bir kalp hastası olmasına bağlamıştır. Her şeyi dert edinmeyen vurdumduymaz bir tavırda bulunarak, Reşid Paşa döneminde ona yardımcı olduğunu, Âlî Paşa döneminde onunla birlikte hareket ettiğini nakletmiştir. Bu üç paşanın kamu personeli istihdam ve yetiştirme usullerinde de

farklılıklar olduğunu Ahmed Cevdet Paşa beyan etmiştir. Mustafa Reşid Paşa başta Mehmed Emin Âlî ve Keçecizâde Fuad Paşalar olmak üzere Ahmed Cevdet Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa, Kâmil Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Meclis-i Vâlâ Reisliği de yapan Rıfat Paşa gibi Tanzimat devrinin mühim şahsiyetlerini hatta dönemin edebi kişiliği Şinasi'nin yetişmesini sağlamıştır (Beydilli, 2006: 349; Akyıldız, 1993: 252; Seyitdanlıoğlu, 1994: 47-48; Günaydın, 2017: 396; Gündüz, 2010: 12). Âlî Paşa'nın kendisinden sonra göreve gelen Rüştü ve Süleyman Paşaları yetiştirdiğini Mardin nakletmiştir (Mardin, 1990: 238). Gayrimüslimlere devlet memuru olmanın yolunu açan İslahat Fermanı'nın mimarı Âlî Paşa'dır. Kılıç'a göre Âlî Paşa'nın himayesindeki Ermeni asıllı Davut Karabet, onun nazırlığı döneminde Hariciye Nezareti Baştercümanlığı'na atanmıştır. Ayrıca Cebel-i Lübnan Sancağı'na Hıristiyan mutasarrıf olarak atanan ve vezaret rütbesi alan ilk gayrimüslim olmuştur (Kılıç, 2009: 188-189). Âlî Paşa gerek Ahmed Cevdet Paşa tarafından gerekse dönemin diğer devlet adamı ve yazarlarından bu konuda pek çok eleştiri almıştır. En sert tepkiyi gösterenler arasında Yeni Osmanlılar olarak bilinen Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimler olmuştur. Ziya Paşa'nın Âlî Paşa'nın politikaların hicvetmek için kaleme aldığı Zafername'de gayrimüslim istihdamını şu mısralarla eleştirmiştir (Göçgün, 1986: 9):

“Rumdan Ermeniden yaptı müşir ü bâlâ

Eyledi resm-i musâvât-ı hukuku ikmâl”

Âlî Paşa, kendisine yakın gördüğü kişileri kayırarak gözetmiş, memurların tayin, görevlendirme ve azillerinde liyakate bakmamıştır. Tayin ve terfilerde kendisine rakip olmayacak yakınları arasından seçim yaptığını Ahmed Cevdet Paşa ifade etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 65-66). Engelhardt'da Ahmed Cevdet Paşa ile aynı düşüncede olmakta, Âlî Paşa'nın iradesine boyun eğmeyenleri memuriyetten uzaklaştırıp yerlerine kendi adamlarını koyduğunu, böylece iktidarı tümüyle eline aldığını söylemektedir (Engelhardt, 1976: 240).

Ahmed Cevdet Paşa, Âlî Paşa'nın memur tayin ve görevlendirmede liyakate uymadığına örnek olarak Burunî Vehbi Molla adında bir hilekârı Maarif-i Umumiye Nezareti'nde yardımcılığa kadar getirilmesini vermiştir. İlmiye sınıfı mensubu olan ve Fındıklı imamının oğlu olduğundan İmâm-zâde diye tanınan Mustafa Vehbi Efendi,

burnunun iriliğinden dolayı Ebü'l-enf ve Burunî lakaplarıyla da anılmaktadır. Eğitiminden sonra müderris ve naib olan Vehbi Efendi, 1848'de Ayıntab mollalığına tayin edilmiştir. Sonraları kendisine İzmir payesi verilmiş, 1856 yılında Edirne mollası olmuştur. Aynı yıl Mekke payesini almıştır. Uzun yıllar Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'de bulunmuş, Kemâl Efendi'nin Mekâtib-i Umûmiyye nazırlığı sırasında yardımcısı olmuştur. 1861'de İstanbul payesini daha sonra ise Anadolu payesini almış, 1873'te Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. İki sene sonra Rumeli kazaskerliği payesini alan Vehbi Efendi, ömrünün sonlarında hacca gitmiş ve 1877'de ölmüştür. Mustafâ Vehbî Efendi, bazı olumsuz özellikleri bakımından âlimler arasında yerilen bir kişi olmuştur. Ceyhan'a göre *“Yûsuf Kâmil Paşa, Cevdet Paşa, Ziyâ Paşa gibi çağdaşları onun ulema kıyafeti altındaki cahillerden olduğunu, Âlî Paşa'ya yakınlığı sayesinde mesleğinde yükseldiğini ve ahlaka aykırı davranışları bulunduğunu anlatırlar.”* dediklerini belirtmiştir (Ceyhan, 2013). Ayrıca Ceylan, *“Ziyâ Paşa Zafer-nâme Şerhi'nde Vehbî Molla'ya, Âlî Paşa'nın yakınları arasında bulunan, onun meclisinde yiyip içen, üstüne vazife olmayan işlere burnunu sokan, cahil bir adam şeklinde çekiştirir.”* diye eleştirileri nakletmiştir (Ceylan, 2012: 238). Turan'a göre Ziya Paşa'nın Âlî Paşa'yı hicvettiği eseri Zafername'de *“Âlî Paşa her şeyden önce rol model olarak da eleştirilir. Müstebit ve adaletsiz sadrazam imgesi, yolsuzluk ithamları, adam kayırmacılık gibi durumlar onun yönetici olarak zayıf noktaları olarak sunulur.”* diyerek Ziya Paşa'nın eleştirdiği kısımlardan birinin de Âlî Paşa'nın adam kayırması olduğunu ifade etmiştir (Turan, 2012: 3187). Kılıç, Ali Suavi'nin önemli bir memuriyet söz konusu olunca özellikle Hariciye Nezareti'nde Rumlar tercih edilmesine ve bu memurların Osmanlı'yı Rum propagandaları karşısında savunamamasını eleştirmiştir (Kılıç, 2009: 249).

Gümüüşsoy'a göre Fuad Paşa devlete faydası olacağını düşündüğü kişileri desteklemiştir. Bunlardan biri askeri liyakatinden dolayı Hüseyin Avni Paşa'dır. Fuad Paşa kendisinin seraskerliğe getirilmesini sağlamıştır. Bir diğer desteklediği kişi *“Şirvanizade”* namıyla tanınan Mehmed Rüştü Paşa'dır. Fuad Paşa'nın Suriye görevine giderken ilmiyeden bir kişi talep etmesi nedeniyle dönemin Şeyhülislâmı Sadeddin Efendi, Evkaf kassamlığında bulunan Rüştü Paşa'yı tavsiye etmiştir. Fuad Paşa, Rüştü Paşa'yı rütbe-i vezaretle Suriye valiliğine getirmiş, daha sonra Maliye Nazırı yapmıştır. Ayrıca oğlu Kâzım Bey'e ders veren Esad Paşa dikkatini çekmiş

Suriye görevinde yanına götürmüş hizmetinden memnun kalarak dönüşte Paris sefaretini ateşemiliterliğine tayin etmiştir. Böylece Gümüşsoy, Fuad Paşa'nın "adam yetiştirmeme" konusunda aldığı eleştirilerin yersiz olduğunu belirtmiştir (Gümüşsoy, 2006: 291-293).

Ortaylı'ya göre Cevdet Paşa'nın eleştirmesinin nedenini "Uygun bir ortamda birlikte çalışan bu insanlar, Tanzimat döneminin büyükleri sahneden çekilince kapıştılar ve Osmanlı aydın kuşağının onulmaz hastalığı ikisini de sardı. Midhat Paşa sahneden çekildikten sonra, Cevdet Paşa'nın da büyük itibar gördüğü söylenemez, o da bir kenara itildi. Cevdet Paşa, Ali ve Fuat Paşa'ları eleştirirken de zaman zaman ölçüyü kaçırıp galiz bir üslup kullanır. Reşit Paşa'nın devlete çok adam yetiştirip, Ali Paşa'nın ise adam yetiştirmek şöyle dursun, "yetiştirilecek adamlara engel olduğu" sloganıyla söze girip, Reşit Paşa'nın tercüme odasında gayrimüslim memur tutmadığını, Ali Paşa'nın ise oraya Ermenileri doldurduğu gibi sözlerle eleştirilerini sürdürür. Fuat Paşa'nın ise "familyasının ırz-ı namusu konusunda laubali" olduğu dedikodusunu da yapar. Bu laubaliliğin nedeni ona göre Fuat Paşa'nın kayınpederinin Nuseyri taifesinden olmasıdır. Gerçekte yaşam tarzları ve familyalarının yaşam tarzları da birbirinden pek farklı olmadığı halde, Cevdet Paşa, grup çekişmesinde işi ölçüsüzlüğe vardırılmış görünüyor." diyerek açıklamıştır (Ortaylı, 2008: 266).

Osmanlı Devleti'nde liyakatin göz ardı edilerek memur tayin ve terfi edilmesi sadece Âlî Paşa döneminde gerçekleşmemiş, öncesi ve sonrasında da devletin temel sorununu oluşturmuştur. Bu durumu Osmanlı yazar, düşünür ve devlet adamı olan Koçi Bey, padişaha sunulan ilk eleştirel rapor olan Koçi Bey Risalesinde şu şekilde belirtilmektedir: "Yüksek makamların şunun bunun aracılığı ile verilmesi doğru değildir. En bilgilisi hangisi ise ona verilmek gerektir... Bir cahilin, sırf eskidir diye bir bilginin önüne geçirilmesi haksızlıktır. Bilgi ve diyaneti olunca, genç de olsa zarar vermez. Yaşlı ile genç, bilgi ve marifette eşit olunca yaşlının önüne geçmesi daha doğrudur. Amma bilgi ve marifetten hissesiz olunca 1000 yaşında da olsa halka faydası olmaz. Ve hakkı, yanlıştan ayıramaz." (Aktan, 1997:1393).

Devlet adamlarının çeşitli nedenlere kamu personeli seçerken ve personelin görevinde ilerlemesinde liyakat dışı etkenlerin söz konusu olması devlet ve devleti

oluşturan halk için büyük bir sorun teşkil etmektedir. İngilizcede merit kelimesine karşılık gelen liyakat Arapça kökenlidir ve layık olma kelimesinden gelir (Acar vd, 2018: 759). Layık, niteliği, özü gereği bir şeyi edinmeyi hak etmiş olan manasına gelmektedir (sozluk.gov.tr, t.y.(e)). Liyakat ise kişinin, bir işe girmeye uygunluğu, yaraşırılık durumu, değerim olarak ifade edilir (sozluk.gov.tr, t.y.(f)). Etkin ve verimli bir liyakat sisteminin uygulanmasının önündeki en büyük engel kayırmacılıktır. Kamu personel alımlarında kayırmacılık yapılarak liyakat ilkesinin uygulanmamasına neden olan temel etkenler akraba kayırmacılığı (Nepotizm), eş-dost kayırmacılığı (Kronizm) ve siyasal kayırmacılıktır (Klientelizm) (Özkanan ve Erdem, 2014: 180-181). Nepotizm, Kronizm ve Klientelizm olarak ifade edilen bu temel etkenler kamu personel alımlarında yönetici olarak elinde yetki olan kişilerin kayırmacılık yaparak liyakat ilkesine aykırı davranmasına yol açar (Diler, 2018: 15). Bu durum toplumda zamanla kayırmacılık anlayışının yaygınlaşmasına ve normalleşmesine sebep olabilir. Kamu personel alımlarında liyakat ilkesinden sapma verimsizliğe, idarenin gelişmesini engellemeye, nitelikli kamu personelinin yetişmemesine, itibar kaybına ve güvensizliğe neden olacağı değerlendirilmiştir.

3.2.3.2.2.2. Bazı Üst Düzey Memurların Padişahların Tahta Geçiş Sırasına Müdahalede Bulunma Çabaları

Sultan Abdülmecid Han'a yakın kişiler ile dini saygınlığa sahip bazı kimselerin padişahın eceliyle ölümünden sonra Abdülaziz Efendi'den hoşnut bulunmadıklarından Murad Efendi'nin tahta çıkmalarını istediklerini Ahmed Cevdet Paşa belirtmiştir. Başmâbeynci Ahmed Bey, Hariciye Terifatçısı Kâmil Bey ve İngiliz Ali Bey'in bahçede gezerken, Ahmed Bey'in Murad Efendi'nin tahta çıkarılmasından bahsedince, Kâmil Bey'in kendisine nasihat olarak *“sen de böyle lakırdı söyleme; bu söz hukuka ve usüle aykırı bir konudur. Büyük karışıklığa yol açar. Bu parasızlığa da benzemez. Ne sen bana bunu söylemiş ol. Ne de ben dinlemiş olayım”* diye sözünü kestiğini ancak Murad Efendi'nin tahta geçmesinin istendiğini hatta, *“annesi bazı elçilere başvurmuş”* şeklinde bazı kimseler ise *“bu konuda Fransız elçisini iknaya Rıza Paşa'nın aracı olması ihtimali vardır”* denmektedir. Tahta kimin geçeceğini Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olduğu, elçilerin meselesi olmadığı ifade edilmiştir. Padişahın damadı olan Mehmed Ali Paşa kendisini sağlama almak için birkaç kere Abdülaziz Efendi'ye Rıza

Paşa gibi bazı kimselerin Murad Efendi’yi padişah yapmak istese de kendisinin bu uğurda başını koyduğunu gizlice haber göndermiştir.

Abdülaziz Efendi ikna olmak için şehzadelerin hocası Kemâl Efendi’den işin aslını sorduğunda *“bu haber, tam olarak uydurma ve asılsızdır. Efendi hazretleri böyle sözlere kulak asmasın. Saltanat ancak kendilerine intikal eder. Buna kimse engel olamaz. İnşallah yakında tahta çıkarlar. İçi rahat etsin. Fakat vekillere güvensizlik göstermesinler. Hepsini görevlerinde tutsunlar ve daha sonra duruma göre istediklerini devam, istemediklerini görevden alsınlar”* diye nasihatvari konuştuğunu işitildiğini Cevdet Paşa nakletmiştir. Sultan Abdülmecid Han’ın vefat üzerine tertip edilen cenaze töreninde biri gelerek *“vekiller arasında anlaşmazlık çıkmış. Kimi Abdülaziz Efendi’yi ve kimi Murad Efendi’yi isteyip, Abdülaziz Efendi tarafı galip gelmiş”* şeklinde haber getirilmesine Ahmed Cevdet Paşa *“canım bu olur şey değildir. Bu söz sırf dedikodudur”* diye cevap verdiğini ancak gelen teşrifat pusularının kendisini mahcup ettiğini belirtmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 43-46).

Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadarki yaklaşık 600 yıllık süreçte birçok defa darbe teşebbüsü, darbe, siyasi çekişmelerle padişahı değiştirme vakalarının yaşandığı aşıkardır (Altunoğlu, 2020: 18; Safi, 2019: 142).

Osmanlı Devleti’nde ilk darbe yaparak tahta geçen hanedan üyesi Yavuz Sultan Selim olmuştur. I. Selim, şehzadeliği zamanında Safevi Devleti’nin Osmanlı Devleti’ne tehlike oluşturması sebebiyle merkezi yönetimden habersiz Safevi Devleti’ne sefer düzenlemiştir. Bu sefer şehzadenin kahramanlığını göstererek yeniçeriler arasında sevilmesini ve destek görmesini sağlamıştır. Yavuz Sultan Selim, taht için diğer şehzadeler ile mücadele içerisine girmiş ve yeniçerilerin desteği kendisine olmuştur. Bu destekle Yavuz Sultan Selim babası II. Bayezid’e baskı yaparak kendi isteğiyle tahtan inmesini sağlamıştır. Böylece ülke yönetimini eline geçirmiştir (Emecen, 2009: 408).

Darbe yaparak padişah değiştirme girişimleri her zaman kansız gerçekleşmemiştir. Nitekim, Genç Osman sert tavırları nedeniyle yeniçerilerin ve ulemanın tepkisini çekmiştir. Hac ibadeti yapma isteği ve ulemanın buna karşı çıkması

tepkinin artmasına sebep olmuş ve bu durum isyana dönüşmüştür. Yeniçerilerin öncülüğünde başlayan isyana ulema da katılmış ve saraya giderek I. Mustafa'yı padişah ilan etmişlerdir. Genç Osman'ı ise Yedi Kule zindanlarında katletmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk defa darbe sonucu bir padişah öldürülmüştür (Naima, 1968: 759-784; Yaşaroğlu, 2013: 705).

Bu konudaki bir diğer örnek ise sultan III. Selim'dir. Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketinin mimarı olan III. Selim Nizam-ı Cedid adıyla askeri, mülki, idari ve birçok alanda yenilikler getirerek devletin içinde bulunduğu durumu iyileştirmek istemiştir. Ancak yeni kurulan Nizam-ı Cedid ordusunun kaldırılmasını isteyen yeniçerilerin Kabakçı Mustafa'nın önderliğinde ayaklanması, Nizam-ı Cedid ordusunun dağıtılmasına ve III. Selim'in tahttan feragat ederek çekilmek zorunda kalmasına neden olmuştur. III. Selim ise sarayda 'Şimşirlik' denilen hücreye kapatılmış ve padişahlık IV. Mustafa'ya geçmiştir. Rusçuk ayarı Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniden III. Selim'in tahta çıkarmaya çalışması nedeniyle padişah IV. Mustafa'nın emriyle III. Selim boğdurularak katledilmiştir (Beydilli, 2009: 422-424).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devlet başkanını devirmeye yönelik bir oluşum söz konusu olmuştur. Yeni Osmanlılar adındaki bir cunta örgütlenmesi Mithat Paşa liderliğinde meşrutiyet idaresine geçilmesi talebiyle birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerle örgüt, cuntacıları devlet kademelerine yerleştirmiş ve sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek V. Murat'ı padişah yapmıştır (Özbek, 2018: 8-10).

Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde anlattığı Sultan Abdülmecid Han'ın daha hayattayken ölümünden sonra padişah olacak kişinin planının yapıldığına şahit olduğunu belirtmesi (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 43-46) geçmişten gelen yönetime müdahale etme girişimlerinin devamı niteliğindedir. Nitekim Osmanlı tarihinde zikredildiği gibi birçok defa kanlı ya da kansız padişah değişiklikleri olmuş, hatta sadece padişahla kalmamış dönemin diğer üst düzey yöneticilerin dahi değişmesine sebep olmuştur (Aktaş, 2017: 302-310). İnsanoğlunun içinde bulunan yönetme güdüsü bazen "*amaca ulaşmak için yapılan her şey mubahtır*" anlayışı olan Machiavellist düşünce sonucu fiili müdahalelere dönüşmüştür (Güney ve Mandacı, 2009: 84).

3.2.3.2.2.3. Üst Düzey Devlet Memurları Arasındaki Anlaşmazlık Neticesinde Devlet İşlerinin Aksaması

Ma'rûzât'ta Şirvanzade Mehmed Rüşdü Efendi'nin İstanbul'a geldiğinde genç ve kabiliyetli bir molla olduğu, bir yandan tahsilini tamamlarken bir yandan da Şeyhülislam Ârif Efendi'nin oğlu Sıddık Molla'ya ders verdiği belirtilmiştir. Sıddık Molla hocasını müderrisliğe getirmesi için babasından sürekli istekte bulunmuştur. Ahmed Cevdet Paşa bir sohbet sırasında Ârif Efendi'nin kendisine *“Bizim Sıddık'ın hocası Mehmed Rüşdi Efendi pek zeki ve müsta'id bir zât. Ana ruûs vermeli ve böyle tarîkimize şeref verecek âdemler yetiştirmeli. Lâkin kavmimiz acâyib. Ben şimdi buna ruûs versem i'tirâz ederler.”* dediğini kendisinin ise *“Eğer imâmınıza ruûs verirsiniz, bu efendi Hünkâr imâmı mı ki suret-i husûsiyyede ana ruûs veriliyor, deyü i'tirâz ederler. Ammâ öyle zekî ve ma'lûmatlı bir zâta ruûs verdiğiniz hâlde kimse bir şey demez. Diyen olursa cevâbını ben veririm.”* (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 45-46) dediğini ifade etmiştir.

Ârif Efendi'nin bunun üzerine padişahın oluru ile Mehmed Rüşdü Efendi'ye müderrislik beratı vermiştir. Bundan sonra Mehmed Rüşdü Efendi, Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığında kurulan Arazi Komisyonu'nda görev almış ve burada Âlî ve Fuad Paşalar ile Bâbîâlî ileri gelenleri ile tanışmıştır. Fuad Paşa özel görevle Suriye'ye gittiğinde, Mehmed Rüşdü Efendi'yi yanında götürmüş kendisini yakından tanımış ve pek memnun kaldığından Mahrec Mevleviyetlerinden birinin verilmesi için yazı göndermiştir. O zamanın şeyhülislamı Sadeddin Efendi müsaade etmediği ve sadrazam Âlî Paşa'nın Fuad Paşa'nın isteğinin kabul edilmesini istediğinden Ahmed Cevdet Paşa'yı aracı olarak görevlendirmiştir. Ancak Ahmed Cevdet Paşa, şeyhülislam Sadeddin Efendi'yi ikna edememiş bunun üzerine sadrazam Âlî Paşa Mehmed Rüşdü Efendi'yi Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirmiştir. Bu anlaşmazlıktan dolayı ise Âlî ve Fuad Paşalar ile Sadeddin Efendi'nin arası açılmıştır. Fuad Paşa Suriye'den döndüğünde Sadeddin Efendi'ye rağmen Rüşdü Efendi'ye vezaret rütbesi vererek Suriye valiliğine atamıştır. Bu duruma Sadeddin Efendi büyük üzüntü duyarak Âlî ve Fuad Paşaları açıkça çekiştirmeye başlamıştır. Paşalar ise onun cahilliğinden bahsetmiş böylece karşılıklı suçlamalar ile iş rezalet derecesine varmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, devletin gelişmesi ve sorunların çözümü için yapılması gereken ıslahatlar

varken Bâbîâli ile Şeyhülislam arasında gereksiz tartışma ve çekişmelerden dolayı idari işlere hiç bakılmadığını ve gerçekleştirilen ıslahatlara yeterli hassasiyet gösterilemediğini söz konusu eserinde ifade etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 46-48; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 61-64).

Rütbe verilmesi üst düzey devlet adamları arasında anlaşmazlığa ve karşılıklı çekişmeye neden olan Mehmed Rüşdü Efendi'nin öncelikle özgeçmişine değinilmiştir. Mehmed Rüşdü Efendi, Amasya'da dünyaya gelmiştir. Abisi ve babasından İslami İlimler tahsil ettikten sonra İstanbul'a gitmiştir. Mehmed Rüşdü Efendi, Arazi Komisyonunda görev aldığı sırada Âlî ve Fuad Paşalar gibi devrin önde gelen devlet adamlarının dikkatini çekmiştir. Fuad Paşa Suriye'ye görevinde Mehmed Rüşdü Efendi'yi de yanında götürmüştür. Bu görevinde Fuad Paşa'nın teveccühüne mazhar olmuş ve Mehmed Rüşdü Efendi'ye mahreç mevleviyetlerinden birinin tevcih edilmesini istemişse de dönemin Şeyhülislamı Sâdeddin Efendi'nin itirazı üzerine Âlî Paşa tarafından Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine tayin edilmiştir. Daha sonra Fuad Paşa, Mehmed Rüşdü Efendi'yi vezâret rütbesiyle Suriye'ye vali tayin etmiştir. Mehmed Rüşdü Paşa, Evkâf-ı Hümâyun, Maliye, Hazîne-i Hâssa, Dahiliye Nezâreti'nde görev almıştır. Ancak Rüşdü Paşa'nın Hazîne-i Hâssa nâzırı sıfatıyla sarayla doğrudan doğruya yazışmalarda bulunması ve Dahiliye Nezâreti'ne ait konularda başına buyruk hareket etmesi nedeniyle sadrazam Âlî Paşa ile araları açılmıştır. Böylece Dahiliye nâzırlığından alınarak Hazîne-i Hâssa Nezâreti kendisinde kalmak üzere ikinci defa Maliye nâzırlığına getirilmiştir. Bu görevdeyken Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin sünnet düğününe nezaret etmiş fakat bu sırada fahiş fiyatla satın aldığı çuhaları Maliye mahzeninde çürütmesi, saraya hediye ettiği atların ve konağına döşettiği halıların parasını hazîne-i hâssa masrafları arasında göstermesi gibi sebeplerle Maliye nâzırlığından azledilmiştir. Daha sonra Nâfia, Adliye nâzırlığıyla görevlendirilmiştir. Ancak azledilerek nişanları alınmış ve Amasya'da ikamete mecbur edilmiştir. Daha sonra affedilip İstanbul'a dönüşüne izin verilmiş kendisine Orman ve Maâdin nâzırlığı verilmiştir. Sakızlı Ahmed Esad Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesiyle yerine sadrazamlığa getirilmiştir. Hüseyin Avni Paşa ile anlaşmazlıkları sadarettten azline neden olmuştur. Yerine seraskerlik uhdesinde kalmak üzere Hüseyin Avni Paşa getirilmiş ve Hüseyin Avni Paşa, Mehmed Rüşdü Paşa'yı Halep valiliğine tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Mehmed

Rüşdü Paşa'nın görevi Halep'e varışından hemen sonra Cidde valiliğiyle değiştirilmiş olup Mehmed Rüşdü Paşa yeni görevine giderken Tâif'te vefat etmiştir (Beyhan, 2010: 209-210; İnal, 1982(a): 439-441).

Üst düzey devlet ricali arasında anlaşmazlıklara neden olan Mehmed Rüşdü Paşa'nın özgeçmişine bakıldığında iyi eğitim aldığı ve devletin üst düzey görevlerine getirildiği hatta sadrazam olduğu görülmektedir. Ancak aynı özgeçmişinde Mehmed Rüşdü Paşa'nın da birtakım hatalar yaparak dönemin devlet adamlarıyla ters düştüğü de görülmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât adlı eserindeki beyanına göre Fuad Paşa'nın Mehmed Rüşdü Efendi'ye Mahrec Mevleviyetlerinden birinin verilmesine zamanın şeyhülislamı Sadeddin Efendi'nin müsaade etmemesinden dolayı çıkan anlaşmazlık nedeniyle devlet işlerinin aksadığı ve yapılması gereken ıslahlara yeterli hassasiyet verilmediği anlaşılmaktadır. Âlî ve Fuad Paşaların Mehmed Rüşdü Efendi'ye ruûs verilmesine karşı çıkarak devlet adamları arasında anlaşmazlığa neden olduğu söylenen Şeyhülislam Sadeddin Efendi hakkında İpşirli "*Cevdet Paşa'nın yer yer olumsuz değerlendirmesine karşılık Vak'anüvis Lutfi Efendi onun işten anlayan, tecrübe sahibi, makamını dolduran bir kişi olduğunu, ancak ilmiye mesleğinin kaidelerini korumada biraz ifrata kaçtığını söyler.*" diyerek dönemin vakanüvislerinin bu kişi hakkında farkı beyanatları olduğunu belirtmiştir (İpşirli, 2008: 389). Ahmed Cevdet Paşa Ma'rûzât'ta Mehmed Rüşdü Paşa'nın Mısır Hidivi (Valisi) İsmail Paşa'dan yüklü miktarda para aldığını belirtmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 64). Mehmed Rüşdü Paşa hakkında Sicill-i Osmani'de ise "*Âlim, fâzıl, münşi, zeki, cömert, uyumlu ve ılımlıydı. Orta boylu, tıknazca, güler yüzlü bir zat idi.*" olarak değerlendirilmiştir (Süreyya, 1996(b): 1406).

Burada dikkat edilmesi gereken husus kimin haklı kimin haksız olduğu değil, devlet adamları arasında çıkan anlaşmazlıkların olumsuz etkisini devletin hissetmesidir. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi denilen ve yoğun ıslahat programlarının uygulanmaya ve devletin içinde bulunduğu buhranlı dönemden kurtulmaya çalışıldığı bir dönemde (Akyıldız, 2011: 1) bu hadiselerin yaşanması devlet için kayıptır.

3.2.3.2.2.4. Bazı Memurların Görevde Hızlı Yükselmesi ve Düşmesi

Ahmed Cevdet Paşa, müderrislerden beylerbeyi olanların sayısının çok olduğunu ancak birdenbire vezir olan Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Yenişehirli müderris Osman Paşa ve son olarak Şirvanîzâde Rüşdü Paşa olmak üzere üç kişi olduğunu ifade etmiştir. Vezir olan Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa'nın kısa zaman içerisinde Evkaf, Maliye ve Dahiliye nazırı olmuş ardından ise sadrazam olmuştur. Bu süre zarfında da çok servet kazandığı hatta Mısır Hidivi (Valisi) olan İsmail Paşa'dan yüklü miktarda para aldığını Ahmed Cevdet Paşa beyan etmiştir. Ayrıca Mehmed Rüşdü Paşa'nın nasıl çok hızlı bir şekilde yükselmişse, aynı şekilde süratle aşağı inmiş, kazandığı büyük servet ise vefatından sonra kısa zamanda mahvolduğu Ma'rûzât'ta belirtilmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 48; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 64).

Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa'nın hayat hikayesine daha önce değinilmiştir. Mehmed Rüşdü Paşa'nın kısa zaman içerisinde devlet makamları içinde yükselmesinin temel nedeninin dönemin en etkili devlet adamları olan Âli ve Fuad Paşalar ile tanışarak onların takdirini kazanması ile olmuştur. Âli ve Fuad Paşaların Mehmed Rüşdü Paşa'yı himayelerine almalarıyla Mehmed Rüşdü Paşa vezir unvanı dahi almıştır. Ancak hızlı bir şekilde devlet kademelerinde yükselen Mehmed Rüşdü Paşa'nın bu kademelerinden azledilmesi de hızlı bir şekilde olmuştur. Bunun nedeni ise Âli Paşa başta olmak üzere dönemin devlet adamlarıyla ters düşmesidir. Öztürk'e göre dönemin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa'nın aleyhinde bulunması nedeniyle Divanı Ahkamı Adliye Nazırı görevinden alınmış ve Amasya'ya sürgüne gönderilmiştir. Öztürk o dönemi şöyle ifade etmiştir: *“Mahmut Nedim Paşa; Şirvanizade Mehmet Rüşdi, Zabtiye Nazırı Hüsnü Paşa'lar ile diğer bazı şahısların görevlerinden alınmaları için konunun Meclisi Vükelâ'da görüşülmesini istemişse de; Şurayı Devlet Reisi Yusuf Kamil Paşa: ‘Bu tür keyfi uygulama, Tanzimat'ın adalet anlayışı ve prensiplerine aykırıdır’ diyerek şiddetle karşı çıkmıştır. Divanı Ahkâmı Adliye Nazırı Mütercim Mehmet Rüşdi Paşa, Şurayı Devlet Reisi taraftarı olmuştur. Otorite yanlısı Sadrazam Mahmut Nedim Paşa; Şurayı Devlet Reisi ile Mehmet Rüşdi ve Hüsnü Paşa'ların şiddetli muhalefetlerinden bahsederek, görevlerinden alınmaları için irade-i seniye çıkartılmasını sağlamıştır.”* Mehmed Rüşdü Paşa, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı döneminde nazır olarak kabinede görev almıştır. Daha sonra ise

sadrazam olmuştur. Ancak Hüseyin Avni Paşa'nın, aleyhinde bulunması üzerine, görevinden alınmıştır. Mehmed Rüşdü Paşa'nın görevinden alınmasının nedeninin, Hüseyin Avni Paşa'nın aleyhinde bulunması olduğu o dönemin Mabeyni Hümayun Başkâtibi Atıf Beyefendi'nin "*Hatırat*"ında, Mahmut Celaleddin Paşa'nın "*Mirâti Hakikat*"ında, Memduh Paşa'nın "*Furânu Ezman*" ve "*Mirâti Şuûnât*"ında yazmışlardır (Öztürk, 1984: 43-44).

3.2.3.2.2.5. Bazı Ağa ve Beylere Maaş ve Rütbe Verilerek Memur Yapılması

Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nde Kozan başta olmak üzere Anadolu'nun tamamen devlet kontrolüne alınması amacıyla Dördüncü Ordu müşiri Derviş Paşa kumandanlığı ve kendisinin de komiserliğinde "Fırka-i Islahiye" adında bir fırka kurulduğunu nakletmiştir. Kendisinin Derviş Paşa ile olağanüstü yetkilere sahip olduğunu mülki işlerde kendisi askeri işlerde ise Derviş Paşa'nın söz sahibi olduğunu belirtmiştir. Ortak yetkilerinin çok geniş olduğunu bunların arasında askerlik ve vergi borçlarını affetme, ömür boyu olmak üzere aylık maaş tahsisi etme gibi yetki verildiğini ifade etmiştir.

Ahmed Cevdet Paşa, olağanüstü yetkileri arasında olan ömür boyu aylık maaş verme ve tayin yetkisini kimlere kullandıklarını Ma'rûzât'ta açıklamıştır. Bunlar arasında Hacılar nahiyesi beyi Paşo Bey ile Tiyek müdürü Karabey zade Mehmet Bey mevcuttur. Mehmet Bey ölümüne kadar aylık iki bin kuruş maaş ile Rumkale Müdürlüğüne, Paşo Bey ise ölümüne kadar olmak üzere iki bin kuruş maaş ile Elbistan Müdürlüğüne tayin edilmiş ve ayrıca kendilerine rütbe verileceği konusunda da söz verilmiştir. Hayat boyu maaş vermeye yetkili olduklarından sahiplerine birer buyuruldu verildiğini ve bunları paşanın kendisi ile Derviş Paşa'nın birlikte mühürlediklerini ve İstanbul'dan beratları gelince gerçekleriyle değiştirildiğini belirtmiştir. Ekbaz beylerinden Ali Bey'e de ölümüne kadar aylık beş yüz kuruş maaş tahsisi edilerek geçici olarak Fırka-i Islahiye'de alıkonulmuştur. Ahmed Cevdet Paşa yapılan bir tayin işini şöyle anlatmıştır: "*Hacı Osmanlı karyesinden Arslan Kurt Ağa ve Akyar karyesi kethudâsı ya'ni muhtârı ve Ulaşlı ağalarından Çend(ik)-oğlu nâhiyesi ağası Osmâniye kazâsı meclisi a'zâlığına ta'yîn ve Tecirli müdirliği ünvanıyla Bac-burnu muhafazasına me'mûr olan Tecirli Rüstem Ağa, Osmâniye'de buldukça*

meclise dâhil olmak üzere a'zâdan i'tibâr ile Osmâniye meclis a'zâlığına ta'yîn ve hep meclis a'zâlarına maaşlar tahsis edildi.” Bunların dışında, Doğu Kozan müdürünün kardeşi Halil Bey'e Sivas'ta oturması şartıyla kendisine aylık iki bin beş yüz kuruş maaş tahsis edilmiş, padişah onayı gelinceye kadar geçici buyuruldu verilerek İstabl-ı âmire müdürlüğü rütbesi tahsis olunmuştur. Ahmed Cevdet Paşa bunların dışında da tayin ve maaş bağlama yetkilerini kullandıklarını Ma'rûzât'ta açıklamıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 116-172; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 132-191).

Ahmed Cevdet Paşa'nın Derviş Paşa ile başta Kozan olmak üzere bölgenin kontrolünü ve düzenini sağlama için olağanüstü yetkilerle Fırka-i İslahiye isminde bir komisyon oluşturulduğu belirtilmiştir. Bu fırkanın içerisinde ömür boyu maaş ve tayinin de yer aldığı olağanüstü yetkiler Fırka-i İslâhiye Talimatnamesinde açıklanmıştır. Talimnamenin beşinci maddesinde *“ber vech-i me'mûl rüesâ taht-ı inkiyada alınub da hepsinin veyahutta bir takımının memleketten çıkarılmaları sırası geldikte bunların hüsn-i infâkları için maaşlar tahsisine ve istihdamlarına irade-i seniyye-i hazreti mülûkâne müteallik buyurulmuş olmağla her biri hakkında bu vechile vukuu bulan lütuf ve ihsan-ı âliyenin te'mîniyle beraber derhal bu tarafa irsal olunmaları lazım geleceği misillü içlerinden bazılarını dağın haricinde müdürlük ve kâimmakamlık gibi işlere tayin ile çıkarılmak münasib ve teshil icraatı mûcib olur ise müşarun ileyhüma hazeratı bunu dahî icraya me'zundurlar.*” olarak tayin ve maaş yetkisi ifade edilmiştir (Çelik, 2008: 188). Bu madde de bölgedeki bey ve ağaları itaat altına aldıktan sonra hepsinin veya bir kısmının sürgün edilmeleri gerekirse bunlara maaş verilerek çeşitli işlerde istihdam edilmeleri ile kontrol altına alınan bu tür şahısların derhâl İstanbul tarafına gönderilmeleri uygun bulunduğu ifade edilmiştir. İçlerinden bazılarını bölge dışında müdürlük veya kaymakamlık gibi görevler vermek ve bu yolla bölge dışına göndermek gerekirse Fırka-i İslâhiye'nin buna da yetkisi olduğu belirtilmiştir. Fırka-i İslâhiye'nin yaptığı tüm tayin ve maaş işlemleri bu talimnamenin vermiş olduğu yetkiye istinaden yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde bozulan düzeni tekrardan sağlamak için gerek Rumeli'de gerekse Anadolu'da teftiş amaçlı müfettişler görevlendirilmiştir. Bu müfettişlere yolsuzlukları ve idarî aksaklıkları yerinde tespit edip giderilmesi, devlet idaresinin tekrardan sağlanması için geniş yetkiler verilmiştir. Bu uygulama o

dönemde yaygın olarak kullanılmıştır. Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu sağ kol müfettişliğine tayin edilmesi, Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna müfettişliği, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Vilâyet-i Selâse (Üç vilayet: Selanik, Mânastır ve Kosova) müfettişliğine atanması örnek gösterilebilir (Han, 2017: 1-4).

Devlet düzenini bozan Ağa ve beylere bozulan düzeni tekrardan sağlayabilmek için maaş ve rütbe verilmesinin iki sonucu olmuştur. İlk olarak düzeni bozulan bölgelere gönderilen müfettişlerin hem asilerin itaat etmelerini teşvik etmek hem de aileleri ile gönderilecekleri yerde güç duruma düşüp tekrar düzen bozucu hale gelmemeleri adına rütbe ve maaş verilmesi etkili olmuştur. Fırka-i İslâhiye'nin görev bölgesinde zorluk çıkarmayıp itaat eden ve Fırka-i İslâhiye'ye yardım edenlere iyi hallerinden dolayı maaş ve memuriyet verilenler olmuştur. Nitekim Gökvelioğullarından Ahmed Bey ailesi ile 2000 kuruş maaşla İstanbul'a, Menemencioğlu Ahmed Bey ailesi ile 5000 kuruş maaşla, Hacılar Nahiyesi müdürü Paşo Bey ise 2000 kuruş maaşla Elbistan kazası müdürlüğüne, Payas hanedanından İmam Bey ise 2000 kuruş maaş ile İstanbul'a gönderilmiş, Kozanoğlu Ömer Ağa'nın oğlu Ahmed Ağa ise mîri mîrân rütbesi ile Kütahya kaymakamlığına getirilmiştir. Diğer taraftan devlete isyan etmiş nüfus sahibi kişilerden Tiyekli Karabeyzâde Mehmed Bey 1000 kuruş maaşla Antakya'ya gönderilmesine rağmen tekrar isyan etmiş ve yakalanarak yevmiye 20 kuruş ile Niş'e gönderilerken yolda kaçmaya çalışmış, Hacıömeroğlu Deli Halil Edirne'de ikamet ettirilirken kaçmış, Kozanoğullarından sürgün edilen Yusuf Ağa sürgün yerinden kaçmış olması (Sansar, 2003: 136-141; Cevdet Paşa, 1986: 145-190) rütbe, maaş ve memuriyet verilmesinin tamamen etkili olmadığı görülmektedir.

3.2.3.2.2.6. Vezirlik Değerlendirmesi

Ahmed Cevdet Paşa, Mekke ve İstanbul pâyelerinde iken kendisine defalarca vezirlik (vezaret) teklif edildiğini ve kabul etmediğini Ma'rûzât'ta belirtmiştir. Vezirlik gibi sıkıntılı bir görev icra etmek istememiştir. Kadıaskerlikten vezirliğe geçme uygulaması daha önce olmadığından Bosna görevine giderken kendisine verilen kadıaskerlik rütbesi verilince *“hele vezâret ga'ilesinden kurtuldum”* diyerek memnuniyetini belirtmiştir. Bununla birlikte ilk kendisinde tecrübe edileceğini

düşündüğünü ifade etmiştir. Fuad Paşa'nın vezirlikten neden uzak durduğunu sorunca; ilmiye sınıfında yüksek maaş olmadığını lakin güven olduğunu, tutumlu bir kadıasker arpalığı ile kıt kanaat geçinirken aktif görev verildiğinde bir miktar para kazandığını onunla da ihtiyaçlarını giderip kimseye muhtaç olmadığını belirtmiş, vezirler ise aktif bir görevdeyken bol para kazandıklarını fakat azledildiklerinde maaşsız kalarak vekillerden bir görev alabilmek için yalvardıklarını bu durumun kendisine güç geldiğini belirtmiştir. Sultan Abdülaziz Han'ın kadıaskerlik rütbesi bulunan Ahmed Cevdet Paşa'nın rütbesini vezirlik rütbesiyle değiştirilmesini kesin olarak emrettiği bu nedenle 13 Ocak 1866 tarihinde kendisine padişah emri tebliğ edilmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, vezaretin ağır yükü altına girmekten çekindiğini mensubu olduğu ilmiye sınıfının son kademesi olan kadıaskerlik derecesine çıktıktan sonra sınıf değiştirmenin güç geldiğini belirtmiş fakat sonra Hasan Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde ilmiye rütbesi kalemiye rütbesi gibi herkese verilince değerini yitirdiği, böylece ilmiye sınıfının şan ve şerefi kaybolunca sınıf değiştirdiğine memnun kaldığını ifade etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 175-176; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 194-195).

Ahmed Cevdet Paşa'nın memurluk kariyeri Osmanlı Devleti'nde eğitim, yargı, fetva ve diyanet teşkilâtını oluşturan ilmiye sınıfında olmuştur. Bu sınıf içerisinde son kademe olan kadıaskerlik derecesine kadar yükselmiştir. Fakat kendisi istemese de padişah emri ile sınıf değişikliği olmuş ve vezirlik rütbesi almıştır. Vezir, Osmanlı'da devletin bakanlık, valilik gibi yüksek devlet görevlerini icra eden ve paşa unvanını taşıyan kimselere denilmiştir. Vezirlerin geniş yetkileri bulunmakla birlikte her zaman merkezde görev almayıp taşrada da görev yapmışlardır. Taşra da bir eyalete vali olarak atanan vezir, görevine giderken halkın sorunlarını dinler davalara bakardı ve buyuruldular çıkarmak için divanı toplamaya yetkisi mevcuttu. Teftişle görevli vezir durum gerektirdiğinde memurları azledip yeni tayinler yapma yetkisine sahip olmuştur. Teftiş görevi sona erse de İstanbul'a dönüncüye kadar aynı yetkileri kullanabilme hakları mevcut olmuştur (Tuğlacı, 1985(c): 2981; İnalçık, 2013: 91).

Ahmed Cevdet Paşa'nın kendi beyanına göre vezirlik rütbesini istememesinin temel nedenini mali olarak açıklamıştır. Vezirin gelirinin yüksek olduğu ancak azledilince ekonomik olarak sıkıntıya girdiği ve nazırlardan görev dilendiğini belirtmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın da mizacı bu duruma uygun olmadığı için talep

etmemiştir. Bu durumu Tezakir adlı eserinde şöyle belirtmiştir: “*Bu devlette fedâ edemeyecek iki rütbe vardır. Biri kazaskerlik ve diğeri ferikliklidir. Ben vâkı’ a henüz kazasker olmadım. Lâkin bir basamak kaldı. Ne vakit olsa bi-hasebi’ t-tarîk kazasker olurum. Bunu vezârete değışemem. Zîrâ kazaskerlik arpalığına kanâ’at eder geçinirim. Hiç kimseye yüz suyu dökmeğe muhtâc olmam. Ammâ vezâret alsam derhâl teşrifât harcı ve levâzım-ı vezâret tedârîki için bir hayli borç altına girmek ve me’ mûriyet yakalamak yâhud ma’ zûliyet ma’ âşı almak için evliyâ-yı umûra birçok yüz suyu dökmek lâzım gelip bu ise dûr-endişlik usûlüne tevâfuk etmez.*” (Cevdet Paşa, 1986: 198).

3.2.3.2.2.7. Yüksek Kademeli Devlet Memurlarının Siyasi Çekişmeleri ve Otorite Oluşturma Hırsları

Ahmed Cevdet Paşa, başkent İstanbul’un siyasi durumunu Ma’rûzât’ta şöyle açıklamıştır: Âlî Paşa’nın aleyhinde faaliyetlerde bulunan Jön Türkler, Âlî Paşa’nın tekrardan sadrazam olması üzerine düşmanlıklarını arttırmışlardı. Mısırlıların İstanbul’dan mülk edinmeleri Jön Türklerin muhalefetleri için sermaye olmuştu. Mısır Hidivi İsmail Paşa, İstanbul’a altınları adeta su gibi akıtarak Mısır’ın imtiyazlarını genişletmekteydi. Bu nedenle Mısır Hidivliği veraset usulünü kendi çocuklarının birincilerine tahsis ettirerek diğerk akrabalarının çocuklarını verasetten çıkarmıştı. Bu bakımdan onlarda şikayetçiydi. Mustafa Paşa ise kardeşi Mısır Hidivi İsmail Paşa’dan sonra veraset yoluyla Hidiv olmasının önü kapandığından içerde ve dışarda devlet adamları aleyhinde konuşarak şikâyete başlamış, Jön Türklerle para yardımıyla bulunarak fitne çıkarmak düşüncesindeydi. Bu yüzden Âlî Paşa onun İstanbul’dan gönderilmesi için padişah oluru almış Mustafa Paşa’da Avrupa’ya mecburen gitmişse de gizli cemiyetle bağlantısını güçlendirmişti. Fedaileri olan bu gizli cemiyetin reisleri, Osmanlı Devleti’nin devlet adamlarından Necip Paşazade ile rütbe-i bâlâ sahiplerinden Ahmet Bey’in oğlu Mehmet Bey iken cemiyetin müdürü ise devletin ileri gelenlerinden Azmi Bey imiş. Cemiyetin ilk icraatı, Bâbîâli’yi basıp bir meclis günü vekilleri öldürüp yeniden bir heyet oluşturarak Mehmet Bey’in amcası Trablusgarp valisi olan eski sadrazamlardan müteveffa Mahmud Nedim Paşa’yı getirtmek olduğundan kendisiyle haberleşiyorlarmış. Cemiyet bir gün Veli Efendi çayırında bulaşarak Azmi Bey tarafından sözlü talimat ile bir iki gün içinde gizli

niyetlerini uygulamaya karar vermişler. Ancak onlardan biri olan Suphi Paşa'nın oğlu sırrı babasına söyleyince Suphi Paşa oğluyla beraber Âlî Paşa'ya giderek durumu bildirmiş. Hemen Azmi Bey'in evi basılıp tutuklanmış, Ahmet Bey'in evi de basılıp oğlu Mehmet Bey tutuklanıp cemiyeti ortaya çıkaran birçok bilgi ve belge ele geçirilerek cemiyet üyeleri tutuklanıp sorguya çekildiğini Ahmed Cevdet Paşa nakletmektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 196-198; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 214-216).

Tanzimat Dönemi'nin ikinci yarısında yönetime ve yöneticilere karşı muhalif bir grup ortaya çıktığı görülmüştür. Bu muhalif kişiler gerek devletin güttüğü politikalarından gerekse devlet adamlarının şahsi politikalarından kaynaklı hoşnutsuzlukları nedeniyle oluşmuştur. Dönemin devletleri arasında şahsına münhasır bir yapısı olan Osmanlı Devleti'nin bilhassa tebaası içindeki hürriyetçi ve milliyetçi hareketlerin geniş bir gayrimüslim nüfusta tesir etmesi Tanzimat'ın önde gelen devlet adamlarından Âlî ve Fuad Paşaların göz önünde tuttuğu en önemli meseledir. Islahat fermanından sonraki dönemde iç kargaşa ve dış müdahaleler reformların sıkı bir idare altında uygulanmasını kaçınılmaz kılması hükümdardan ziyade hükümete, özellikle de Fuad Paşa'nın vefatından sonra yönetimi tek başına elinde tutan Âlî Paşa'ya karşı muhalefet oluşturmuştur. Beydilli'ye göre oluşan muhalefetin hangi amaçla ve ne şekilde cemiyetleştirdiğini şöyle açıklamıştır: *“Anayasa ilânı ve bir parlamento açılması fikri etrafında toplandığı iddia edilen, genelde yaş itibariyle de genç olan Tanzimat dönemi aydınları, kendilerine atfedilen her türlü eylem ve çağdaş fikir örgüsü içinde tarihte seçkin bir yer işgal ettiklerinde şüphe bulunmamakla beraber bunların Yeni Osmanlılar adıyla anılan bir cemiyet şeklinde ne zaman, nerede ve kimler tarafından kurulduğu, konuyla ilgili yetersiz kaynakların çeşitli ve birbirine ters düşen kayıtlarından ötürü tartışmalıdır ve mensuplarının önde gelenleri dışında diğerlerinin faaliyetleri de yeteri kadar açığa kavuşturulamamıştır.”* Koray, Yeni Osmanlıların kuruluşu ile ilgili en çok kullanılan kaynak olan Ebüzziya Tefik'in Yeni Osmanlılar adlı eserinde belirtildiği gibi bu cemiyetin İstanbul'da değil Avrupa'da kurulduğunu savunmuştur. Cemiyetin kurucuları arasında Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed Bey ve arkadaşları Menâpîrzâde Nûri ve Kayazâde Reşad Beyler gösterilmekle birlikte Nâmık Kemal, Ali Suâvi, Ziyâ Paşa gibi gazeteciler ile Mustafa Fâzıl Paşa da cemiyetin üyeleri arasında olmuşlardır. Bu kişilerin siyasi bir program dahilinde değil daha çok

Âlî Paşa'ya karşı duydukları hoşnutsuzluktan dolayı bir araya gelmişlerdir. Mardin'e göre ise Yeni Osmanlıların eleştirileri şöyle idi: *“Yeni Osmanlılara göre Tanzimat devlet adamları ülkenin kaderini belirleyecek siyasi sorunlarda yeteri kadar aktif değillerdi. Bundan da öte bu devlet adamları Batılı siyasetçilerin sözlerinden çıkmayan, yüksek hayat standardına sahip olmak için servet peşinde koşan kişilerdi.”* (Beydilli, 2013: 430-431; Koray, 1984: 565; Mardin, 1985: 1700).

1867 yazında Veli Efendi çayırındaki toplantıda alınan karar ile hükümet toplantıdayken Bâbîâli basılacak, Sadrazam Âlî Paşa öldürülüp yerine o zaman Trablusgarp valiliği yapan Mahmud Nedim Paşa'nın getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu plan cemiyet mensuplarından Subhipaşazâde Âyetullah Bey'in kararı ifşa etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Olayın açığa çıkması üzerine Mehmed, Nûri, Reşad Beyler yurt dışına kaçmak zorunda kalmış ve daha sonra gıyaben idama mahkûm edilmiştir. Bu olaydan bağımsız olarak gazetelerdeki muhalif yazılarından ötürü Nâmık Kemal, Ali Suâvi ile Ziyâ Paşa Mısır'daki veraset hakkı elinden alınan ve karşılık olarak Hidiv İsmâil Paşa'nın büyük miktarda tazminat ödediği kardeşi Mustafa Fâzıl Paşa'nın davetini kabul ederek Fransa'ya gitmişler ve himayelerine girerek nakdi olarak desteklenmişlerdir. Âlî Paşa'nın ölümü üzerine sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa'nın ilân ettiği genel aftan faydalanarak bu kişiler ülkeye geri dönmüşlerdir. Cemiyetin önde gelen isimleri, ilk sadrazamlığından itibaren lider kabul ettikleri Midhat Paşa'nın etrafında toplanmaya başlamışlardır. Yaptıkları arasında Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve V. Murad'ın tahta çıkarılması ile bir Anayasa ilân edilmesi yer almıştır (Beydilli, 2013: 431-432).

Kamu görevi icra eden yüksek kademeli memurların siyasi çekişmeleri devleti ve içinde bulunan halka büyük zarar vermektedir. Ayıışığı bu durumu *“Siyasi çekişmeler her devirde sıkıntı yaratır.”* şeklinde ifade etmiştir (Ayıışığı, 2012: 69). Devlet ricâlinin siyasi mücadeleleri ve sebep oldukları siyasi krizler özellikle Tanzimat Dönemi'ne damgasını vurmuştur. Bu dönemde sadaret, seraskerlik, kaptan-ı deryalık ve tophane müşirliği gibi üst düzey devlet görevleri çoğunlukla aynı siyasi aktörlerin eline geçmiştir. Bu durumu Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi şöyle özetlemiştir: *“...Dâmâd Mehmed Ali Paşa yine Kapûdân oldu. Ol-vakit birkaç mesned var-idi ki, bunlar zâta mahsûs idi. Sadâret, Reşîd Paşa'da; Seraskerlik, Rizâ Paşa'da;*

Kapûdânlık, Mehmed Ali Paşa'da; Tophâne, Fethi Paşa'da. Diğerleri bunların mahâllerinde devâm edemezdi...” (Ahmed Lütfî Efendi, 1984:147). Ortaylı ise “*Babiâli diktatörlerinin birbirleriyle çekişmeleri bazı zaman parlamenter Avrupa rejimindeki iktidar ve muhalefet partilerinin sürtüşmesini aratacak derecedeydi. A. Cevdet Paşa gibi Süleymaniye medreselerindeki yobazları mat etmiş medrese bilgini ile sefarethanelerde yetişmiş Reşid Paşa, ağırbaşlı Âlî Paşa ile nüktedan ve lafını sakınmaz Fuad Paşa hep birlikte bir devri yaratmışlardır. Tanzimatçılar 19. Yüzyılın ortalarında reformlarını geleneksel bir devletin kadrolarıyla çeşitli dil ve dinden grupların çatıştığı bir ortamda yürütmek zorundaydılar.*” diyerek dönemin durumunu gözler önüne sermiştir (Ortaylı, 2008: 261-262). Bu dönemde kendisini gösteren Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde dile getirdiği Yeni Osmanlılar Cemiyeti hakkında Ortaylı'nın değerlendirmesi dikkat çekicidir: “*Yeni Osmanlılar bir bakıma bürokrasinin üst katmanlarına karşı direnişe geçen memurlar topluluğudur.*” (Ortaylı, 2008: 307). Tüm bunların ışığında devletin içinde bulunduğu sıkıntılı dönemden kurtulmak için yoğun ıslahat programlarının uygulandığı kritik dönemde üst düzey memurların siyasi çekişmelerinin devleti hedeflerinden alıkoyarak ülkeyi yönetim açısından zarara uğrattığı değerlendirilmiştir.

3.2.3.2.2.8. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın Kararsızlığı ve Bu Durumdan Memurların Zarar Görmesi

Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât'ın beşinci cüzdanın “*Ba'zı tahavvülât-ı siyâsiyye*” başlığı altında Mahmud Nedim Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin bütün düzenini kırıp döktüğünü ifade etmiştir. Hakkında, “*yıkar amma yapamaz meczubdur*” sözü meşhur olmuştur. Mahmud Nedim Paşa, bazı vilayetlerde kurulan bazılarında ise kurulmakta olan Jandarma usulüne zabtiye tahsisatından kırk beş bin kese azaltmak isteyip Ahmed Cevdet Paşa'nın düşüncesini sorduğunda bütçeden böyle kesinti yapılmasının pek çok yerde inzibatı bozacağını söylediğinde kendisine gücendiğini ve dediğini yaptığını belirtmiştir. Ancak şikayetler gelince kesintiden fazlasını iade ettiğini ve Yunanistan sınırının asayiş bozulunca hazinenin büyük masrafa girdiğini ifade etmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, Mahmud Nedim Paşa'yı şöyle tarif etmiştir: “*Mahmud Paşa gayet mütelevvin ve kararsız bir âdem olup bugün yaptığını yarın bozar; vilâyetleri bozup eyâlet yapar. Bir vilâyete vâli nasb ettiği âdemi*

yolda giderken azl, yahud me'mûriyyetini münâsebetsiz bir vilâyete tahvil ederdi." (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 210). Bu nedenle memurların ne şekilde hareket edeceklerini bilmediklerini ve şaşırıp kaldıkları nakledilmiştir. Mahmud Paşa'nın aynı bölgede iki sancaktan şikâyet geldiğinde hemen bunları birleştirip bir eyâlet yapma kararı aldığını ancak kendisinin düşüncesini belirttiğinde vazgeçtiğini belirtmiştir. Bu tür uygunsuz yönetimden dolayı ahali söylenmeye ve eğlenmeye başlamıştı. Ahmed Cevdet Paşa daha Mecelle'nin sekizinci baskısı baskıdayken Mahmud Paşa'nın kendisini çekemediğinden yeni kurulan Maraş valiliğine tayin ettiğini ifade etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 211; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 228-229).

Mahmud Nedim Paşa, çakır pençeli olup hangi memuriyette olsa yükünü tutmuştur. Ancak kazandığının çoğunu makam ve itibar elde etmek için harcamıştır. Bu nedenle Bahriye Nazır iken Padişah katında çok taraftar elde etmiştir. O dönemde Padişah'a Fevaid vapurlarının gelirleri diye beş bin keselik altın takdim ederek güvenini kazanmış fakat altınları Fransız kuyumcudan çok ağır faizle borç aldığı ve Bahriye Nezareti'nin bu paranın faizini verdiği, ödemede gecikme olunca Fransız sefaretinin şikâyette bulunduğunu belirtmiştir. Bunun dışında Mahmud Paşa'nın sadrazam olunca ecnebler ile yapılan sözleşmelerden yüksek miktarda para alarak bir kısmını padişaha sunup *"Efendim öteden berü bu türlü mukavelelerden para alınur, lâkin alanların ellerinde kalur; bunlar ise hakikatde Efendimize âid paralardır"* dediğinin gizlice işitildiğini ifade etmiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın yolsuzlukları açığa çıkıp artık saklanamayacak düzeye geldiğinde Padişah durumu öğrenmiş, paşanın destekçilerinin dahi söyleyecek sözü kalmamış dolayısıyla ansızın azl olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlık döneminde Bâbîâlî'de vakar ve itibar bırakmadığını; vezirlerin, memurların itibar ve haysiyetlerini yok ettiğini belirtmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 211-214; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 229-232).

Ahmed Cevdet Paşa'nın düzeni yıkan, kararsız, tuttuğunu koparan, makam ve itibar için para harcayan ve yolsuzluklar yapan biri diye tarif ettiği Mahmud Nedim Paşa, eski vali ve vezirlerden Gürcü Mehmed Necip Paşa'nın oğlu olup İstanbul'da doğmuştur. Kendi devrinin usulüne göre eğitim aldıktan sonra Sadaret Mektubî kalemine girmiştir. Daha sonra Âmedî kalemine naklolmuş, Damad Bursalı Said

Paşa'nın ilk seraskerliğinde Divan kâtibi, Âmedî kaleminde iken, Keçecizade Fuad ve Âlî Paşaların delâletleriyle Büyük Reşid Paşaya intisab olmuş ve onun himmet ile Sadaret Mektubî muavini, daha sonra Sadaret Mektupçusu, Âmedî Divanı Hümayun vekili ve sonunda Âmedçi olmuştur. Sonraları Beylikçi, aynı yıl ilâveten Sadaret Müsteşar vekili, bir ay sonra Sadaret Müsteşarı sonra da Hariciye Müsteşarı olmuştur. Daha sonra vezâret rütbesi verilerek Sayda, Şam ve İzmir valiliği yapmış, sonra Meclis-i Tanzîmat üyeliği ve Hariciye Nâzırı Fuad Paşa Paris'e gidince dil bilmemesine rağmen Hariciye nâzır vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Ticaret nâzırı olduysa da azledilmiş ve kendi isteği üzerine Trablusgarp valiliğine gönderilmiştir. Âlî Paşa'ya muhalif olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile bağı ortaya çıkınca kendisini affettirerek paşayı ikna etmiş ve Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirilmiştir. Daha sonra Deâvî Nezâreti'ne, ikinci defa sadâret müsteşarlığına ve Bahriye nâzırlığına tayin edilmiştir. Âlî Paşa'nın ölümü ile padişahla kurduğu irtibat sayesinde sadrazam olmuştur. Akyıldız'a göre sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa, *“İktidara gelir gelmez merkez ve taşra bürokrasisinde büyük bir operasyon başlattı; Tanzimatçı devlet adamlarını görevden uzaklaştırdı. Âdeti tevcîhat usulünü andırır bir şekilde valileri bir yerden diğerine tayin etti. Âlî Paşa'nın adamları olan Şirvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, İşkodra Valisi İsmâil Paşa, Zaptiye Nâzırı Hüsnü Paşa, Mâbeyin Başkâtibi Emin Bey ve diğer rakiplerinin her birini ülkenin bir tarafına sürdü. Reformcuların yoğunlaştığı Şûrâ-yı Devlet'in daire sayısını üçe indirdi ve üye sayısını azalttı. Merkez ve taşra bürokrasisinde büyük değişiklikler yaptı. Bazı vilâyetleri küçülterek yeni vilâyetler teşkil etti; ayrıca tahsisatlarını azalttı.”* (Akyıldız, 2003: 374-375) diyerek yaptıklarını açıklamıştır.

Mahmud Nedim Paşa, Maliyeyi düzeltmek adına Tensîkat ve Tasarrufat Komisyonu'nu kurarak devlet dairelerini ıslah ve tasarruf amacıyla birçok memuru açığa almış; ayrıca 100 kuruşun üzerindeki maaşların %5'ine hazine adına el koymuştur. Ayrıca devletin harcamalarından yapılan tasarruflarla denk bütçenin gerçekleştirildiğini ilân etmiş fakat memurların maaşları aylarca ödenemeyerek yeni borçlanmalara gidilmiştir. Rumeli demiryolu imtiyazını devletin aleyhine maddeler taşıdığı gerekçesiyle feshedilerek yeni bir anlaşma yapılmıştır. Akyıldız'a göre Mahmud Nedim Paşa'nın anlaşma karşılığında yüz binlerce lira rüşvet aldığı yönünde ciddi iddialar olduğunu ifade etmiştir. Mahmud Nedim Paşa, dış politikada yoğun bir

Rusya yanlısı olarak hareket ettiği için halk arasında Nedimov olarak anılır olmuştur. Rus yanlısı politikalarına duyulan tepki padişaha kadar uzanmış, artan tepkiler üzerine padişah Sultan Abdülaziz, 31 Temmuz 1872’de Mahmud Nedim Paşa’yı azlederek yerine Midhat Paşa’yı tayin etmiştir. Padişah, Mahmud Nedim Paşa’yı Haziran 1873’te Kastamonu valiliğine, daha sonra Trabzon’a sürgüne göndermiş, kısa süre sonra Adana valiliğine getirilmiştir. 20 Ağustos 1875’te Şûrâ-yı Devlet başkanlığına tayin edilmiş, daha sonra ikinci defa sadrazamlığa getirilmiştir. İstanbul’da çıkan ayaklanmalar nedeniyle 11 Mayıs 1876’da Mahmud Nedim Paşa sadâretten azledilmiştir. Talebi üzerine Çeşme’ye, sonra da Sakız’a gönderilmiş, daha sonra Musul valiliğine tayin edilmiştir. Said Paşa’nın ilk sadrazamlığında Dahiliye nâzirliğine getirilmiş fakat hastalığı nedeniyle nezâretin işlerinin aksaması üzerine görevinden ayrılmıştır. 14 Mayıs 1883 tarihinde vefat etmiştir (Süreyya, 1996(a): 921; Akyıldız, 2003: 374-376).

Mahmud Nedim Paşa, iyi bir eğitim almasına rağmen yabancı dil bilmemektedir. Bu durum memuriyetini engel teşkil etmemiş bilakis hariciye nazır vekilliği bile yapmıştır. İnal, Mahmud Nedim Paşa’nın kendisinin de pek o kadar liyakatli olmadığını itiraf ettiğini fakat devlete sadıkane hizmetlerde bulunduğunu reddiye adlı esirinde dile getirdiğini belirtmiştir. Paşa, meslek hayatında birçok devlete kademesinde görev almış, devletin siyasi, mali, sosyal sorunları ile ilgilenmiştir. Ancak paşa kendi döneminde güttüğü politikalar nedeniyle çok eleştirilmiştir. Mahmud Nedim Paşa’nın yönetimde ağır basan Rus yanlısı tavrı, devleti ekonomik olarak zora sokan istikrâz politikası, Yeni Osmanlılar hareketinin yaydığı meşrutiyet ve hürriyet fikirleri ile patlak veren iç isyanlar devleti tehdit eden unsurlar olmuş ve bunların müsebbibi Mahmud Nedim Paşa’nın olduğu ifade edilmiştir. Bunların yanında Mahmud Nedim Paşa, rakibi olarak gördüğü memurları özellikle Âlî Paşa’ya yakın olanları keyfi olarak görevden almış ve hatta sürgüne dahi göndermiştir. Onun döneminde 5 Serasker, 5 Mâliye Nâzırı, 4 Bahriye Nazırı ve 4 Adliye Nazırı ile 6 Serasker Müsteşârı, 6 Tophane Müşiri, 5 Sadâret Müsteşarı ve daha birçok memuru azil veya tayin ettirerek istikrarsız davranmıştır. Böylece Mahmud Nedim Paşa, Tanzimat Fermanıyla kabul edilen, memurların muhakeme edilmeden sürülmeme ilkesini ihlal etmiştir. Paşanın bir diğer icraatı ise mali bunalımı gidermek ve tasarruf yapmak için oluşturduğu “Tenkihat ve Tasarrufat Komisyonu” olmuştur. Bu komisyon

ile memurların maaşlarını kısarak tasarruf edilmek istenmiş, komisyonun hazırladığı 1872 yılı bütçesi gelir ve gideri denk gösterilmiş ve hatta gelir fazlası çıkarılmıştır. Bu uygulama nedeniyle dönemin birçok memuru zarar görmüştür (İnal, 1982(a): 312; Karasu, 2019: 226).

Mahmud Nedim Paşa'nın devlette söz sahibi olduktan sonra yaptığı işlerde başta memurlar olmak üzere birçok kişi ve kurumun zarar gördüğü görülmektedir. Memurların maaşlarından yapılan kesintiler, keyfi azil ve tayinler bu duruma örnek gösterilebilir. Kendisine rakip olarak gördükleri memurların bu şekilde yer değiştirmesi yönetime de zarar vermiştir. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlık döneminde Bâbiâli'de vakar ve itibar bırakmadığını; vezirlerin, memurların itibar ve haysiyetlerini yok ettiğini belirtmiştir Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 231-232).

Ma'rûzât'ta geçen siyasi yönden kamu personelinin durumu ile alakalı bulgular göstermektedir ki bu dönemde özellikle üst düzey devlet memurlarının tayin ve görevlendirmelerde usulsüzlük yaptıkları ve söz konusu memurların siyasi çekişmeleri nedeniyle devlet işleri ile ıslahatların olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir.

3.2.3.2.3. Mali Yönden Kamu Personelinin Durumu

Ma'rûzât isimli eserde mali yönden kamu personelinin durumu beş alt başlık halinde incelenmiştir.

3.2.3.2.3.1. Devletin Borçlanması ve Memur Maaşlarının Ödenmesinde Oluşan Sıkıntılar

Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât adlı eserinin ikinci cüzdanın "*Ahvâl-i Mâliyye (Mali Durum)*" başlığı altında devletin mevcut mali durumunu anlatmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti eskiden beri gelirine göre harcama yapmış, memurlar ise zamanında maaşlarını alarak bir ay bu maaşa göre geçinmişlerdir. Eskiden batı tarzı ev ve yalılar olmayıp sarayın masrafları ise mütevazı bir miktarda olmuştur. Şehzadeler kendi dairelerinde otururken, kadınlar da bir yere çıkmamışlardır. Saray ahırının masrafları

sadece yem masrafları olup ecnebi misafirler geldiğinde vekillerden ihtiyaç kadar at alınmış ve bu tür ihtiyaçlar için saray hazinesinin masrafı olmamıştır. Ancak bu durum Osmanlı'nın benimsediği medeniyet anlayışına ters düşmüş, dost ve düşman nazarında çirkin bir görüntüye sebep olmuştur. Bu nedenle zamana uygun olarak devlet ileri gelenleri payton ve araba edinmiş, Saray için de mükemmel donanımlı bir araba ile gerekli eşyalar alınması benimsenmiştir. Sonraları vekillerin hanelerinde at bulunmaz olup, resmi günlerde saray atlarını kullanmaya mecbur olmuşlardır. Yapılan bu değişiklikler dönemin gerekliliği olarak görülebilirdi lakin sonraları iş olması gerekenden çıkarak israf ve safahat alabildiğince artmıştır. Ordunun masraflarını karşılayabilmek için devlet borç almış ve borç alınmaya alışıldığından günlük harcamalar için dahi borç alınmaya başlanmıştır. Sultan Abdülmecid Han mali dengeye dikkat etmiş, borç almaktan çekinmiştir. Padişah vekillere birlikte iken bir toplantıda borç almamak için çok çalıştığını lakin mevcut durum devleti borç almaya ittiğini, borçların ödenmesinin gelirin arttırmak ile olacağını belirtmiştir.

Mısır'dan İstanbul'a gelen paşalar, beyler ve hanımefendiler yüksek fiyattan yalılar ve konaklar almış, alafranga ev eşyaları ile evlerini döşetmiş, bol bol para harcayarak israfa bulunup safahat içinde yaşamaktalardı. Vekiller ve İstanbullular, Mısır'dan gelen bu kişilerle yarışmaya başlamıştı. Âlî Paşa'nın hanesinin masrafları dahi çok artmış sadrazamlık maaşı yetmez olmuştu. Sultan hanımları ise vekil hanımlarından üstün olmak düşüncesiyle hesapsız bir harcamalara girişmiş maaşlar yetmeyince borç batağına saplanmışlardı. Önceleri haremde her şeyden uzak olan Kadın Efendiler, arabalarla gezmelere başlamış ve emsallerinden üstün görünmek için israf ve safahata düşmüşlerdi. Bunun sonucu olarak borçlandılar ve yanlarında çalışan kahveci ile baltacılar da yolsuzluklara girişmişlerdi. Bu yüzden de sarayın borçları artmıştı. Bu nedenle sultanların ve Kadın Efendilerin kıymetli takıları Beyoğlu sarraflarında rehin kalır olmuştu. Sonuç olarak Mısır'dan gelenler İstanbulluların ahlakını bozarak, devlet ve millete büyük zarar vermişti. Hazinenin yapılan harcamalara yeterli gelmediğinden Âlî ve Fuad Paşalar da borç almışlardı. Sonraları ise hazinenin de itibarı kalmadığından borç alınamamış ve memur maaşları verilemez hale geldiğini Ahmed Cevdet Paşa nakletmektedir. (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 6-10; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 22-26).

Serasker Rıza Paşa'nın başkanlığında kurulan komisyon Saray borçlarını belirleyip onaylayarak Maliye hazinesine devretmiştir. Onaylanan bu borçlara karşılık bazılarını devlet tahvili, bazısına da borç senedi verilmiş ancak bazı borçlar açıkta kalmış bazı borçlar da sonradan alındığından birçok esnaf Bâbîâlî'ye gelerek sızlanmaya başlamışlarsa da sonuç alamamışlardı. Vekiller *“Sultanların ve saray kadınlarının ale'l-husus Serfirâz Hânım'ın böyle arkası alınamayan borçlarının çâresi bulunamaz.”* diyerek bu şekilde mali işlerin düzeltilemeyeceğini beyan etmişlerdir. Memur maaşları üç dört ay verilemeyip birikmiş, para harcanmaz olmuş ve herkesi ekonomik sıkıntı sarmıştı. Esnaflardan iflas eden ve dükkan kapatanların sayısı artmıştı. Mal sahipleri ise kiracılardan kira alamaz hale gelmişti. Görevde bulunan memurlar ise dilenci durumuna düşmüştü. Sırp ve Bosna sınırında bir miktar asker bulunması gerektiği için Rumeli'de Redifler toplanmakta ve bunun için ise para bulunması gerekmiştir. Bundan dolayı Beyoğlu sarraflarından bir miktar borç para alınması gündeme geldiğinde Padişah *“Niçün istikrâz olunuyor? Tasarruf ile idâre-i maslahat olunamıyor mu?”* demiş, vekiller cevaben *“Bizce yapılacak şey yapıldı. Bundan sonra yapılacak bir suret kalmadı. İstikrâzdan başka çâre yoktur.”* dediklerinden padişah birkaç gün hasta olduğunu Ahmed Cevdet Paşa Ma'rûzât'ta anlatmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 19-20; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 35-36).

Osmanlı Devleti'nde gelirlerin giderleri karşılayamayarak borçların arttığı, ilk dış borçlanmanın yapıldığı, iç ve dış borçların artarak borçların ödenemez hale geldiği dönem aynı zamanda modern anlamda yenileşme hareketinin yapıldığı Tanzimat Dönemi'ni teşkil etmiştir. Bu dönemde devletin başı olan padişahın tutum ve davranışlarının rolü şüphesiz büyük olmuştur. Bu nedenle öncelikle dönemin padişahı Sultan Abdülmecid incelenmiştir. Babası II. Mahmud'un 1839'da ölümü üzerine on yedi yaşında iken tahta geçen Sultan Abdülmecid, itinalı bir tahsil ve terbiye görmüş, Avrupalı bir prens gibi yetiştirilmiştir. İyi derecede Fransızca bilen padişah, Avrupa neşriyatını yakından takip etmiş ve Batının yaşam tarzı ile mûsikisine hayranlık duymuştur. Döneminde Mısır meselesi, Kırım Savaşı, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı, iç ve dış borçlanmalar gibi önemli hadiseler meydana gelmiştir. Sultan Abdülmecid döneminin en önemli olayları Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi döneminin radikal kararlarını ilan ettirmesi olmuştur. Modernleşme ve yenileşme

hareketleri onun döneminde de devam etmiş, Batılılaşma yönünde birçok alanda faaliyet göstermiştir (Pamuk, 2007: 230; Küçük, 1988: 259-263).

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketleri sadece devlet teşkilatlarında etkisini göstermeyip toplumun geleneksel yapısında da etkisini göstermiştir. İdari, hukuki, iktisadi yapının yanı sıra eğitim, sanat hatta giyime kadar birçok alanda batılı tarzda değişim söz konusu olmuştur. Gündelik yaşamda tiyatro, opera ve müzik gibi eğlence hayatının nüksetmesi, saray kadınlarının Paris modasını takip etmesi ile genelde saray içinde yaşayan saray kadınlarının saray dışı gezmelerini adet haline getirmesi sosyal hayattaki değişimin sonucunu oluşturmuştur. Bu durum saray harcamalarının artması ile israf ve safahatın çoğalmasına sebep olmuştur (Kahya, 2012: 79). Kolay, bu duruma bir örnek olarak Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan hakkında söz konusu dönemde yapılan harcamaları şöyle anlatmıştır: *“Saraydaki diğer kadınlar gibi Refia Sultan'ın da kendisine ve sarayının giderlerine çok rahat yetecek kadar maaş, tahsisat ve tayinatı olmasına rağmen, lüks harcamalar ve israfa para yetiştirmesi mümkün olmamıştır. Bu yüksek miktardaki harcamalardan dolayı bütçesi açık vermiş ve bu yüzden de rehin karşılığı ve yüksek faizle piyasaya borçlanmıştır. ...Borçlanılan para karşılığında borç değerinin hayli üzerinde mücevherler rehin olarak bırakılmıştır. Bir süre geri ödemeler yapıp rehinler kurtarıldıysa da, borçlanmanın çoğalmasıyla ödemeler gittikçe zorlaşmış ve faizlerle birlikte borçlar daha da artmıştır.”* (Kolay, 2017: 684). Sultan Abdülmecid'in en sevdiği kadını Serfirâz Hanım'ın yaptığı harcamalar dikkat çekicidir. 1856 yılında saray kadınlarının yaptıkları borçların toplamı iki yüz seksen sekiz bin kese iken bunun yüz yirmi beş bin kesesini Serfirâz Hanım tek başına yapmıştır. Abdülmecid'in saray masraflarının dışarı ya yansıyan üç yıllık borcu üç milyon keseyi geçmişti. Sultan Abdülmecid döneminde Sultan ve saray harcamaları 1846-1847 yılında toplam kamu harcamaları içindeki payı %9,9 iken 1861-1862 yılında ise %9,3 oranında gerçekleşmiştir. Sultan Abdülmecid'den sonraki dönemde 1875-1876 yılında Sultan ve saray harcamaları toplam kamu harcamaları içindeki payı %4,6' ya düşmüş sonraki yıllarda ise kademeli olarak azalmıştır. Sultan Abdülmecid dönemde borçlardan dolayı memur maaşlarının ödenememiş, yapılan hesapsız harcamalardan dolayı devlet memurları ve kamuoyu rahatsızlık duymuş ve yönetime karşı tepkiler çoğalmıştı

(Akyıldız, 2016: 346; Mahmud Celalettin Paşa, 1979: 38; Cevdet Paşa, 1960: 4; Sakaoğlu, 2015:419-423; Akkuş, 2018: 141).

Sarayda durum böyle iken İstanbul'da ise benzer durum söz konusudur. Gökkaya Tanzimat'ın ilanından sonra başkent İstanbul'daki günlük yaşamı şöyle açıklamıştır: *“Batılı yaşam tarzı taklit ve moda yoluyla tüm İstanbul'a hâkim olmaya başlamış, şehrin değişen kültürel yapısına paralel olarak mimari yapısı da yenilenmiş, caddeler, sokaklar tekrar inşa edilmiştir. Boğaziçi'nde, üst tabaka değerleriyle biçimlenen bir eğlence kültürü ortaya çıkmış, yalı hayatının maddi olanaklarıyla gelişen bu yaşantı geleneğin üzerine modernleşmenin getirdiği yeniliklerden oluşmuştur. Bu yeniliklere bir örnek, tabii ki sur içi İstanbul'unda yaygınlaşmamış olsa da, kadınlar ve erkeklerin bir arada eğlenmesidir. Elçilik kokteyllerine katılmak ya da birkaç ailenin bir araya gelerek dönemin tanınmış bir sanatçısını davet ederek eğlenmesi bu dönemin günlük yaşamında yeni ortaya çıkan diğer eğlence şekilleridir. Bu yenilikler 19. yüzyılda din faktörünün günlük hayat üzerindeki etkisinin azalmasıyla ilintilidir.”* (Gökkaya, 2012: 58). Tüm bu yaşananların yanında Kırım Savaşı'nın patlak vermesi ile sarf edilen ağır masraflar da eklenince giderleri karşılamak için 1854 yılında ilk defa dışarıdan borç alınmıştır. Ancak bir zaman sonra borçlar sürdürülemez hale gelmiş, borçları ödemek için yeni borçlar alınma ihtiyacı duyulmuştur. Bunun için 1855'te ikinci dış borç alınmış, 1858'de üçüncü ve 1860'ta dördüncüsü takip etmiştir. Her borca karşılık ise ülkenin önemli gelir kaynakları gösterilmiştir. Abdülmecid devrinde dış borcun bir kısmı ile Küçük Kasrı (1857), Beykoz Kasrı (1855), Küçük Mecidiye Camii (1849), Teşvikiye Camii (1854) gibi eserler imar edilmiştir. Aynı dönemde Bezmiâlem Vâlide Sultan tarafından Gureba Hastahanesi (1845-1846) ve yeni Galata Köprüsü hizmete girmiş olup bu dönemde birçok çeşme, cami, tekke vb. yapılar tamir edilmiş veya yeniden yapılmıştır (Küçük, 1988: 262- 263). Avrupalı gibi yaşama isteği lüks tüketimi arttırmış ve israfa sebep olmuştur. Osmanlı'nın ağır şartlarda almış olduğu dış borçlarının önemli bir kısmının lüks tüketim için harcanması, devleti mali yıkıma sürüklemiştir. Özellikle üst düzey devlet adamlarının sipariş ettiği ithal malların maliyetinin yüksekliği ve hesapsız harcamaları büyük israfa neden olmuştur. Sultan II. Mahmut ve Abdülmecid gibi yenilikçi padişahlar ile Reşit Paşa ve Âli Paşa gibi yenilikçi devlet adamlarının Fransa'dan ithal ettirdikleri gösterişli yemek odası takımlarını kullanmaları sarf edilen

israfın boyutunu göstermektedir (Karabulut, 2010: 133). Akyıldız'a göre bu dönemde devletin mali buhranda olması nedeniyle memur maaşları uzun süre ödenememiş, piyasa da ciddi sıkıntı yaşanmıştır (Akyıldız, 2016: 319). Osmanlı padişah, saray halkı ve devlet adamlarının devletin mali durumu ve hizmet öncelikleri değerlendirip elde edilen gelirleri buna göre kullanmaları gerekirken modern Avrupa'nın tabiri caizse büyümesine kapılıp lüks tüketime, eğlence ve saray yapımına aktarmaları sonucunda başta devlet, kamu personeli ve halk büyük ekonomik sıkıntılar çekmiş, giderleri karşılamak için sürekli borç alınması devleti kısır döngüye sokmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 1854 yılında alınan ilk dış borç, tabiri caizse yangının ilk kıvılcımını oluşturmuştur. Devlet borçlarını ödeyemeyeceğini ilan ettiği 1875 yılına kadar 15 ayrı borç yapmıştır. Bu dönemde devletin aldığı borçlar diğer ülkelerin ödediği faizlere göre daha yüksek düzeyde yapılmıştır. Alınan borçlar büyük bölümü cari harcamalar, saray harcamaları ve devlet memuru maaşları gibi ödemelerde kullanılmış, gelir arttırıcı yatırımlara kaynak ayrılmadığından borçların ödenmesi güç hale gelerek yeniden borçlanılmıştır. 1876 yılında Devlet borçlarını ödeyemeyerek moratoryum yani iflasını ilan etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra 1914 yılına kadar devlet borçlanmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin borçları yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmış, Türkiye, Osmanlı borçlarını 1854'te alınan ilk borçtan tam 100 yıl sonra 1954'te ödeyebilmiştir. (Sağlam, 2019: 30-42).

3.2.3.2.3.2. Bosna-Hersek'te Vergi Memurlarının Vergi Toplanmasında Yaşadığı Sıkıntılar

Bosna Eyaleti'nin çoğu arazisi çiftliklere ayrılmış olup bu çiftliklere "*eshab-ı alâka*" denilmiştir. Bu çiftliklerde Hristiyan çiftçiler yarıcılık, üçleme ve dörtleme adı altında kiracı olup bunlara "*Baştinah Çiftlikler*" denilmiş, kiracılar babalarından veya dedelerinden kalan bu yerlerde ziraat etmişlerdir. Esnab-ı alâka olan beyler ve ağalar onları himaye ederek, hoşgörü ile yaklaşmışlar hatta ihtiyaçları olduğunda faizsiz para verip ihtiyaçlarını karşılamışlardır. O zamanlar Bosna-Hersek'te mültezim sıkıntısı ve ecnebi müdahalesi olmamıştır. Sonraları Maliye Nezareti oraların gelirlerini mültezimlere vermeye başlamış, onlar da vergi toplamakta suiistimalde bulunarak halka zulmetmeye başlamışlardır. Daha önce devlete isyan eden Hüseyin Kaptan'ın

çiftliklerine el konularak Maliye Nezareti tarafından bu çiftliklerin üçleme gelirlerini mültezimlere verilmiştir. Mültezimler ise aşarla (onda bir) ilgili suiistimallerini hasılatın üçte birinde de uygulamaya başlayınca çiftçiler elinde kalanla geçinemez olmuşlar ve şikâyete başlamışlardı. Ecnebi avukatların işin içine girmesiyle ziraat ettikleri arazide mülkiyet iddiasına başlamışlardı. Onlara bakarak “eshab-ı alâka” çiftçilerinden bazıları da bu hevese kapılmışlardı.

Hükümete gelen şikayetler Arazi Komisyonu’nda karara bağlanmış ancak uygulamada gecikme yaşanması nedeniyle söz konusu yerlerde isyanlar çıkmış ve diğer yerlere de sıçramıştı. İsyanı önlemek için asker sevki ihtiyacı doğmuştur. Hazine küçük menfaatler için büyük masraflara girmek zorunda kalmış, işin içine ecnebi parmağı girince Hristiyan çiftçiler şımarmışlardı. Çoğu yerlerde eshab-ı alâka’nın hukukunu vermektan sakınmaya başlamış, onlarda haklarını zorla almaya başlamışlardı. Bu nedenle arazi hukuku çekişmesi, Müslüman ve Hristiyanlar arasında milli düşmanlık haline gelmiş, ecnebilerin müdahalesi ile işin önemi artmıştır. İngiliz ve Avusturya elçilikleri bu durum karşısında devletin iç işlerine karışmaya başlamış, hatta Avusturya elçisi çiftçiler hakkında bir düzen sağlanıncaya kadar ağalık hakkı olan gelirden hissenin kaldırılmasını talep etmiştir. Halbuki “eshab-ı alâka” haklarını alamazsa aç kalıp alacaklarını zorla almaya girişeceğinden onları durdurmak için kuvvet göndermek zorunda kalınacak bu durum hazineye hem yük getirecek hem de oradaki Müslümanların zayıflamasına yol açacak ki bu durum daha sonra Bosna’yı kolaylıkla istila edebilecek olan Avusturya’nın umut ettiği durumdu. Bu soruna çözüm olarak Fuad Paşa, Bosna Eyaleti’nin altı sancağı ile Hersek Sancağı’nın eshab-ı alâka’sı, çiftçilerinden ve kendi arazisiyle geçinenlerden altısı Müslüman, altısı gayrimüslim olmak üzere ve toplamda yirmi temsilciden oluşan bir heyet on ay kadar İstanbul’da Meclis-i Âli-i Tanzimat’ta ifadeleri dinlenip iki taraf mümkün mertebeye birbirlerine yaklaştırılarak 1859 yılında bir nizamnâme tasarısı kaleme alınmıştır. Tasarı meclis tarafından incelenerek padişahın onayı alındıktan sonra Türkçe ve Boşnakça basılmıştır. Bu nizamnâmeye uygun olarak eshab-ı alâka ile çiftçiler arasında yapılacak sözleşmeye ait mukavelenamerler hazırlanıp ilgili bölgelere gönderilmek üzere çok sayıda basılmıştır. Nizamnameler ile birlikte her sancağın hissesi ayrı ayrı paketlenip ücretsiz dağıtılmak üzere bölgelere gönderildiğini Ahmed Cevdet Paşa, Ma’rûzât’ta dile getirmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 80-84).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle Balkanlarda birçok alanda sıkıntılar patlak vermiş, milliyetçilik akımının etkisi ve dış devletlerin müdahalesiyle küçük sorunlar dahi büyüyerek içinden çıkılmaz hale gelebilmiştir. Bu dönemde yaşanan sıkıntılardan biri ise Müslim ve gayrimüslimler arasında çıkan anlaşmazlıklar olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa'nın döneminde Bosna-Hersek'te çıkan sorunların çözümü için kendisi müfettiş olarak bölgeye gönderilmiş olduğundan bu bölgenin sorunlarını doğrudan tetkik etmiştir. Söz konusu dönemde Bosna-Hersek'te Müslim ve gayrimüslimler arasında vergi anlaşmazlığı söz konusu olmuştur. Bu anlaşmazlığın sebebi mültezimler olmuştur. Osmanlılarda devlete ait vergi gelirin özel bir şahsa verilmesi sistemine iltizam, bu vergi gelirini belirli bir yıllık bedel karşılığında toplayan kişilere ise mültezim denilmiştir. Maliye Nezareti, Bosna-Hersek'in aşarını mültezimlere verdiği zaman, mültezimler, vergiyi toplamada usulsüzlükler yaparak halka karşı kötü davranmaya başlamışlardır. Ortaylı'ya göre, mültezimler vergi toplamada devlet ile halk arasında keyfi aracılıklarını sürdürmüşlerdir. Vergi toplamadaki bu usulsüzlükler nedeniyle çiftçilerin elinde geçimlerin sağlayamayacak kadar az ürün kalınca devlete karşı şikayetler başlamıştır. Eshab-ı alâka çiftçileri de buna katılmış ve yabancı devletlerin de müdahalesiyle toprak üzerinde hak iddia eder hale gelmişlerdir. Böylece Müslimler ile gayrimüslimler arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İngiltere ve Avusturya gibi devletlerin Osmanlı Devleti'ne şikâyet etmesiyle 1859 yılında padişahın oluru alınarak bir nizamname hazırlanarak Türkçe ve Boşnakça bastırılmış, ücretsiz olarak ilgili yerlere gönderilmiştir. Bu nizamname, dört yıl sonra Ahmed Cevdet Paşa'nın müfettişliği sırasında Hersek'te bir mahzende unutulup uygulanmadığı tespit edilmiştir. Nizamname ilgili yerlere gönderilerek tatbik edilmiş ve bölgede sükûnet sağlanmıştır (Çakmak, 2003: 246; Cevdet Paşa, 1986: 3-6; Genç, 2000: 154; Ortaylı, 2008:151).

İltizam sistemi, 1839 Tanzimat Fermanı ile kaldırılmış, vergi gelirlerini toplamak için muhassıllar tayin edilmiştir. Fakat vergilerin verimli bir şekilde toplanması mümkün olmamış, vergi gelirleri büyük oranda düşünce devlet 1842'de yeniden iltizam sistemine dönerek mültezimler aracılığıyla vergi toplamaya devam etmiştir. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda da iltizam sisteminin kaldırılması gerektiği üzerinde durulmuş ve bir geçiş süreci öngörülmüştür. Ancak bu geçiş süreci

tamamlanamamış iltizam uygulaması Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. İltizam sistemi 17 Şubat 1925 tarihli aşar vergisinin kaldırılmasıyla uygulama son bulmuştur (Sarısaman, 2004: 112-119).

3.2.3.2.3.3. Fırka-i Islahiye'nin Masrafı Tartışması

Ahmed Cevdet Paşa, Fırka-i Islahiye için bu sene bütçeye kırk bin kese konmuş, Meclis-i Vâlâ reisi Kâmil Paşa: “*Cevdet Efendi mutasarrıf bir adamdır. Bunu yirmi beş bin kese ile idâre eder.*” demiş olmasına rağmen altı aylık masrafın toplamı dört bin dört yüz kese akça dolayında olduğunu belirtmiştir. Yıllarca uğraşmakla ancak sonuçlandırılabilir işlerin Allah'ın yardımıyla altı ayda ve az bir masrafla bitirilmesi, övgüyü ve teşekkürü gerektirirken aksi durum ortaya çıktığını ifade etmiştir.

İstanbul'a gelindiğinde Derviş Paşa ile birlikte masrafların kesin hesabının yer aldığı pusulayı Fuad Paşa'ya sunulduğunu, paşanın teşekkür ederek takdir edeceği yerde inanmayarak şimdiye kadar bu tür işler için sevk olunan orduların hesaplarının tamamlanmamış olduğundan ve dolayısıyla Fırka-i Islahiye'nin kesin hesabının bu kadar kısa sürede hazırlanmasında memnun olmadığını anlatmıştır. Meğer daha önce yapılan anlaşma ile devletin borçlarının asıl kaynaklarından birinin Fırka-i Islahiye'nin büyük masrafları olarak gösterilmesine karşılık, masrafların kesin biçimde az gösterilmesi vekillerin politik mesleklerine aykırıymış demiştir. Halbuki her şeye itiraz eden Meclis-i Âlî-i Hazâin Reisi Rüşdü Paşa'nın damadı olan Hüseyin Bey, Fırka-i Islahiye'de erkân-ı harp reisi olarak görev yaptığından, İstanbul'a gelerek masrafın miktarını kayınpederine söylemiş, o da “*Canım bu istikrâzlar niçün oluyor. Kozan fırkası dünyâyı titretti. Anın da masârif-i fevka'l-âdesi beş bin keseye varmamış.*” diye söylenmeye başladığını, bunun üzerine işin aslını anladığını ve fırkanın masrafları konusunda bir daha konuşmadığını Ahmed Cevdet Paşa ifade etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 173-174; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 192-193).

Fırka-i Islahiye, Osmanlı Devleti'nin Çukurova, Kozan dağları ve Cebelibereket bölgesinde eşkıyaya son verip bölgenin güvenliğini sağlamak, vergileri düzenli şekilde alınmasını sağlamak, orduya bölgeden asker temin etmek, birçok soruna yol açan

konar göçerleri yerleşik hayata geçirip ziraatı teşvik etmek amacıyla 1865 yılında kurulan askeri güce denilmiştir (Halaçoğlu, 1996: 35). Olağanüstü yetkilerle donatılan bu fırka için bütçeye kırk bin kese konmuş olmasına rağmen altı aylık masrafın yaklaşık olarak toplam dört bin dörtyüz kese akçe olduğunu Ahmed Cevdet Paşa belirtmiştir. Ayrılan bütçeye oranla az miktarda gider olmasına rağmen bu durumun Fuad Paşa başta olmak üzere Bâbiâli’de tarafından hoş karşılanmadığını ifade etmiştir. Sebebini ise Fırka-i Islahiye’nin giderleri yüksek gösterilerek borçlanmaya gidilmesi olarak açıklamıştır. Bu dönem, Kırım savaşı sonrası dış borç alınmaya başlayıp borçların ödenemeyerek tekrar borç alındığı ve borç sarmalının olduğu devir olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa bu durumdan sonra kendilerine çok şeyler vad edilmiş olmasına rağmen nişan verilmesinden bile vazgeçtiğini, politika aleminin farklı bir alem olduğunu ve kişi kardeşini bile feda edebileceğini ifade etmiştir. Bu hadisenin de tesiriyle Ahmed Cevdet Paşa İstanbul’da uzun süre tutulmayarak taşrada bir başka işle görevlendirilmiş ve merkezden uzaklaştırılmıştır. Bu durum söz konusu dönemde başarılı, israfı önüne geçip tutumlu davranan bir kamu personelinin takdir edileceği yerde siyasi planlar için tenkit edilmesi dönemin siyasi durumunu da açığa çıkarmıştır. Bu olay politik plan ve çıkarların olduğu her zaman ve yerde olabilecek bir hadise teşkil etmektedir.

3.2.3.2.3.4. Tasarruf Gerekçesiyle Vilayet Teşkilatında Düzenleme Yapılmak İstenmesi

Ahmed Cevdet Paşa tasarruf gerekçesiyle yapılanları şöyle açıklamıştır: Kars-ı Zülkadriye kasabasının inşasına başlanıldığında güzel bir hükümet konağı ile diğer kamu binalarının yapılıp halka örnek olunması lazımken, halk altı yüz kadar ev ve dükkân yapmış olmasına karşılık hükümet birkaç kara çadır tedarik ederek birini hükümet dairesi haline getirilmiş ve ikisinde de idare meclisi ile adliye dairesi olarak kullanılmıştır. Hapis cezası alanlar diğer bir çadıra konulurken zaptiyeler ise açıktaydı. Bunun sebebi ise Fuad Paşa’nın azlolunarak yerine Büyük Rüşdü Paşa’nın sadrazam olması idi. Rüşdü Paşa, vilayet teşkilatının aleyhinde yer alan biri olduğundan yeni kurulan vilayetlerin bile kaldırılması düşüncesinde olmuştur. Bu durumun nedeni ise sadece masrafların azaltılması kararına dayandığından bu sene nerede devlete ait yeni bina varsa yapımının durdurulması veya yeni bina yapımına başlanmaması için daha

önce verilen yetkinin kaldırılmasına dair Bâbîâli'den talimat gönderilmiştir. Bâbîâli'nin maksadı bina yapımını gelecek yıla erteleyip, “*işte bu sene masârifden şu kadar tasarruf etdik.*” diye padişaha arz ederek asılsız bir iyileşme göstermek olmuştur.

Sis kasabasında tutuklanan birkaç yüz zanlının sorgulaması tamamlandığında orada henüz hapishane inşa edilmediğinden mahkumlar Adana'ya gönderilmiştir. Ancak Adana hükümet konağı harap ve yıkılmaya yüz tutmuş durumda, hapishane ise eğik ve yıkılmak üzere olduğundan hapistekiler şikâyete başlamış ve suçluları koyacak yer kalmamıştı. Sis'ten Adana'ya giderken on sekiz saatlik mesafede, Sırkıntı aşiretinin yeni köyler yapmakta olduğu bunların bir kısmı Sis'e bir kısmı da Adana'ya bağlanarak müdürlüğe ayrılmış ve birer müdür tayin olunmuştur. Bunlar için iki küçük hükümet konağı yapılması gerekmiştir. Ayrıca Sis ile Adana arası on sekiz saat olduğundan bu iki yer arası gidip gelecek olan pek çok tüccar bir günde gidemeyeceğinden ikisi arasında bir han yapmak lazım gelmiştir. Bunun yanında güvenlik için hanın yanına zaptiye bulundurmak üzere karakol yapılması gerekmiştir. Ancak Bâbîâli'den gönderilen talimat gereği tasarruf yapılması gerektiğinden bunların hepsi engellenmiştir. Tasarruf ve iyi idare, lüzumsuz yere para sarf etmemek demektir. Devlet bütçesini düzeltmesi için gelirini artırması gerekmekte bu ise memleketin imarı ile mümkün olmaktadır. Rüşdü Paşa mazul iken, vekillerle bu gibi konuları kinayeli bir şekilde ifade ederken, sadaret makamına gelince “*ben şu sene bu kadar tasarruf ettim, bütçeyi düzelttim.*” demek için taşranın durumunu aklından çıkarmıştı. Bir zaman sonra Rüşdü Paşa azl ile Âlî Paşa sadrazam ve Fuad Paşa Hariciye nazırı olunca vilayet usulü her tarafa yayılmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 181-184; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 199-202).

Osmanlı Devleti güçlü bir merkez ve taşra teşkilatı üzerinde yükselmiştir. Devlet'in gücü azaldıkça merkez ve taşra teşkilatında birtakım sorunlar meydana gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda taşra teşkilatında bazı düzenlemeler yapılmışsa da başarı sağlanamamıştır. Sarf edilen bu çabaların yeterli olmaması ve bazı siyasi faaliyetler taşra yönetiminde kapsamlı bir yeniden yapılanmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda 1864'te ve 1871'de yürürlüğe giren vilayet nizamnameleriyle taşra idaresi köklü bir idari düzenleme yapılmıştır. Taşra idaresinin

yeniden yapılandırılmasında amaç vergi toplama yöntemlerini düzeltmek, vilayetler üzerinde devlet otoritesini sağlamlaştırmak, böylece devletin zayıf bölgelerindeki kaynaşmayı sağlamak olmuştur (Gençoğlu, 2015: 29; Dumont, 1995: 91).

Taşra teşkilatında yapılan vilayet düzenlemesi ıslahat bölgelerinde uygulanmaktaydı. Ahmed Cevdet Paşa da ıslahat bölgesinde görevliyken vilayet nizamnamesine göre oluşturulan yerlerde hizmet ihtiyacı için yapılacak kamu binalarının inşası faaliyetlerine girişmiş ancak Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ile bu faaliyetler duraklamıştır. Mütercim Rüşdü Paşa, 1811'de Sinop'ta doğmuş olup asıl adı Mehmed Rüşdü'dür. Kayıkçı Hasan Ağa'nın oğludur. Üç yaşlarında iken ailesi İstanbul'a gelip yerleşmiş, özel hocalardan Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızca öğrenmiştir. Fransızca öğrenmesi memuriyet kademelerinde hızla yükselmesine zemin hazırlamıştır. Hüsrev Paşa'nın aracılığı ile serasker tercümanlığına getirilmiş ve bu yüzden "*Mütercim*" lakabıyla anılmıştır. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Meclis-i Tanzîmat, Meclis-i Âlî üyeliği ve reisliği, Meclis-i Hazâin ile Meclis-i Vâlâ reisliği ve Adliye nâzırı görevlerinde bulunmuştur. Beş defa Sadrazamlık ve beş defa da Seraskerlikte bulunmuş Müşir rütbesinde vezirdir (Saydam, 2006: 202-203).

Mütercim Rüşdi Paşa, sadarete geldiğinde hazine boş durumda olduğundan kabine bu duruma çare bulmaya çalışmış, fakat memurların bile altı aydır maaş alamadıklarını ve senevi varidatın geçen yıl alınan borçların faizlerine havale edildiğini görünce birtakım tasarruf tedbirlerine başvurmuştur (Durdu, 2017: 38). Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa ile Meclis-i Vâlâ Reisi Kıbrıslı Mehmed Paşa, devleti içinde bulunduğu malî buhrandan kurtarmak için tasarruf tedbirleri kapsamında Vilâyetler Nizamnamesi aleyhinde tutum sergilemiştir. Rüşdi Paşa, Vilâyetler Nizamnamesi'nin ilga edilerek eyaletler sistemine dönülmesi fikrinde olmuştur. Sadrazam Rüşdi Paşa, bu amaçla gönderdiği emirler ile Vilâyetler Nizamnamesi gereğince yeni kurulmuş olan vilayet ve kazalardaki devlet binalarının yapımını durdurmuş, yapılacak olanları da yapılmamasını emretmiştir (Cevdet Paşa, 1986: 205). Devletin tasarruflarını artırabilmesi kamu harcamalarının gereksiz yere yapılmamasına ve gelirin arttırılmasına bağlıdır (T.C. Merkez Bankası, 2015). Ülke gelirlerinin artırılması konusunda Ahmed Cevdet Paşa: "*Devlet kendi muvâzenesini*

düzeltilmek için tezyîd-i vâridâta muhtâc olup, bu ise, i' mâr-ı memleket ile hâsıl olur.” diyerek bütçeyi düzeltmek için gelirin artırılması, bunun ise ülkeyi imar etmek ile olacağını belirtmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 184). Ancak Rüşdü Paşa, devletin imarı için yapılan veya yapılacak olan kamu binalarını tasarruf için yapımını durdurması bu duruma tezatlık teşkil etmektedir. Rüşdü Paşa sadrazamlıktan azledilip yerine Âlî Paşa getirilince vilayet teşkilatlanmasına devam edilerek vilayet usulü tüm ülkeye zamanla yayılmıştır (Kartal, 2010: 38). Tanzimat Dönemi'nde devletin güttüğü kimi politikaların, devlet adamlarının görev süresi ile sınırlı kaldığı görülmektedir.

3.2.3.2.3.5. Rüşvet ve Yolsuzluğa Karışan Memurlar

Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât'ta Nafia Nazırı Davut Paşa'nın Avrupa'ya gidip Hirsch ile Demiryolu Mukavelenamesi'ni getirdiğini, bunun usule göre önce Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmesi gerekirken müdahale edilir endişesiyle Şirvanî-zâde, Sadık ve Kabûlî Paşalardan oluşan bir komisyona havale edildiğini belirtmiştir. Komisyon bu mukavelenameyi esasen kabul etmekle beraber bazı maddelerin kabulünü Meclis-i Vükelâ'nın yetkisine bırakmış, bu maddelerin araştırılması gerekirken o gün acele olarak karar verilmesi gerektiğinden tartışılmadan oylamaya sunulmuştur. Hain Davut Paşa'ya bu maddelerin içeriği ile ilgili sorulunca bir avukata yaptırdığını içeriğinden habersiz olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Davut Paşa düzelttirmek için tekrar Avrupa'ya gitmiş ve telgrafla haberleşmeye başlamıştır. “*Yapayım*” dedikçe bozmakta olduğu anlaşılmuştur. Fakat her nasılsa yaptığı gibi kabul edilmesi her taraftan talep ediliyordu. Hirsch'in bu sözleşmenin düzenlenmesine teşebbüs ettiğinde Davut Paşa'ya büyük miktar para sözü verdiği, Avusturya Başvekili Beust'a, Avusturya'nın aç prenslerine, Bâbiâlî'de nüfus sahibi olan Fransız Sefareti baş tercümanına, Kabûlî Paşa'ya ve Âlî Paşa'nın dairesi halkı ile Mabeyn-i hümâyûn Başkatipliğine büyük miktarda para sözü verdiği sonradan öğrenilmiştir. İstanbul'da bu tür şeylerden memurlara para vermeyi ilk olarak Hirsch'in ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Davut Paşa, Hirsch ile yaptığı pazarlığa uygun olarak Rumeli Şömendöfer (trenyolu) sözleşmesini imzalattırıp sonraları da Hirsch işine gelmeyen bazı maddeleri Bâbiâlî'ye bildirerek padişah oluruyla halletmiştir. Davut Paşa bu şekilde Hirsch'e çok hizmet etmiş tabi ki kendisi de yükünü tutmuştur.

Mahmud Nedim Paşa, Hirsch sözleşmesinin araştırılmadan kabulü yönünde irade beyan etmişken sadaretinde sözleşmeyi sanki beğenmeyip Hirsch'in İstanbul'a geldiğinde sözleşmeyi feshedip Hirsch'e son derece faydalı şartlarda sözleşme vermiş ve Hirsch'ten büyük miktarda para almıştı. Daha sonra Hirsch işini araştırmak ve hakem komisyonuna verilecek iddianameleri düzenlemek için padişah emriyle kurulan Ahmed Cevdet Paşa'nın da yer aldığı avukatlar komisyonunda; Hirsch işine ait dört bin evrak incelenip çok hata ve yanlışlıklar görüldüğü, işin hep hile ve rüşvet olduğunun anlaşıldığı ve hakemlerin kararı ile Hirsch'ten bir milyona yakın altın alındıysa da zamanında bir iki defa daha Hirsch aleyhine protesto çekilse bir iki milyon altın daha fazla alınabileceğinin hakemler nezdinde meydana çıktığını Ahmed Cevdet Paşa açıklamıştır.

Avni Paşa rüşvet alma konusunda Mahmut Paşa'dan daha ileri giderek Avrupa'dan alınacak silahlarla ilgili anlaşmadan büyük paralar elde etmiş ve bunların bir kısmını feda ederek Padişah ve kapı halkını tamamıyla ele geçirip, Valide Sultan'ın çevresindekiler ile Tiryal Hanım'a önemli miktarda para takdim etmiştir. Mahmut Paşa ile Avni Paşa, ikisi de menfaatleri için rüşvet vermekte yarışmışlardır. Birisi sadece şahsi amacına ulaşmak için diğeri ise nefsinin tatmin etmek için çalıştıklarını Ahmed Cevdet Paşa beyan etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 202-227; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 220-245).

Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci kez sadrazam olduğunda kamuoyuna karşı bir hareket takındığını ve sakalını Rusya elçisi İgnatiyef'in eline verdiğini belirtmiştir. Avni Paşa taraftarları ise "*Sadr-ı a'zam Mahmut değil Nedimof'dur*" diye onu küçük düşürmeye ve "*Bâb-ı âlî'nin nüfuzu Rusya sefaretine geçti*" şeklinde haberler yaymışlardı. Bu nedenle kamuoyu Mahmut Paşa aleyhine dönmüş, o ise maksadına erişebilmek için yaptığı işleri saltanat makamına mal etmiş ve kamuoyu sarayın aleyhine dönmüştür.

Mahmut Paşa, bu ortamda maliyenin içinde bulunduğu sıkıntıların çözümü için girişimlerde bulunmuştu. Bazı kimselere Tanzimat devrinde devletin borç karşılığı vermiş olduğu hisse bedellerinin faizlerini ödemekte hazinenin gücü olmadığından bahisle ağız aramış ancak İgnatiyef ile aralarında ki anlaşmayı herkesten saklamıştır.

Faizlerin indirilmesi ile ilgili teşebbüs dışarı sızmış ve İngiliz elçisi durumu Mahmut Paşa'ya sorduğunda böyle bir niyetlerinin olmadığına dair teminat vermiştir. Ertesi gün akşam ise Kâmil, Mithat, Safvet ve Maliye Nazır Yusuf Paşaları sadaret odasına çağırarak hemen hisse bedellerinin faizleri yarıya indirme kararı verip padişahın olurlarını almış ve uygulamaya koymuştur. Bu karar verildiğinde Yusuf Paşa piyasada kıyamet kopacak uyarısında bulunmuş, Maliye Nazır olmasından dolayı gece hisse senedi oynamış gibi kötü zan altında kalmamak için bir yere gitmeyerek geceyi Mahmut Paşa ile birlikte konağında geçirmiştir. Ayrıca Yusuf Paşa'nın çok fazla senedi olmasına rağmen halkın zararından kaçınmak için kendi senetlerini değiştirmedini söyleyerek kendisini aklamıştır. Mithat Paşa ise geceden kendi sarrafı aracılığıyla karar duyulmadan kendi hesabından büyük miktarda senet satarak büyük kar elde etmiştir. Ancak bundan dolayı şöhreti lekelenmiştir. Mahmut Paşa ile İgnatıyef ve onlara mensup sarraflar çok senet satıp büyük paralar elde etmişlerdi. İgnatıyef bu suretle büyük bir servet kazanmış ve politikada mahir olduğunu kanıtlamıştır. Faizlerin rastgele alınan kararlarla indirilmesi Osmanlı Devleti'nin senetleri bulunan Avrupalıların düşmanlıklarına neden olmuş ve İngilizler Osmanlı Devleti'ne karşı husumetlerini artırmışlardır.

Ahmed Cevdet Paşa, Mahmut Paşa'nın gerçekten devlete samimiyetle hizmet etmek emelinde olsaydı, faiz indirme kararını almadan Avrupa'daki alacaklıların vekillerini çağırarak görüşür ondan sonra hem faizleri indirir hem de Osmanlı Devleti'ni dünya nazarında kötü duruma düşürmeyebileceğini ancak şahsi çıkarlarını gözetip her taraftan çalıp çırptığı meblağın bir kısmını makamını korumak için saray halkına vermekle ve kalanını da biriktirmekle meşgul olduğunu ifade etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 222-223; Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 237-241).

Rüşvet, örgütlenmiş insan topluluklarında kendisine yer edinmiş bir sorundur. Mumcu rüşveti "*yetkili birisine, başkası tarafından toplumun usul ve kurallarına aykırı bir tarzda menfaat vaad edilerek veya sağlanılarak bir işin yaptırılması*" şeklinde tanımlamıştır. Tedavisi en zor ve en eski toplumsal hastalıklardan biri olan rüşvet bütün ilâhî dinlerde yasaklandığı gibi eski Mısır, Hint, İran, Yunan ve Sümer toplumlarında da bu suçla mücadele edilerek rüşvete ağır cezalar verilmiş, memurların basit eşyalar dışında hediye kabul etmesi yasaklanmıştır (Mumcu, 1969: 1-41; Köse,

2008:304). Yolsuzluk ise genel olarak kabul görmüş bir tanımı olmamakla birlikte farklı tanımları mevcuttur. Türk Dil Kurumu yolsuzluğu; “*Bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanma*” olarak tanımlarken, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise “*kamu gücü, görevi ve otoritesinin özel çıkarlar için rüşvet, şantaj, nüfuz kullanma, adam kayırmacılık, hile, sahtekârlık ve zimmete para geçirme yollarıyla kötüye kullanılması*” olarak tanımlamaktadır (sozluk.gov.tr, t.y.(d); UNDP, 2008:7).

Ahmed Cevdet Paşa'nın çeşitli isimler vererek rüşvet alıp verdiklerine dair bahsi Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan dönemde vuku bulmuştur. Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti için modernleşme ve yenileşme hareketinin yapıldığı; mülki, askeri, hukuki, mali ve eğitim gibi alanlarda köklü değişikliklerin uygulandığı dönemi temsil etmesinden dolayı önemlidir. Bu dönemde yapılan ıslahatlardan biri de hukuki alanda olmuş ve rüşvetle alakalı düzenlemeler yapılmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile rüşveti önlemeye yönelik birçok tedbir alınmıştır. Akyıldız “*Sultan Abdülmecid'in 17 Temmuz 1839'da yayımladığı cülûs hatt-ı hümayununda bütün devlet işlerinde kanuna ve hakkaniyete uyulması, rüşvet ve zulümden kaçınılması, ülkede yaşayan müslim-gayri müslim bütün halkın güvenliğinin sağlanması, canından, malından ve meskeninden emin kılınması, saraya hediye gönderilmemesi ve bürokratların bu tür hediyeleri kabul etmemesi gibi Tanzimat Fermanı'nın önemli ilkeleri mevcuttu; ayrıca rüşvet alanların cezalandırılacağına vurgu yapılmaktaydı.*” diyerek padişahın bu konudaki tutumunu dile getirmiştir (Akyıldız, 2011: 2). 1840'ta yürürlüğe giren Ceza Kanunnamesinde rüşvet suçu geniş şekilde düzenlenmiştir. 1849 yılında bütün memurlara, rüşvet almayacaklarına dair yemin etme usulü getirilmiş, 1855 yılında yürürlüğe giren nizamname ile rüşvet sayılacak ve sayılmayacak hediyeler belirlenmiştir. 1858 yılında ise Fransız Ceza Kanunu örnek alınarak yapılan Ceza Kanunu'nda rüşvet ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Tanzimat Döneminde rüşveti engellemek için alınan önlemler ilk zamanlarda başarılı sonuçlar vermiştir. Ancak daha sonra önlemler gevşemiş ve Osmanlı Devleti yıkılana kadar rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçilememiştir (Mumcu, 1969: 289; Tarhan vd, 2006: 36).

Ahmed Cevdet Paşa'nın rüşvet aldığı veya verdiği dair beyanatta bulunduğu kişiler incelendiğinde Kabûlî Paşa ve Davut Paşa'nın devletin çeşitli kademelerinde memuriyet görevi yaparak Nazırlığa kadar yükselmiş devlet adamları olduğu

anlaşılmaktadır. Bu paşalardan Davut Paşa dikkat çekmektedir. Zira kendisi Osmanlı tarihinde fiili olarak görev yapan ilk gayrimüslim nazır olarak kabineye girmiş Ermeni asıllı Garabed Artin Davud Paşa'dır. Davut Paşa, Nafia Nazır olarak görev yapmıştır (Dadyan, 2013: 22-25). Mahmud Nedim Paşa ile Avni Paşa ise çeşitli görevlerle devlete hizmet etmiş ve en son sadrazamlığı kadar yükselmiş devlet adamlarıdır. Bu paşalar Osmanlı Devleti'nde bir memurun yükselebileceği en yüksek makam olan sadrazamlık makamına gelmeyi başarmış ve ülke yönetiminde söz sahibi olmuş kişiler olması bakımından önemlidir. Son olarak Hirsch ise aslen bir Macar Yahudisi olan ve Belçika'da bankerlik yapan Baron Maurice de Hirsch'dir (Engin, 1992:52).

Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve ticareti amaçlarla başkent İstanbul ile Rumeli arasında bağlantıyı sağlayacak olan demiryollarının yapımını hedeflemiştir. Böylece Avrupa ülkeleriyle irtibata geçme, sürekli savaflara sahne olan Avrupa sınırına ve bölgedeki isyanların bastırılması için kısa sürede asker sevk etme ve ticareti canlandırma fırsatı doğacaktı. Lakin devletin bunu gerçekleştirecek sermaye ve teknik imkanların yetersiz olmasından dolayı Rumeli'de yabancı şirketler aracılığıyla demiryollarının yapımına girişilmiştir. Bu nedenle birkaç yabancı sermayedarla görüşülmüş ancak netice alınamamıştır. Rumeli demiryolları için 17 Nisan 1869 tarihinde Baron Hirsch ile 99 yıl işletmek imtiyazı, 14.000 frank kilometre garantisi gibi mevzuları da içine alan bir mukavele Nafia Nazırı Davud Paşa tarafından imzalanmıştır. Mukavele hükümlerinin Meclis-i Vükela'da görüşülürken hükümler hakkında Nafia Nazırı Davud Paşa'dan izahat istenmiş, paşa hükümlere vakıf olmayıp bir avukata yaptırdığı ortaya çıkınca Nafia Nazırı Davud Paşa mukaveleyi düzeltmek için tekrardan Avrupa'ya gönderilmiştir. Fakat Davud Paşa mukavele hükümlerini iyileştirmek şöyle dursun devlete ilave yükler yüklemiştir. 11 Ekim 1869 tarihinde imzalanan ve onaylanan mukavele ile Baron Hirsch Osmanlı Devleti'nden yüksek imtiyazlar içeren demiryolu yapım işini almıştır. Devletin bu kadar ağır hükümler içeren anlaşmayı kabul etmesinde Baron Hirsch'in yüksek miktarda dağıttığı rüşvet anlamına gelebilecek hediyeler akla gelmektedir (Engin, 1992: 41-71). Avrupa'da bulunan Davud Paşa ile hükümetin önde gelenlerinin Baron Hirsch'ten rüşvet aldıkları hakkında dedikodular başladığını öğrenen Davud Paşa, kaplıcalara gitmeyi bahane ederek Fransa'nın Biarritz şehrine yerleşmişti. Âli Paşa'nın azledilip Mahmud Nedim

Paşa'nın sadrazam olmasından sonra Davud Paşa'nın tüm rütbe ve nişanları geri alınmıştır (Dadyan, 2013: 26).

Davut Paşa ve diğer devlet adamlarının Rumeli demiryolları işi için rüşvet almasına Engin; *“Davut Paşa ise mukavele hükümlerinin son derece karışık ve imtiyaz sahibi tarafından kullanılmasına elverişli olarak hazırlanmasına imkân verirken, Baron Hirsch'ten bir hayli de rüşvet almıştır. Buna engel olması gereken diğer devlet adamları da Baron Hirsch'in dağıttığı rüşvetlerin cazibesine kapılarak devletin soyulmasına göz yummuşlardır.”* diyerek ifade etmiştir (Engin, 1992: 185). Ayrıca Engin, en başta Nâfia Nâzırı Dâvud Paşa olmak üzere Mahmud Nedim Paşa ile bazı devlet adamlarının Baron Hirsch'in suistimallerine rüşvet karşılığında göz yumduklarını belirtmiştir (Engin, 2008: 236).

Akyıldız, Mahmud Nedim Paşa için sadrazamlık döneminde Rumeli demiryolu mukavelesi devletin aleyhinde hükümler bulunduğu gerekçesiyle feshedilerek Baron Hirsch ile yeni bir anlaşma yapmış ve Hirsch, bu anlaşmayla pek çok yükümlülükten kurtulduğu gibi birçok yeni avantajlar elde ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca bundan dolayı Mahmud Nedim Paşa'nın anlaşma karşılığında Hirsch'ten yüz binlerce lira rüşvet aldığı yönünde ciddi iddiaların olduğunu belirtmiştir (Akyıldız, 2003: 375). Mordtmann, Mahmud Nedim Paşa'nın Tramvay şirketinden otuz beş bin lira, Crédit Austro-Turc'ün kurucularından kırk bin lira rüşvet aldığını iddia ederken Abdurrahman Şeref Efendi ise paşanın rüşvet aldığı dedikodularının halk arasında yaygın bir şekilde dillendirildiğini ifade etmiştir. (Mordtmann, 1996: 84; Abdurrahman Şeref Efendi, 1985: 151). Rüşvet konusunda adı geçen diğer bir devlet adamı ise Hüseyin Avni Paşa'dır. Öztuna, Hüseyin Avni Paşa'nın yabancı firmalardan komisyon adı altında rüşvet aldığının padişaha duyurulduğunu belirtmiştir (Öztuna, 2018: 24). Gencer ise Hüseyin Avni Paşa'nın çok varlıklı biri olduğunu, 1986'da neşredilen tereke kayıtlarına göre ailesine yüklü miktarda mal ve para varlığı bıraktığını, tereke kayıtlarında Süleymaniye Camii'ne 200m. mesafede bulunan konağında çok değerli eşyaların yer alması ise onun rüşvet aldığı hakkındaki iddialar bakımından dikkat çekici olduğunu ifade etmiştir (Gencer, 1998: 527).

Bu konuda bir diğere husus ise tenzil-i faiz kararı ile yolsuzluk olayıdır. Olaya karıştığı belirtilen Mahmud Nedim Paşa, sadareti döneminde Tanzimat devrinin devlet adamlarının izlediği Avrupa yanlısı politika izlememiş, Rusya yanlısı politika izlemiştir. Bu dönemde Rusya'nın İstanbul'daki sefiri Ignatiyev ile Mahmud Nedim Paşa arasındaki işbirliği nedeniyle halk arasında Sadrazam Mahmud Nedim Paşa "*Nedimov*", Rus sefiri Ignatiyev ise "*Sultan Ignatiyev*" diye anılır olmuştur. Karal, Rusya yanlısı politika izleyen Mahmud Nedim Paşa'nın "*Uzak devletlere dayanmaktansa komşu olan bir devlet ile her nasıl olursa olsun uyuşup da hoş geçinmek evladır*" dediğini belirtmiştir. Davison, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki elçilik müsteşarı Nelidov'un Osmanlı ve Rusya arasındaki mevcut olan durumu şöyle yazmıştır: "*Düşmanlarımızın görüşlerini dinlemekten çok onun önerilerine uymaya eğilimli ve Rusya'ya sadık bir sadrazam ile Batı'ya düşman bir Padişah'ın bulunduğu Konstantinopolis'de Ignatyeve duruma hâkim.*" Paşanın Rus yanlısı politikalarına duyulan tepki padişaha kadar gitmişken Avrupa kamuoyu ise Osmanlı Devleti aleyhine dönmüştür (Akyıldız, 2003: 375; Karal, 2003 :71; Davison, 1997(b): 55-75; Mahmud Celalettin Paşa, 1979: 60-61).

Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'na kadar giderlerini karşılamak için ihtiyaç duyduğu parayı gelirler yetmeyince iç borçlanma ile karşılamıştır. Kırım Savaşı'nın etkisiyle ilk defa dış borç alınmaya başlanmış ve giderlerini karşılamak için iç ve dış kaynaklardan borçlanma yoluna gitmiştir. Fakat borçlanma ile elde edilen kaynak verimli bir şekilde değerlendirilemediğinden borçların vadesi gelince ödeme sıkıntısı çekilmiştir. 1875 yılına gelindiğinde ise anapara ve faizler ödenemez hale gelmiştir. 06 Ekim 1875 tarihinde alınan tenzil-i faiz kararı ile borçların anapara ve faizi için ödemesi gereken yıllık toplam 14 milyonun yarısı ödenecek, diğere yarısının 5 milyonu ile bütçe açığı kapatılacak ve 2 milyonuyla da ordunun giderleri finanse edilecekti. Beş yıl süreyle borç ve faizlerin yarısının nakit, diğere yarısının da %5 faizli bir senetle ödenmesi esaslı bir hükümet kararıyla kabul edilmiştir. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın döneminde alınan bu karar, tahvil fiyatlarında hızlı bir düşüşe sebep olduğu gibi içte ve dışta büyük tepkiler doğurarak Avrupa kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirmiştir (Pamuk, 2007: 230-231; Akyıldız, 2003: 375).

Mahmud Celalettin Paşa'ya göre Mahmud Nedim Paşa hazırladığı tenzil-i faiz kararı için padişahın olurluğunu almış daha sonra gizli olarak mütalaası için Fransa ve İngiltere sefirlerine konuyu açmıştı. Onlar ise yalnız devletlerinin kefaletleri altında bulunan bir istikrazın istisnası şartıyla tenzil-i faiz kararına muhalif olmadıklarından Mahmud Nedim Paşa konuyu Adliye Nazırı Midhat Paşa, Serasker Rıza Paşa, Hariciye Nazırı Safvet Paşa, Ticaret Nazırı Damad Mahmud Paşa ve Maliye Nazırı Yusuf Paşa ile Sadaret müsteşarı Said Efendi'den meydana gelen bir kurulda müzakere edilerek kabul ve imza ettirmişti. Uygulamaya konun bu karar sonrasında yurt içinde ve dışındaki tahvil sahipleri büyük zarar görmüş, ancak kurul üyeleri binlerce altın kazanmış olduğunu Mahmud Celalettin Paşa ifade etmiştir (Mahmud Celalettin Paşa, 1979: 99-100). Sertoğlu, Midhat Paşanın geceden kendi sarrafı ile haberleşip ertesi günü kararname henüz ilân edilmeden büyük miktarda tahvil sattığı ileri sürülse de bunun kabul edilemez olduğunu belirtir. Bunun Cevdet Paşa'nın iftirası olduğunu, nitekim aynı Cevdet Paşa'nın Çadır Köşkü mahkemesi sonunda Midhat Paşa'nın idamı lehinde oy verenler arasında bulunduğunu ifade etmiştir. Bunu yapmasının nedenini ise sadece Sultan Abdülhamid'e yaranmak için olduğunu açıklamış fakat Mahmud Nedim Paşa ile Rus sefir Ignatiyev'in o gece hava oyunlarına yani borsa işlemlerine giriştiklerinin muhakkak olduğunu ifade etmiştir (Sertoğlu, 1972: 3182-3192). Danişmend ise bu karar sonrasında padişah Sultan Abdülaziz'in üç milyon lira zarar ettiğini belirtmiştir (Danişmend, 1972: 250). Rus sefir Ignatiyev'in tenzil-i faiz kararının alınmasında doğrudan etkisinin olduğuna dair yazılı bir belge olmasa da sonuçları bakımından değerlendirildiğinde Rusya'nın lehine etki ettiği görülmektedir.

Mali yönden kamu personeli ile alakalı bu bulgular; dönemin ilgili memurlarının ekonomik zorluklar içinde bulunan devletin kötü gidişatını durdurmakta başarılı olamadığı, ülkenin borç sarmalına sokularak moratoryum ilanına giden sürecin yaşandığı ile rüşvet ve yolsuzluğa karışan kamu personelinin söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eserinde kamu personelinin incelendiği bu çalışma, o dönemki memurların vaziyetini açığa çıkarmak ve dönemin personel sorunlarını tespit etmek için yapılmıştır. Mevcut literatürde bu konuda maalesef geçerli bir çalışma bulunmamaktadır. Literatür incelendiğinde Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı, siyasi faaliyetleri, dini, tarihi, edebi, felsefi, eğitim ve yönetim ile ilgili görüşleri hakkında çalışmalar bulunmakla birlikte doğrudan kamu personeli ile alakalı bir çalışmanın bulunmayışı literatürdeki bir eksiklik olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda günümüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mevcut bulunan modern devlet yapısının temellerinin atıldığı, Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamı ve vakanüvisi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli eseri kamu personeli kapsamında incelenmiş ve yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgular analiz edilerek idari, siyasi ve mali meseleler olmak üzere üç başlık altında toplam yirmi dört kategoride incelenmiştir.

Ma'rûzât isimli eserde idari yönden kamu personelinin durumu ile alakalı on bir bulgu tespit edilmiştir. Bu bulgular incelendiğinde Tanzimat Dönemi'nde kamu personel sistemini oluşturan ilmiye, seyfiye ve kalemiye sınıflarında bozulmaların olduğu ve özellikle ilmiye sınıfındaki değerli ilim adamlarının vefatlarının ardından yerlerinin doldurulamadığı rüşvet ve adam kayırmanın olduğu görülmüştür. Bu sınıflar içinde görevlendirmelerde de farklılıkların olduğu, ilmiye sınıfı mensubu olan kadıların görevlendirmesinde rıza arandığı ancak diğer sınıflarda rıza aranma adeti olmadığı anlaşılmıştır. Bu dönemde kendisine verilen görevi idari tecrübesizlik, kötü yönetim gibi nedenlerle yerine getirmede sorun yaşanan memurların olduğu görülmüştür. Tanzimat Dönemi'nde halkın talep ve beklentilerine kulak verilmeden yapılan bazı ıslahatların başarılı olmadığı tespit edilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde idari yönden kamu personelinin durumu klasik dönemden kalan ihtiyaçları karşılayamayan bir düzen mevcut olduğundan zor durumdadır. Bunun içindir ki ıslahatlar yapılmaya ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim, Askeri Ceza Kanunnamesi, Vilayet Nizamnamesi gibi hukuki düzenlemeler yapıldığı gibi Şûrâ-yı Devlet Dairesi gibi kurumlar kurulmuş, memur unvanlarında düzenlemeler yapılmış

ancak kötü gidişat durdurulamamıştır. Bu dönemde personel sınıfları arasında birçok farklılıklar oluşmuştur. Kalemîye, seyfiye ve ilmiye sınıfları arasında liyakat açısından gitgide kötüleşen bir düzen oluşmuştur. Özellikle ilmiye sınıfında bozulmalar yaşanmaya devam etmiştir. Personel sınıfları arasında mevcut olan farklılıklardan biri de görevlendirmelerde görülmektedir. İlmiye sınıfının görevlendirmesi diğer sınıflara göre ayrıcalıklı olduğu anlaşılmaktadır. Görevlendirilen memurların görevlerini layıkıyla yapamayanların olduğu gibi idari tecrübesizlik ve kötü yönetim sergileyen memurların varlığı devlete ve halka zarar vermiştir. İdari yönden kamu personelinin durumu ile alakalı dikkat çeken bir örnek Bosna-Hersek bölgesinde yapılan askeri düzenlemelerdir. Bu bölgede yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan yeni orduya devletin asker toplama sıkıntısı mevcuttur. Bosnalılar asker vermeye aslında karşı olmayıp mevcut asker alma uygulamasına karşı olmuşlar hatta asker vermemek için yıllarca mücadele dahi etmişlerdi. Ahmed Cevdet Paşa sorunu çözmek için zorla asker alma uygulamasına gitmemiş halkın önde gelenleri ve bölge halkının konuyla ilgili istek ve şikayetlerini dinleyerek merkezi yönetime de danışarak düzenleme yapmasıyla çözüm bulunmuştur. Böylece Bosnalılar asker verme konusunda gönüllü dahi olmuşlardır. Çok uluslu devletlerde dil, din ve kültür gibi unsurların değişkenlik göstermesi nedeniyle yönetimde merkezi kararların uygulanmasında güçlükler çekilmektedir. Demokrasinin yaygınlaşmasıyla yönetimde yerel unsurların söz sahibi olması, yönetimde yer alması yerel halkın idareye olan güvencini artırmıştır. Ahmed Cevdet Paşa da bu sorunu yerel unsurlara kulak vererek çözümlenmiş ve devletin bölgesel sorunlarında da yerel unsurların taleplerinin dinlenerek çözümlenmesi taraftarı olmuştur.

Ma'rûzât'ta siyasi yönden kamu personelinin durumu ile alakalı sekiz bulgu tespit edilmiştir. Dönemin üç büyük devlet adamı olan Reşid Paşa, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın uyguladıkları memur istihdam politikalarının farklı olduğu özellikle Âlî Paşa'nın personel istihdamında kayırmacı bir politika izlediği görülmüştür. Üst düzey devlet memurlarının siyasi çıkarları için devlet işlerine müdahale ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca bu memurların kendi aralarındaki anlaşmazlık ve mücadele devlet işlerinin ve ıslahatların aksamasına neden olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde isyanların yaşandığı bölgelerde idarenin yeniden tesisi için bazı ağa ve beylere maaş

ile rütbe verilerek farklı bölgelerde zorunlu yerleşmeye tabi tutulma uygulamasının olduğu tespit edilmiştir.

Bu dönemde kamu personeli açısından siyasi meseleler dikkat çekicidir. Üst düzey devlet adamları, devletin kötü gidişatının ıslahatlarla durdurulmaya çalışıldığı bu dönemde istişare ile hareket edecekleri yerde birbirleriyle anlaşmazlıklar yaşadığı, devlet içerisinde kendi otoritelerini kurmaya çalıştıkları ve bu durum nedeniyle devlet işlerinin aksadığı, ıslahatların etkilendiği anlaşılmıştır. Ayrıca devlet adamlarının padişah adaylarının tahta geçiş sırasına dahi müdahil olduğu görülmektedir. Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olduktan sonra devlet işlerindeki kararsızlığı, memur atamalarında dahi sık sık karar değiştirmesi o dönemde memurların itibarsızlaşmasına yol açmıştır. Bu dönemde devletin bazı bölgelerde bozulan düzeni tekrardan sağlayabilmek için gönderdiği müfettişlere bölgedeki ağa ve beylere maaş ve rütbe vererek memur yapma yetkisi verilmesi dikkat çekicidir. Nitekim düzeni sağlayabilmek adına birçok ağa ve bey rütbe ve maaş verilerek sürgün edilmiş ve gönderildiği yerde memur yapılanlar olmuştur. Bir diğer ve en önemli husus ise devlet memurluğunda kayırmacılık yapılarak atama ve görevlendirmelerde liyakate uyulmamasıdır. Bu durum kayırılan bazı memurların görevde hızlı yükselmesine neden olmuştur. Bir örnek durum Tanzimat'ın üç büyük devlet adamı olan ve devlet görevinde sadrazamlığa kadar yükselme başarısını gösteren Reşid Paşa, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın memur istihdam ve görevlendirmelerde liyakati uygulamalarındaki farklılıktır. Mustafa Reşid Paşa'nın başta Mehmed Emin Âlî ve Keçecizâde Fuad paşalar olmak üzere Ahmed Cevdet Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa, Kâmil Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa gibi Tanzimat devrinin mühim şahsiyetlerini yetiştirmiştir. Mehmed Emin Âlî Paşa ise gayrimüslimlere devlet memuru olmanın yolunu açtığı ve Hariciye nezareti başta olmak üzere birçok kamu görevine gayrimüslimleri getirdiği görülmektedir. Âlî Paşa'nın siyasi çıkarları için memur istihdam ve görevlendirmelerde adam kayırması dönemin devlet adamları ve yazarlarının tepkilerine neden olmuştur. Fuad Paşa ırsi bir kalp hastası olması nedeniyle her şeyi dert edinmeyen vurdumduymaz bir tavırda bulunduğundan Reşid Paşa döneminde ona yardımcı olmuş, Âlî Paşa döneminde onunla birlikte hareket etmiştir. Tanzimat Dönemi gibi devletin modern anlamda ıslahatların yapıldığı bir dönemde kamu

personel istihdamı ve görevlendirmeleri yönetime gelen devlet adamının tasarrufuna göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

Eserdeki mali yönden kamu personelinin durumu ile alakalı ise beş bulgu belirlenmiştir. Bu dönemde saray ve üst düzey devlet adamlarının harcamalarının haddinden fazla artarak israf boyutuna gelmesi, harcamaları karşılayacak gelir bulunamadığından borca girilmesi ve borçların sürdürülemez hale gelerek memur maaşları dahi ödenemediği belirlenmiştir. Tasarruf gerekçesiyle devletin içinde bulunduğu kötü gidişatı değiştirmek için yaptığı bazı ıslahatların durdurulduğu anlaşılmıştır. Memurların görevlerini kötüye kullanarak ihalelerde rüşvet aldıkları, yolsuzluğa karıştıkları ve siyasi nüfus elde etmek için saray halkına dahi rüşvet verdikleri tespit edilmiştir.

Bu dönemde mali yönden kamu personelinin durumu ülkenin içinde bulunduğu ekonomik buhran nedeniyle kötü durumdadır. Batılılaşma hareketinin her alanda yapılması gündelik yaşama kadar tesir etmiştir. Bu dönemde hem saray halkının hem de İstanbul'un önde gelen paşalar ve beylerin alafranga tüketimi, lüks eşyalara olan ilgisi ve eğlenceye düşkünlükleri eskiye nazaran fevkalade artmıştır. Saray halkının harcamaları aşırı artarak israf boyutuna ulaşmıştır. Masrafların artmasıyla gelirler giderleri karşılayamaz hale gelmiş ve devlet borçlanmıştır. Savaş giderlerinin de etkisiyle zamanla iç ve dış borçlar sürdürülemez hale gelmiş ve yeni borçlar da alınamayarak memur maaşları ödenemez olmuştur. Ayrıca bu dönemde rüşvet veren ve rüşvet yiyen devlet adamlarının varlığı da ülkeyi kötü duruma sokmuştur. Örnek olarak Nafia Nazırı Davut Paşa'nın Rumeli Demiryollarının yapımı için Baron Hirsch ile ağır hükümler içeren sözleşme imzalayarak devleti zor duruma düşürmüş kendisi ise yüklü miktarda rüşvet aldığı tespit edilmiştir. Mahmut Nedim Paşa'da sadarete geldiğinde Hirsch ile yapılan sözleşmeyi feshederek yeni bir sözleşme yapmış ve o da yükünü tutmuştur. Avni Paşa rüşvet alma konusunda Mahmut Paşa'dan daha ileri giderek Avrupa'dan alınacak silahlarla ilgili anlaşmadan büyük paralar elde etmiş ve bunların bir kısmını Saray halkına takdim etmiştir.

Tüm bulgular incelendiğinde Ma'rûzât'ta geçen kamu personeli genellikle merkez teşkilatta yer alan memurlar olduğu; modern anlamda kamu personel sisteminin temelini atıldığı dönem olan Tanzimat Dönemi'nde kamu personelinin idari, siyasi ve mali yönden pek çok sorunları olduğu tespit edilmiştir.

Ma'rûzât'ı kaleme alan kişinin resmi vakanüvislik görevi yapmış, devletin birçok kademesinde bulunmuş bir devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa olsa da Paşa'nın öznel davranabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Ortaylı Ahmed Cevdet Paşa'nın dönemin devlet adamlarına yaptığı eleştirilerin ölçsüz olduğunu ifade etmiştir (Ortaylı, 2008: 266). Bu bakımdan nasihatnâme-siyasetname türü eserlerin ayrıntılı araştırılması önemlidir. Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinin incelendiği bu gibi çalışmalarda arşiv belgelerinden daha fazla yararlanılması ve bulguların günümüzle kıyaslanması araştırmayı değerli kılacaktır. Daha sonra yapılacak çalışmalar ile bu dönemdeki konular daha detaylı araştırılabilir.

Yapılan çalışmada, günümüz personel sisteminin oluşturulduğu Tanzimat Dönemi'nde ehliyetsiz ve liyakatsiz kamu personelinin varlığı ile liyakatsiz atama ve terfilerin yapılması, kötü yönetim sergileyen kamu personelinin bulunması, devlet adamlarının siyasi çekişmesi nedeniyle devlet işlerinin zarar görmesi, borçlanma, rüşvet ve yolsuzluklar gibi sorunların üzerinde durulup araştırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- Abdurrahman Şeref Efendi (1985). Tarih Musahabeleri (Sad. E. Koray). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Acun, Fatma (2002) “Klasik Dönem Eyâlet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması”, Şu kitapta: Ed. Güler Eren. Osmanlı Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 899-908.
- Adivar, A. Adnan (1982). Osmanlı Türklerinde İlim. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahmed Cevdet Paşa (1980). Ma'rûzât (Haz. Yusuf Halaçoğlu). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Cevdet (1985). Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülafa Cilt 1 (Haz. Mahir İz). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa (1986), Tezakir 21-39 (Yay. Cavid Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ahmed Cevdet Paşa (1996). Takvîmü'l-Edvâr (Takvimler) (Haz. Remzi Demir ve Yavuz Unat). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ahmed Cevdet Paşa (2017). Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât) (Haz. Yusuf Halaçoğlu). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Ahmed Lütfî Efendi, (1984). Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi IX (Haz.M. Aktepe). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akdağ, Mustafa (1979). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Akgüner, Tayfun (1988). Kamu Personel Yönetimi. İstanbul: DER Yayınları.
- Akyıldız, Ali (1993). Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyüz, Kenan (1964). Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar Belgeler I, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Alderson, A.D. (1998). Osmanlı Hanedanının Yapısı (Çev. Şefaettin Severcan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ali Fâzıl Binbaşı, (H. 1323). Seferber Piyade Zâbiti. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

- Alkan, Mustafa (2012). “Osmanlı Devleti’nde Merkez Teşkilatı.” Şu kitapta: Ed. Tufan Gündüz. Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları, 15-76.
- Armaoğlu, Fahir (1997). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aslan, Onur Ender (2012(a)). Kamu Personel Hukuku. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, Onur Ender (2012(b)). Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ayışığı, Metin (2012). “Balkan Savaşı Öncesi Hazırlanan Seferberlik Planları Meselesi”. (Ed.) Cevat Şayin. Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Başaran, İbrahim Ethem (1989). Yönetim. Ankara: Gül Yayınevi.
- Benedikter, Thomas (2014). Modern Özerklik Sistemleri: Dünya Özerklik Örnekleri. Ankara: Nika Yayınevi.
- Beydilli, Kemal (1994). “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, Şu kitapta: Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)Yayınları, 65-135.
- Bursalı Mehmed Tahir Bey (1972). Osmanlı Müellifleri 2, (Haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen). İstanbul: Meral Yayınevi.
- Cevdet Paşa, (1953). Tezakir 1-12, (Yay. Cavid Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cevdet Paşa, (1960). Tezakir 13-20, (Yay. Cavid Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cevdet Paşa, (1986). Tezakir 21-39, (Yay. Cavid Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cevdet Paşa, (1991). Tezakir 40, (Yay. Cavid Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Danişmend, İsmail Hami (1971). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi V. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Danişmend, İsmail Hami (1972). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Davison, Roderic H. (1963). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876) (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Papirüs Yayınevi.

- Davison, Roderic H. (1997(a)). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876 Cilt 1 (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Davison, Roderic H. (1997(b)). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876 Cilt 2 (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, (1969). Devlet Adamlarına Öğütler (Çev. Hüseyin Ragıp Uğural). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Engelhardt, Ed. (1976). Tanzimat (Çev. Ayda Düz). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ergun, Turgay, Polatoğlu, Aykut, (1988). Kamu Yönetimine Giriş. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Eryılmaz, Bilal (2017). Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Farabi (2017). İdeal Devlet. (Çev. Ahmet Arslan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fatma Aliye, (1995). Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Findley, Carter V. (1996). Kalemîyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi. İstanbul: Numune Matbaacılık.
- Fleischer, Cornell H. (2008). Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydını ve Bürokrati (Çev. Ayla Ortaç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Göçgün, Önder (1987). Ziya Paşa. İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gölen, Zafer (2010). Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek: Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gözler, Kemal (2000). Türk Anayasa Hukuku. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, Kemal, Gürsel Kaplan (2018). İdare Hukuku Dersleri. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Güler, Ahmet, Mustafa Bülent Halıcıoğlu, Serkan Taşğın (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma: Teorik Çerçeve - Pratik Öneriler - 7 Farklı Nitel Araştırma Yaklaşımı - Kalite ve Etik Hususlar. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Günday, Metin (2013). İdare Hukuku. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Halaçoğlu, Yusuf (1991). XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- İlyasoğlu Mercimek Ahmed (1974). *Kabusname 2.Cilt* (Haz. Atilla Özkırmı). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1982(a)). *Son Sadrazamlar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1982(b)). *Son Sadrazamlar II*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalcık, Halil (1999). “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış.” Şu kitapta: Ed. Güler Eren. *Osmanlı Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 37-117.
- İnalcık, Halil (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- İnalcık, Halil (2013). *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, Halil (2014). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, Mehmet (1994). “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, Şu kitapta: Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)Yayınları, 139-280.
- Karal, Enver Ziya (2003). *Osmanlı Tarihi VII. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya (2007). *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaynar, Reşat (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kınalızade Ali Çelebi (2016). *Ahlak-ı Alai (Çev.(Sad.) Murat Demirkol)*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Koç, Oktay ve Mülazımoğlu, Maksut E. (2018). *Türk İdare Tarihi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Koçi Bey (1972). *Koçi Bey Risalesi. (Çev. Zuhuri Danışman)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kömür, Erol (2010(a)). *Osmanlı Devleti Enderun Mektebi'nde Eğitim Sistemi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri*. İstanbul: İstanbultd.
- Köprülü, M.Fuat (1986). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Kurt, Yılmaz (1999) “Osmanlı Toprak Yönetimi”, Şu kitapta: Ed. Güler Eren. Osmanlı Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 59-65.
- Lütfi Paşa (2017). Asafname (Haz. Ahmet Uğur). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Mahmud Celaleddin Paşa (1979). Mir’at-ı Hakikat (Haz. İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu ve Ö. Akdaş). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Mardin, Şerif (1990). Türkiye’de Toplum ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maverdi (2014). Bilge Yöneticinin El Kitabı (Çev. İbrahim Barca). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Maxwell, Joseph A. (1997). “Designing a qualitative study.” Şu kitapta: Ed. In Bickman & Rog. Handbook of applied social research methods. Thousand Oaks: SAGE Publications, 214-253.
- Mehmed Neşri, (1949). Kitâb-ı Cihan-Nümâ I, (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mordtmann, Andreas David (1996). İstanbul ve Yeni Osmanlılar (Çev. G.S. Habermann). İstanbul: Pera Yayıncılık.
- Mumcu, Ahmet (1969). Osmanlı Devletinde Rüşvet. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Murad Efendi (2007). Türkiye Manzaraları (Çev. Alev Sunata Kırımlı). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Naima, Mustafa Efendi (1968). Naima Tarihi II (Çev. Zuhuri Danışman). İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Namık Kemal (2005). Osmanlı Tarihi (Çev. Mücahit Demirel). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Nizamü’l-Mülk (2013). Siyasetname. (Çev. Mehmet Taha Ayar). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1985), Tanzimat’tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul: Hil Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1994(a)). Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

- Ortaylı, İlber (1994(b)). “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, Şu kitapta: Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)Yayımları, 283-336.
- Ortaylı, İlber (2007). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İlber (2008). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ölmezoğlu, Ali (2002). Ahmed Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Öz, Mehmet, Mehmet Ali Ünal, Fahri Unan (2012). Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir (1999) “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, Şu kitapta: Ed. Güler Eren. Osmanlı Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 551-557.
- Özdemir, Hüseyin (2013). Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi. Konya: ÖKM Yayınları.
- Özdemir, Servet, Cemaloğlu, Necati (2017). Örgütsel Davranış ve Yönetimi. Ankara: Pegem Akademi.
- Özden, M. Yaşar ve Durdu, Levent (2016). Eğitimde Üretim Tabanlı Çalışmalar için Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Öztuna, Yılmaz (1998). Osmanlı Devleti Tarihi 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztuna, Yılmaz (2018). Bir Darbenin Anatomisi. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1972). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Şevket (2007). Osmanlı–Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pirenne, Henri (1936). Histoire de l’Europe, des Invasions au XVIe Siècle. Paris: Felix Alcan; Brüksel: Nouvelle Société d’Éditions.
- Sakaoğlu, Necdet (2015). Bu Mülkün Sultanları. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sertoğlu, Midhat (1972). Mufassal Osmanlı Tarihi 6. İstanbul: Güven Yayınevi.
- Serbestoğlu, İbrahim (2018). 19. Yüzyılda Amasya Sancağı. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1994). Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Süreyya, Mehmed (1996(a)). Sicill-i Osmanî 3 (Haz.Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Süreyya, Mehmed (1996(b)). Sicill-i Osmanî 5 (Haz.Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şen, Adil (1995). İbrahim Müteferrika ve Usulü'l Hikem Fi Nizami'l Ümem. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şeref, Abdurrahman (2005). Osmanlı Devleti Tarihi (Haz. Musa Duman). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Şimşirgil, Ahmet ve İkinci, Ekrem Buğra (2008). Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle. İstanbul: KTB Yayınları.
- Şirazlı Sa'di (2016). Hükümdara Öğütler (Nasihatü'l – Mülük). (Çev. Nimet Yıldırım). İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Tekin, Yusuf ve Okutan M. Çağatay (2012). Türk Siyasal Hayatı. Ankara: Orion Kitabevi.
- Terzi, Mehmet Akif (2012). Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur. Ankara: Sistem Ofset.
- Tunaya, Tarık Zafer (1985). “1876 Kanun-ı Esasîsive Türkiye’de Anayasa Geleneği” Şu kitapta: Ed. Murat Belge. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları, 27-39.
- Uğur, Ahmet (2001). Osmanlı Siyaset-Nameleri. İstanbul: MEB Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988(a)). Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988(b)). Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı). 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988(c)). Osmanlı Tarihi 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, Mehmet Ali (1997). Osmanlı Müesseseleri Tarihi. Isparta: Kardelen Kitapevi.
- Weber, Robert P. (1989) Basic Content Analysis. London: SAGE Publications.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi (1992). Hak Dini Kur’an Dili 4 (Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehreveyn.

- Yediyıldız, Bahaeddin (2002). “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”. Şu kitapta: Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. Türkler Cilt 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 330-392.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Turan, Melikşah Yasin, Nur Kaman vd (2020). İdare Hukuku. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yusuf Has Hacip (2011). Kutadgu Bilig (Ed. Erdal Çakıcıoğlu). İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Yusuf Has Hacip (2016). Kutadgu Bilig: Mutluluk Veren Bilgi (Haz. Emek Üşenmez). İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Yücel, Yaşar (1988). Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

- Acar, Aykut (2009). Türkiye’de Kamu Personel Rejiminde 1980 Sonrasında Yaşanan Dönüşüm: Eğitim Sektörü Örneği. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Acar, Hasan (2018). “Kamu Güvenliğinin Sağlanmasında Weberyen Bürokrasi ve Hiyerarşi Kavramı.” Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(3): 667-684.
- Acar, Osman Kürşat, Adem Efe, ve Muhammet Yusuf Ertek (2018). “Türk Kamu Sektöründe İşe Girişte Liyakat Açmazı: Kamudaki Kariyer Meslekler Üzerinden Bir Analiz.” Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, 4(13), 759-773.
- Acuner, İbrahim Suphan (1994). Ahmed Cevdet Paşa’nın Eğitim Görüşü. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin (2009). “Siyâsetnâme”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 37, 304-306.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin (2017). “Siyaset Kültürü ve Sebüktegin’in Pendnâme’si Üzerine Değerlendirmeler.” Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 4(2), 377 – 386.
- Akbal, Ayşegül (2011). Tarihsel Arka Planıyla Türk Kamu Personel Rejimi ve Yeniden Yapılandırılması. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Akgündüz, Ahmet (1987). “1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnâmesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men’-i İrtikap Kanunnâmesi.” Belleten, 51(199): 156-157.
- Akın, Hatice (2004). Ahmet Cevdet Paşa’nın Bosna Müfettişliği. Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Akkuş, Yakup (2018). “Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış.” İstanbul İktisat Dergisi, 68(1): 113-160.
- Aksoy, Ömer Asım (1995). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 - Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aktan, Coşkun Can (1997). Politikada liyakat üzerine Kutadgu Bilig ve Koçi Bey Risalesi’nden öğreneceklerimiz. Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 13, 1393.
- Aktaş, Murat (2017). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Darbeler.” Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (37): 295-316.
- Akün, Ömer Faruk (1989). “Ahmed Vefik Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 2, 143-157.
- Akyıldız, Ali (2003). “Mahmud Nedim Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 27, 374-376.
- Akyılmaz, Gül (2004). “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya ayrımı.” Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(2): 0-0.
- Akyıldız, Ali (2010). “Şûrâ-yı Devlet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 39, 236-239.
- Akyıldız, Ali (2011). “Tanzimat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 40, 1-10.
- Akyıldız, Ali (2016). “Müsrif, Fakat Hayırsever: Pertevniyal Valide Sultan.” Osmanlı Araştırmaları, (47): 307-352.
- Altunoğlu, Mustafa (2020). “Osmanlı Devleti’nin Patrimonyal Niteliğinin Sınırlılıkları Üzerine Bir Tartışma.” Amme İdaresi Dergisi, 53(3): 1-26.
- Anık, Mehmet (2019). “Halka Karşı Entelektüel, Entelektüele Karşı Halk: Birbirine ‘Yaban’ İki Kesim.” Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(17): 165-188.
- Arıkan, Zeki (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarihçilik”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları. 6,1584-1594.
- Arıkan, Zeki (2011). “Târîh-i Cevdet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 40, 75-77.

- Aslan, Taner (2009). "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme." Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (25): 33-66.
- Aslaner, Abdullah (2006). "Kamu İdaresinde Yeniden Yapılanma Çalışmaları." Türk İdare Dergisi, (453): 47-67.
- Atar, Fahrettin (2001). "Kadı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 24, 66-69.
- Atik, Kayhan (2002). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözülmeye İlişkin Tespit ve Teklifler." Türkler Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 11, 69-80.
- Ayaz, Fatih Yahya (2013). "Vezir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 43, 79-82.
- Aydın, Mehmet Akif (1994). "Düster", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 10, 48-49.
- Aydın, H. Veli (2001). "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler." Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (12): 65-104.
- Aydın, Mehmet Akif (2003). "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 28, 231-235.
- Ayhan, İsmet, Sinecen Mahmut, Aydın Mithat (2015). "Proje Tabanlı Öğrenme Modelinin Bir Uygulaması Olarak Osmanlı Tarihi Verilerinin Matematiksel Analizi." Eğitimde Kuram ve Uygulama, 11 (1): 291-303.
- Baltacı, Ali (2018). "Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme." Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1): 231-274.
- Baltacı, Ali (2019). "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?." Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2): 368-388.
- Bardakçı, Veli Vehbi (2018). "Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik." İstem Dergisi, (32), 301-315.
- Beydilli, Kemal (1989). "Âlî Paşa, Mehmed Emin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 2, 425-426.
- Beydilli, Kemal (2006). "Mustafa Reşid Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 31, 348-350.

- Beydilli, Kemal (2007). “Nizâm-ı Cedîd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 33, 175-178.
- Beydilli, Kemal (2009). “Selim III”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 36, 420-425.
- Beydilli, Kemal (2012). “Vak‘a-i Hayriyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 42, 454-457.
- Beydilli, Kemal (2013). “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 43, 430-433.
- Beyhan, Mehmet Ali (2010). “Şirvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 39, 209-210.
- Bilgi, Bekir Fatih (2016). Osmanlı Dönemi'nde Bir Yönetici Sınıf Olarak Seyfiye ve İktidar İlişkileri: 2. Meşrutiyet Dönemi Örneği. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bozkurt, Nebi (2006). “Nedim”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 32, 509-510.
- Canatar, Mehmet (1997). “Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler.” İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, (5): 107-139.
- Candan, Gazi (2012). Ahmed Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı ve Eğitim-Öğretim Alanlarındaki Faaliyetleri. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Ceyhan, Adem (2012). “Bektâşî-meşrep Bir Molla'nın Hz. Ali'den Yüz Söz Açıklaması: İmamzâde Mustafa Vehbî'nin Sad-Kelime-i Ali Şerhi”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. (64): 233-248.
- Ceylanlı, Şahin (1988). “Osmanlı Ordusunun Bozuluşu ve Çöküşü.” Sosyoloji Konferansları, (22): 159-167.
- Ceylanlı, Şahin (1991). “Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler.” Sosyoloji Konferansları, (23): 147-156.
- Çağrı, Mustafa (2006). “Nasihât”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 32, 408-409.
- Çakmak, Zafer (2003). “1875 Hersek İsyanı.” Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (8): 241-254.
- Çeker, Huzeyfe (2008). “Ahmed Cevdet Paşa'nın Risâletü'l-Vefâ Adlı Eseri.” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, (12), 259-266.

- Çelik, Akif Bilge (2008). Fırka-i İslâhiye. Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Çetin, Atilla (1995). "Divân-ı Hümâyun/Beğlikçi Kalemi'nin Görevleri ve İşleyişi Hakkında Önemli Bir Belge (1211/1797)". Vakıflar Dergisi, (25): 271-283.
- Çetinoğlu, Oğuz (2008). Tarih Sözlüğü: Deyimler-Terimler-Kavramlar ve Kelimeler. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Çiğdem, Mehmet, Ömer Toprak (2009). Osmanlıca-Türkçe Sözlük. İstanbul: Parıltı Yayıncılık.
- Dadyan, Saro (2013). "1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ve Özerk Cebel-i Lübnan'ın İlk Mutasarrıfı Garabed Artin Davud Paşa.", Toplumsal Tarih, (239): 22-26.
- Değirmenci, Olgun ve Karakurumer, Alkın (2020). "Askeri Ceza Kanunu'nda Düzenlenen Firar Suçlarının Osmanlı'dan Günümüze Tarihsel Gelişimi." Adalet Dergisi, 1(64): 297-330.
- Demirel, Demokaan (2011). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839 - 1923)". Türk İdare Dergisi, (473): 97-111.
- Diler, Kübra İmran (2018). Kamu Personel Hukukunda Liyakat İlkesi. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, Hasan (2018). "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Grev Hakkı ve Ta'til-i Eşgâl Kanunu." Belleten, 82(293): 265-300.
- Dönek, Ekrem (1995). "Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları." Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 50(01): 173-186.
- Durdu, Mustafa (2017). Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa. Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dumont, Paul (1995). "Tanzimat Dönemi (1839-1878)." Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. İstanbul: Adam Yayınları. 1,59-143.
- Durusoy, Ali (2005). " Mi'yâr-ı Sedâd", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 30, 201-202.
- Eken, Musa (1998). "Kamu Yönetiminde Kötü Yönetim Olgusu". Türk İdare Dergisi, (419): 127-140.
- Emecen, Feridun (2009). "Selim I", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 36, 407-414.
- Engin, Vahdettin (1992). Rumeli Demiryolları. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Engin, Vahdettin (2008). "Rumeli Demiryolu", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 35, 235-237.
- Erdoğan, Necmi (1998). "Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar." Toplum ve Bilim, (78): 22-37.
- Erdoğan, Turan (2014). Osmanlı Devleti'nde Eyalet'ten Vilayet'e Geçiş 1864 –1871 Vilayet Nizamnameleri. Yüksek lisan tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Eryürek, Hasan (2018(a)). "Osmanlı Devleti ve Bürokrasi." Sosyal Bilimler Dergisi, (22): 401-411.
- Eryürek, Hasan (2018(b)). "Bürokrasi ve Reform: Osmanlı Devleti." International Journal of Social Humanities Sciences Research, 5(19): 602-614.
- Gencer, Ali İhsan (1998). "Hüseyin Avni Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 18, 526-527.
- Geçer, Kadir Türker (2012). "Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri", Silahlı Kuvvetler Dergisi, (411): 68-85.
- Genç, Mehmet (2000). "İltizam", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 22, 154-158.
- Gençoğlu, Mustafa (2011). "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma." Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1): 29-50.
- Göçgün, Önder (1986). "Tanzimat Devri'nin Bir Hiciv Abidesi: Ziyâ Paşa'nın Zafer-Nâme'si." Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (3): 1-27.
- Gökkaya, Evren Karayel (2012) "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Yaşam ve Türk Resim Sanatında Çağdaş Dönem Öncesi Yansımaları." Sanat ve Tasarım Dergisi, 2(2): 52-73.
- Gölen, Zafer (2009). "1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları." History Studies, 1(1): 212-296.
- Gül, Abdülkadir ve Özen, Yener (2007). "Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu." Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (15): 394-422.
- Gülsoy, Ufuk (1999). "Islahat Fermanı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 19, 185-190.
- Gümüşsoy (Atılğan), Emine (2006). Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (1815 – 1869). Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Günay, Vehbi (2010). "Osmanlı Nasîhat ve Islahatnâme Geleneğinde Veysî ve Hâbnâmesi'nin Yeri". (Ed.) Ekrem Causevic, Nenad Moacanin, Vjeran Kursar. Perspectives on Ottoman Studies. Berlin: Lit Academia Verlag: 303-317.
- Günaydın, Gazi Giray (2017). "Tanzimat, Algılar ve Abdülhamid'e Yeniden Bakmak." Route Educational and Social Science Journal, 4(5):394-406.
- Güney, Semra ve Gamze Mandacı (2009). "Makyavelizm ve Etik Algısı İlişkileri: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma." Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(2): 83-104.
- Gündüz, Ahmet (2010). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devlet Hayatında Rol Oynayan Üç Büyük Devlet Adamı: Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşalar." Türk Dünyası Araştırmaları, 93(185): 65-93.
- Güven, Ayşe (2009). Osmanlı'dan Günümüze Türk Bürokratlarının Eğitimi ve Bürokrasi Teorileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Halaçoğlu, Yusuf (1985). "Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa". Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi: 1-6.
- Halaçoğlu, Yusuf ve Aydın, Mehmet Akif (1993). "Cevdet Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 7, 443-450.
- Halaçoğlu, Yusuf (1996). "Fırka-i Islâhiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 13, 35-37.
- Halaçoğlu, Yusuf (1997). "Ahmet Cevdet Paşa ve Maruzat'ı". Ahmed Cevdet Paşa Sempozyumu (09-11 Haziran 1995). Ankara: TDV Yayınları: 247-251.
- Han, Volkan (2017). İktisadi ve İdari Yönleriyle Umumi Müfettişlikler (1863-1952). Doktora tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1992). "Batılılaşma", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 5, 148-152.
- Heper, Metin (1983). "Bürokrasi." Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları. 2, 290-297.
- İlgürel, Müctebü (1988). "Acemi Oğlanı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 1, 324-325.
- İmamoğlu, Fatma (2018). Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin). Doktora tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- İnalçık, Halil (2013). "Vezir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 43, 90-92.
- İnan, Kenan (2004). "Trabzonda Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)." Osmanlı Araştırmaları, 23(23): 23-60.
- İpeksümeroğlu, Niyazi (1951). "Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış." Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(1): 466-494.
- İpşirli, Mehmet (1995). "Elçi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 11, 3-15.
- İpşirli, Mehmet (2000). "İlmiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 22, 141-145.
- İpşirli, Mehmet (2008). "Sâdeddin Efendi, Mehmed", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 35, 388-389.
- İzgöer, Ahmet Zeki (1999). "Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı", Divan Dergisi, (6): 211-223.
- Kafesoğlu, İbrahim (1955). "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri, Siyasetname ve Türkçe Tercümesi." Türkiyat Mecmuası, 12(0), 231-256.
- Kahya, Özlem (2012). Sultan Abdülmecid'in Kızı Mediha Sultan'ın Hayatı (1856-1928). Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kaplan, Mahmut (1990). Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin). Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karabulut, Mustafa (2010). "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış." Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (187): 125-138.
- Karagöz, Mehmet (1995). "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)". Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (6), 195-210.
- Karasu, Demet (2019). Mahmud Nedim Paşa (1818-1883). Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kartal, Nazım (2010). İl Özel İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama Aşaması Üzerine Bir Çözümleme. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kenanoğlu, M. Macit (2005). "Mîrî Arazi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 30, 157-160.

- Kenanoğlu, M. Macit (2006). "Mülk", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 31, 540-542.
- Keskioğlu, Osman (1966). "Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(1), 221-234.
- Kılıç, Musa (2009). Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876). Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıçarslan, Yasemin (1993). "Cebeci", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 7, 182-183.
- Kılıçlıoğlu, Safa, Nezihe Araz, Hakkı Devrim (1992(a)). "Nasihatname". Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi. İstanbul: Sabah Yayınları. 14, 401.
- Kılıçlıoğlu, Safa, Nezihe Araz, Hakkı Devrim (1992(b)). "Ömer Lütfi Paşa". Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi. İstanbul: Sabah Yayınları. 15, 340.
- Koç Başaran, Yağmur (2017). "Sosyal Bilimlerde Örnekleme Kuramı." Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(47): 480-495.
- Koç, Oktay (2018). "Kötü İdareden İdari Kötülüğe: İdarede Kötülüğe Mani Olmanın İmkkanı Üzerine." Ombudsman Akademik, (1): 57-79.
- Kolay, Arif (2017). "Osmanlı Saray Hayatından Bir Kesit: Ali Akyıldız ve Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan." Mavi Atlas, 5(2): 678-687.
- Koray, Enver (1984). "Yeni Osmanlılar". TTK Belleten, 47(186): 563-582.
- Kömür, Erol (2010(b)). Osmanlı Devleti Enderun Mektebi'nde Eğitim Sistemi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri. Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köprü, Orhan (1988). Türkiye'de Askeri Yargı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- Köprülü, Orhan Fuat (1996). "Fuad Paşa, Keçecizâde", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 13, 202-205.
- Küçük, Cevdet (1988). "Abdülmecid", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 1, 259-263.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2002). "Kâtip", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 25, 49-52.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1994). "Defterdar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 9, 94-96.

- Kütükoğlu, Bekir (2012). “Vak‘anüvis”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 42, 457-461.
- Levend, Agah Sırrı (1962). “Siyaset-nameler.” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 10, 167-194.
- Mardin, Şerif (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tariheçilik”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları. 6,1698-1701.
- Mardin, Şerif (1988). “Adem-i Merkeziyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 1, 364-367.
- Öz, Mehmet (2007). " Reâyâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 9, 490-493.
- Özafşar, Sabahattin (2012). Türkçe Sözlük. İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Özaydın, Abdülkerim (2013). “Vezir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 43, 82-87.
- Özbek, Sevda (2018). Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını. Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, Abdülkadir (1989). "Altı Bölük", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 2, 531.
- Özcan, Abdülkadir (1991). “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 3, 457-458.
- Özcan, Abdülkadir (2001). “Kapıcı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 24, 345-347.
- Özkan, Nevzat (2006). “Ahmet Cevdet Paşa’nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri.” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(20): 219-232.
- Özkanan, Arzu ve Erdem, Ramazan (2014). “Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve.” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(20): 179-206.
- Özön, Mustafa Nihat (1988). Küçük Osmanlıca—Türkçe Sözlük. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Öztürk, Nazif (1984). "Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümelere IV." Vakıflar Dergisi, (18): 43-54.

- Pakalın, Mehmet Zeki (1972). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pala, İskender (2006). “Nasihatnâme”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 32, 409-410.
- Poyraz, Tuğça, Gülay Arıkan (2004). “Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Avrupa Yayılmacılığında Sonra Değişen “Öteki” Tanımları”. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 21(2): 1-16.
- Ravendi, Muhammed b. Ali b. Süleyman (1999). Râhat’üs-Sudûr ve Âyet’üs-Sürûr, I-II (Çev. A. Ateş). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Resmi Gazete (29.11.1934). Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına Dair Kanun, 2867.
- Reyhan, Cenk (1998). “Türkiye’de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemîye Sınıfı.” Amme İdaresi Dergisi , 31 (4): 3-16.
- Reyhan, Cenk (2007), “Türkiye’de Yüzyıllık Gündem: Federalizm.” Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 2(5): 107-118.
- Safi, İsmail (2019). “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Parlamentarizm ve Parlamenter Rejime Müdahaleler - Muhtıra, Darbe ve Darbe Girişimleri Üzerine Bir Analiz.” Ege Akademik Bakış, 19(1): 141-157.
- Sağlam, Cemil (2019). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi. Yüksek lisans tezi, Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Sansar, M. Fatih (2003). Tanzimat Döneminde Bir İskan Modeli Fırka-i Islahiye ve Güney Anadolu’nun İskanı. Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Sarısamam, Sadık (2004). “Mahkeme Kayıtlarına Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında İltizam Problemi: Afyonkarahisar Örneği.” Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilemler Dergisi, 6(2): 111-120.
- Saydam, Abdullah (2006). “Mütercim Rüşdü Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 32, 202-203.
- Saydam, Abdullah (2007). “Ömer Lutfi Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 34, 74-76.
- Sencer, Muzaffer (1984(a)). “Tanzimat’a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi.” Amme İdaresi Dergisi, 17 (2): 21-44.
- Sencer, Muzaffer (1984(b)). “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler.” Amme İdaresi Dergisi, 17 (3): 46-71.

- Sencer, Oya (1962). “Türkiye'nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açıdan Bir Bakış”. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2 (17-18): 133-170.
- Serbestoğlu, İbrahim (2014(a)). “Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağını Teftişı.” Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 205-224.
- Serbestoğlu, İbrahim (2014(b)). “Ali Rıza Efendi'nin Teftişı Esnasında Canik ve Amasya Sancaklarında Dinî Yapıların İnşa ve Tamir Faaliyetleri.” Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (3):117-139.
- Sühreverdi, Ebu'n Necib (1974). Yönetenlerin Yönetimi (Nehcû's -Sülûk Fi Siyâseti'l – Mülûk) (Çev. Nahifi Mehmed Efendi). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Şahin, Ali (1998). Bürokrasi Kuramı ve Türk Bürokrasisi. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şakar, Muzaffer (2017). Bir Bürokrat Olarak Türkiye’de Hâkim (Osmanlı İlimyesinden Cumhuriyet Bürokrasisine). Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şavkılı, Cengiz, Aydın Tülay (2013). “Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması.” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 29 (87): 67-90.
- Şengül, Ramazan (2005). “Ombudsman Kurumu Kötü Yönetime Çare Olabilir Mi?.” (Ed.) Mustafa Lütfi Şen, Özer Köseoğlu, Hale Biricikoğlu, Fatma Yurттаş. 2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Sakarya: Sakarya Üniversitesi İİBF Yayınları:127-141.
- Şimşek, Ali Rıza (2006). Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan İslahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Şimşirgil, Ahmet (2000). “İç Oğlanı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 21, 449-450.
- Taneri, Aydın (1996). “Hâcib”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 14, 508-511.
- Tarhan, Savaş (2010). Türk Kamu Personel Yönetiminde Maaş Sisteminin Değişimi. Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Taşkesenlioğlu, M. Yasin (2018). “Siyaset ve Modernleşme Karşısında İlimiye Ricâli.” Mavi Atlas, 6(1): 326-348.
- Tolak, Kübra (2015). Abdülatif Subhi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1818-1886). Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Tuğlacı, Pars (1985(a)). “Name”, Okyanus Ansiklopedik Sözlük. İstanbul: Cem Yayınevi. 7, 2093.
- Tuğlacı, Pars (1985(b)). “Nasihatname”, Okyanus Ansiklopedik Sözlük. İstanbul: Cem Yayınevi. 7, 2097.
- Tuğlacı, Pars (1985(c)). “Vezir”, Okyanus Ansiklopedik Sözlük. İstanbul: Cem Yayınevi. 9, 2981.
- Tuncay, Hasan, Yalçın Toker (1988). Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Toker Yayınları.
- Turan, Namık Sinan (2012). “Osmanlı Politik Eleştiri Geleneğinde Ziya Paşa’nın Zafernâme’si”. (Ed.) Zeki Dilek vd. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 3173-3201.
- Türk Dil Kurumu (1998). Türkçe Sözlük 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkmen, Zekeriya (1994). “Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı, Şahsiyeti ve Tarihçiliği.” Türk Dünyası Tarih Dergisi, (87): 27-31.
- Uçman, Abdullah (2013). “Ziyâ Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 44, 475-479.
- Uslu, Kübra (2019). Ahmed Vefik Paşa ve Bursa’nın Modernleşmesi Üzerine Bir İnceleme. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uzundal, Edip (2013). “19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa.” Turkish History Education Journal, 2(2): 108-128.
- Ünal, Mehmet Ali (2014). “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Memur Yargılaması”. (Ed.) Fethi Gedikli. I. Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık: 277-304.
- Ünal, Uğur (2017). “Sultan Abdülaziz Döneminde Bosna Nizâmiye Alayları (1861-1876).” Belleten, 81(290): 227-242.
- Yalçındağ, Selçuk (1970). “Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar”. Amme İdaresi Dergisi, 3(2), 20-57.
- Yaşaroğlu, Hasan (2013). “Osmanlı’da Bir Darbe ve Tahlili: Genç Osman Örneği.” Turkish Studies, 8(7): 705-732.
- Yayla, Yasemin (2001). Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Yapı (1520-1566). Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Yazan, Ümit Meriç (1997). “Bir Osmanlı Sosyoloğu Ahmet Cevdet Paşa.” Ahmed Cevdet Paşa Sempozyumu (09-11 Haziran 1995). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 9-16.
- Yıldıran, Meliha (1994). Ahmed Cevdet Paşa Hayatı-Eserleri ve Divançe-i Cevdet. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldız, Hakkı Dursun (1991). “Anadolu Beylikleri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 3, 139-141.
- Yıldız, Fatih (2018). Tanzimat Dönemi ve Mustafa Reşit Paşa. Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Yılmaz, Murat (2013). Ahmed Cevdet Paşa’nın Eserlerinde Avrupa ve Avrupa Târîhi Algısı. Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yolyapan, Aydoğan (2000). “Osmanlı Devletinde Askeri Yargının Gelişimi.” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3(10): 145-168.
- Yörük, Saim (2011). “Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme.” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(18): 290-297.
- Yücesoy, Ayşe Aslı (2017). “Şûrây-ı Devlet (1868-1876).” İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(2): 187-216.

3. Elektronik Kaynaklar

- Ceyhan, Adem (2013). MUSTAFÂ VEHBÎ, İmâm-zâde. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mustafa-vehbi-imamzade/> 24.10.2020.
- Devlet Personel Başkanlığı (DPB). (t.y.). <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/kurumsal/tarihce/tarihce-ve-sunus./> 13.10.2019.
- Danistay.gov.tr (t.y.). <https://danistay.gov.tr/icerik/9> / 02.01.2021.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2008). Aman Rütbeye Dikkat!. <http://www.ekrembuagraekinci.com/article/?ID=190> / 19.08.2020.
- İstanbul Defterdarlığı. (t.y.). <https://istanbul.defterdarligi.gov.tr/tarihce/> / 31.12.2019.
- T.C. Merkez Bankası (2015). https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/1c433a55-1f29-4115-acd770dc3861772b/TCMB_KITAPCIK_2015_1.pdf?MOD=AJPERES&CAC

[HEID=ROOTWORKSPACE-1c433a55-1f29-4115-acd7-70dc3861772b-m5lk1bu](https://sozluk.gov.tr/?kelime=personel) / 30.12.2020.

Sozluk.gov.tr, (t.y.(a)). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=personel> / 16.11.2020.

Sozluk.gov.tr, (t.y.(b)). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=maruzat> / 17.11.2020.

Sozluk.gov.tr, (t.y.(c)). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=miri> / 21.03.2020.

Sozluk.gov.tr, (t.y.(ç)). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=cebeci> / 05.01.2020.

Sozluk.gov.tr, (t.y.(d)). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=yolsuzluk> / 12.12.2020.

Sozluk.gov.tr, (t.y.(e)). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=layik> / 27.12.2020.

Sozluk.gov.tr, (t.y.(f)). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=liyakat> / 27.12.2020.

Tarhan, R. Bülent, Ö. Faruk Gençkaya, Ergin Ergül, vd. (2006). Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri [Elektronik Sürüm]. Ankara: TEPAV Yolsuzlukla Mücadele Kitapları.
[https://www.tepav.org.tr/upload/files/1313475413-4.Bir Olgu Olarak Yolsuzluk Nedenler Etkiler Cozum Onerileri.pdf](https://www.tepav.org.tr/upload/files/1313475413-4.Bir%20Olgu%20Olarak%20Yolsuzluk%20Nedenler%20Etkiler%20Cozum%20Onerileri.pdf) / 09.11.2020.

Türk Tarih Kurumu [TTK]. (t.y.). <https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/> / 23.10.2019.

UNDP Corruption and Development: Anti-corruption Interventions for Poverty Reduction, Realization of the MDGs and Promoting Sustainable Development, Primer on Corruption and Development (2008).
[https://www.un.org/ruleoflaw/files/2%20Primer%20on%20Corruption%20and%20Development 2008.pdf](https://www.un.org/ruleoflaw/files/2%20Primer%20on%20Corruption%20and%20Development%202008.pdf) / 12.12.2020.

EKLER

EK-I Ahmed Cevdet Paşa'nın Fotoğrafi

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKYA90850/151)

۲ ۹۹ ۳

ایله عوفی بابت بکیرینیزه خصم جانیا ایلمه بوا شاده شیر و شیر
 کبی افزایج ایلمه کلرینه بر معنی ویرم میوردم و عوفی بابت
 صادمه بابت ~~دنه~~ مستغز ایلمه بوا شاده بکیرینیزه بارغاه و عوفی
 اسراری اولدوقلرین کوروب تعجب ایلمیوردم
 اول شاده عبدالکریم نادر بابت روم ایلمیله مرتقا در حاضره
 ایله خواجه و کلا ایلمه کلاب کتیدی - خواجه و کلا ایلمه عوفی مذاکره
 بولندی لکه نه مذاکره ایتمکله اول وقت معلوم اولموب
 ایلمه ~~و سیم~~ دانتر مذاکره خفته اولموب اولدوقلرین ایلمه
 ایلمه ~~کله~~ که افکار رشتمه ایلمه ایلمه ایلمه ایلمه وار
 ایلمه بیز سده م عبدالعزیز خانه عوفی بختی خلیج ایلمه
 مذاکره ایلمه ایلمه شروانی زاده نه صدارته کتولمسی دخی
 بیزنه ایلمه ایلمه صادمه بابت دخی انکله و صدمه بابت ایلمه
 عوفی بابت اره سنه میا بختی ایلمه . ۵۵

شروانی زاده ایلمه غایت مرو و متلوبه برارم اولدوقلرینه
 اولدوقلر ایلمه صدارته کلیمه اول خط مال ایلمه مذاکره
 کیرشد کلرینه عوفی بابت طایفه در صیامه اولدوقلرین شتابت
 هر بینه بر عهده ایلمه بولمیه صدمه و عبدالکریم بابت
 ایلمه استشاره ایتمکله نه ایلمه ایلمه ایلمه ایلمه ایلمه
 قار شمه ایلمه صکره بکیرینی اولدوقلرین ایلمه .

EK-II/II Beşinci Cüzdan Örnek Sayfası
(Atatürk Kitaplığı, CP_Yz_0023)

نمونه

شیرینا دولت یک جیره اولم جنه روی عالی پاشا اسم آدم بشه ملک شریله
طوره جسته جک اولمک دیندی اور یور دیو به الناسی طوره ایدی .
فی الواقع مقدمات اولمک اور خارجیه سی قنایک روم بطریق اللذره انچه روم فترنده
دولت روم فترنده اینی ضلیم اولمکه اذ به صکره سوره نه محدود خانه حضرتی روم
نه جانم بیه تمام مع ایدوب باجه عالیده کتا راجدی ترجمه اولمکه و هیاه اولمکه
نه جانم فترنده روم ایدوکنه نه تندریم زمانم حارجه فترنده دانه سنک
مانوریه و خلفای هیاه اولمکه ایدی . فقط ترجمه اولمکه حارجه مانوریه
فترنده بر لوبه خلفای فترنده اولمکه ایدی . برده حاروفی نه فترنده ترجمه
اولمکه بر عربی ترجمه اولمکه ایدی . بر انچه نه فترنده باجه عالیده فترنده مانوریه

(II. cüzdan)

لا عقبه

سعدی که عید المجهیز خانم حضرت زینب را به عزم سفینت زینب بدین تفریح را داده که در
نقد و اعتبارم اشغال نیستند چون زیاده و صوره انحصار به ده منظر
اوله بفرج حسنه نظر بارش می خواند انقاره ای می
~~حقیقتاً~~ ~~باز~~ ~~مشاور~~ ~~حضرت~~ ~~زینب~~ ~~را~~ ~~عالم~~ ~~تقلید~~ ~~مکمل~~ ~~عالم~~ ~~م~~
بقا اوله حسنه سینه اقبال سوسنه و بیزنه خیزن قاپوری قبا حسنه همانم
حالیکه برادرک سعدی که عید المجهیز خانم حضرت زینب ده مانع اوله خوضه
اظهار توجیه و انتقادات پیورده ک
مقدم و مؤخر بیز بولرب به بیلین لیلو کج کتوم و جوج و طوطو و شرب و
باک ایزو سک کتوم (سب) ایزیلر نزل منور دینه الهسته کیده ۴
تیز زفتار اولانک بایند دامنه طولاشور) و قققی طریقه ترقیه عجم ایتدم
کوردک تدریجی کتت ایزیلر انجلی خیزد و نیرا - همایه آتشی ۶
کسی برده بره بارلا با نزل شعله اقبالی جا بوده سو تیرا ^{برو} ~~تاتانک~~ ~~الشی~~
و برشته و اینش یوقشم کرده اولدینگی کوروب عورت اولدم و در ذراتانی
ایم حرکت ایله درن نظیمه راجعی و ناین اولدینغ خونه متشکر و جناب حقه
متولان اولدم .
(المخلص علی خط عظیم) و ادرینج چوقه طودر شدم چوقه خفیه (اشتم
چوقه می طره (کجیروم) چوقه زحمت کجدم ~~نکه~~ ~~النجی~~ ~~و~~ ~~فی~~ ~~الاصولم~~ ~~طریقینی~~
انترام ایدم طودر بلقنه آیرلدم بلطفه تقالی برو چوقه نکر در اولدم
جناب من ده قولدینی هر صا و کارده حفظ ایتدی الحمد لله سا لاه
بیز ملک آقیده بر عزم سعید و حمید ایز شدم .

(V. cüzdan)

EK-II/VI Beşinci Cüzdan Örnek Sayfası
(Ahmed Cevdet Paşa, 2017: 261-272)

ÖZ GEÇMİŞ

Namık Kemal AYVAZ, 1991 yılında Kocaeli’de doğmuştur. İlk öğrenimini Hızır Reis İlköğretim Okulu’nda, lise eğitimini Körfez Oruç Reis Anadolu Lisesi’nde tamamlamıştır. Lisans eğitimini 2014 yılında Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ile 2015 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümlerinde Yüksek Onur Öğrencisi olarak tamamlamıştır.

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimleri programındaki yüksek lisans eğitiminden 2021 yılında mezun olmuştur.

